

X. Alberch / J. Burch

Salt

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

31 MONOGRAFIES LOCALS

SALT

Xavier Alberch i Fugueras
Josep Burch i Rius

55 QUADERNS DE LA REVISTA DE GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. *Núm. 55*

Sèrie: Monografies locals (Núm. 31)

Primera edició en català: desembre 1994

Tiratge: 2.500 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la Col·lecció:

Joan Domènech

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís Jordi Aragó, Joan Badia,
Lluís Bayona, Martí Cama, Narcís Castells,
Ramon Ceide, Josep Clara, Josep M. Corretger,
Jordi Cuadras, Marta Franch, Víctor Gay, Miquel Gil,
Gaspar Jou, Enric Marquès, Jordi Mascarella,
M. Aurora Martín, Enric Mirambell, Joan Miró,
Joan Nogué, Narcís Puigdevall, August Rafanell,
Josep M. Rus, Erundí Sanz,
Carles Sapena, Montserrat Vayreda, Josep Vicens,
Mariàngela Vilallonga, Carme Vinyoles

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció i administració:

Pujada de Sant Martí, 5. Telèfon (972) 205700
Apartat de Correus 11, 17080 Girona.

Secretaria i distribució: Fina Poch

Fotocomposició i impressió:

Alzamora Artgràfica, S.A. - Olot

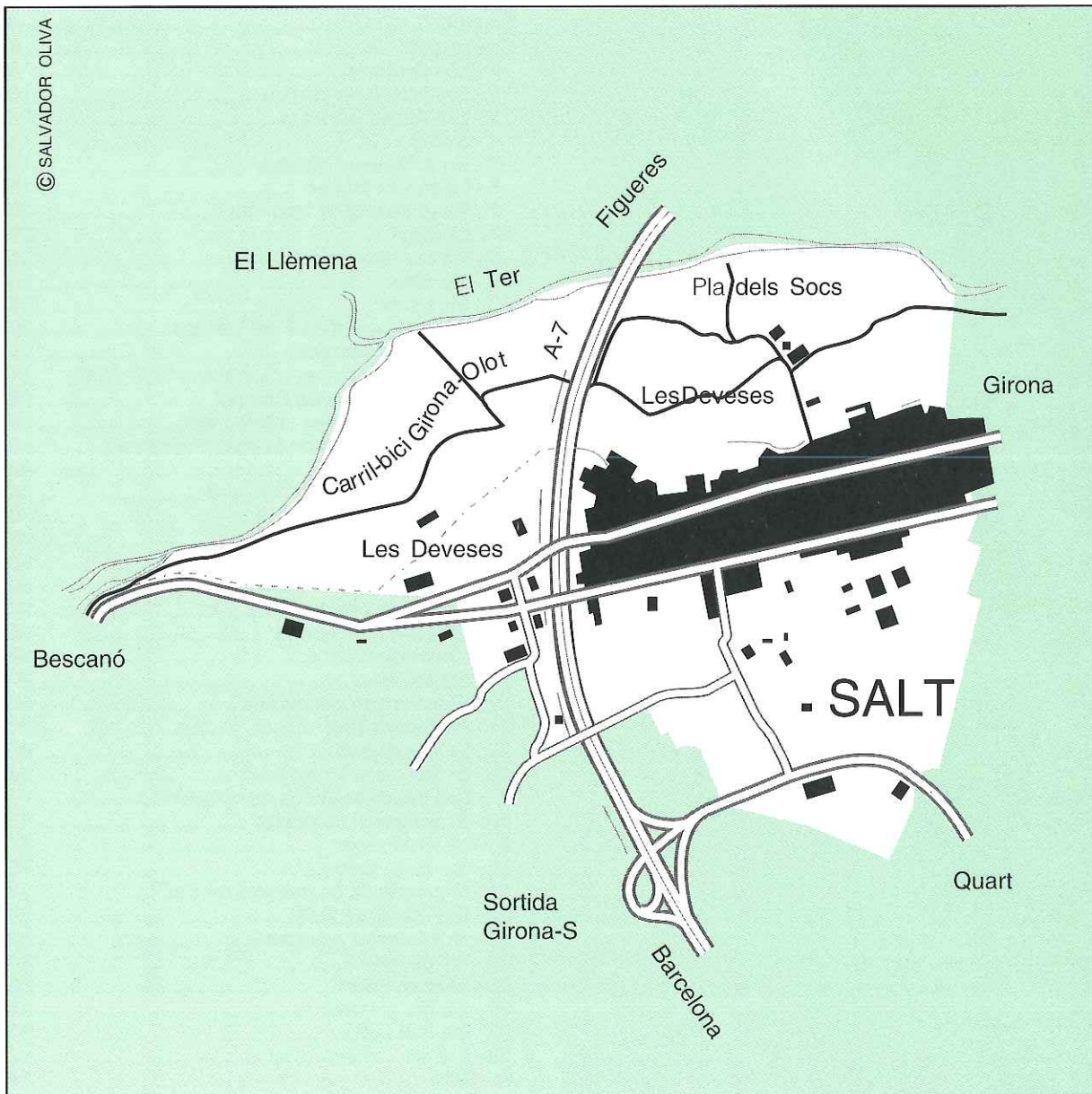
ISBN: 84-8067-042-8

Dipòsit legal: GI-35/95

PORTADA: La fàbrica Coma i Cros.
(Foto: Martí Artalejo).

Índex

Situació	4
Cronologia	6
1 - Les deveses	8
2 - Les hortes i el planter	10
3 - Les traces viàries	12
4 - <i>Saltus</i>	14
5 - Un poblament dispers	16
6 - La sèquia Monar	18
7 - Terra de molins i monars	20
— La farga	22
8 - Masos i torres	24
9 - Els Sitjar	26
10 - Els Llorens	28
— El testament d'en Pere Llorens	30
11 - La industrialització	32
— Francesc Vilardell i Gratacós (1828-1889) ...	34
12 - Els marquesos de Camps	36
— Carles de Camps (1860-1939)	38
13 - Infraestructures de la industrialització	40
14 - El tren d'Olot	42
15 - Arquitectura industrial i civil	44
16 - El proletariat industrial	46
— El Sindicat Únic	48
17 - Joaquim Ravetllat i Estech	50
18 - Un projecte no reeixit	52
19 - La Segona República	54
20 - Els conflictes obrers	56
21 - L'ensenyament	58
22 - Els envelats	60
23 - El moviment cooperatiu	62
24 - La Guerra Civil	64
25 - La postguerra	66
26 - El Salt de la immigració	68
27 - Les infraestructures no volgudes	70
28 - El desgavell urbanístic	72
29 - La festa major	74
30 - "La Gran Gerona"	76
31 - El procés de segregació de Salt	78
32 - El Talleret de Salt	80
33 - El moviment associatiu	82
34 - Els esports	84
35 - El Psiquiàtric	86
36 - Els fills predilectes	88
37 - Un Salt solidari	90
38 - Per un Salt industrial	92
— Bibliografia i agraïments	94

Situació

Salt es troba en una plana al·luvial, les bones terres de la qual han originat un planter que ha esdevingut famós. Així, doncs, l'únic límit natural destacable és el riu Ter, que delimita el municipi de Salt amb el de Sant Gregori.

Voltat pels pobles de Sant Gregori, Vilablareix, Bescanó i la ciutat de Girona, Salt és una gran àrea urbanitzada (tret de les deveses i dels pocs camps que queden), resultat d'allò que hom ha anomenat el "Salt especulatiu". Bàsicament, el poc espai agrícola del municipi està situat entre la sèquia Monar i el Ter, zona repartida entre horts i deveses. Fins fa pocs anys, la zona situada al sud del passeig dels Països Catalans encara mantenia un cert aspecte rústic, però darrerament s'hi han realitzat nombroses construccions. Així, doncs, poques coses resten de les platges del Ter (a les quals Salt va donar l'esquena durant un bon grapat d'anys), del "Salt agrícola" i fins i tot del "Salt industrial".

De fet, les característiques geogràfiques de Salt no vénen determinades pel medi natural (tret del Ter), sinó per altres factors, com la transformació social i urbanística dels darrers trenta anys.

Cronologia

- 823** Apareix per primer cop el nom del poble en un document.
- 988** Primera referència dels molins i molinars de Salt.
- 1346** Ampliació de la sèquia Monar fins a Vilanna.
- 1449** Privilegi del batlle de Salt.
- 1453** Bernat de Sitjar obté el domini útil de la sèquia.
- 1467** Estada del príncep Ferran al mas Llorens de Salt.
- 1620** Venda de la sèquia Monar a la ciutat de Girona.
- 1781** Autorització per al restabliment de la farga d'aram.
- 1846** Constitució de la societat Ramió i Cia.
- 1870** Vaga a la fàbrica Coma, Ciuró i Clavell.
- 1880** Inauguració de la carretera Anglès-Girona (carrer Major).
- 1886** Creació de l'Hospital Psiquiàtric.
- 1892** Fundació del col·legi de les dominiques.
- 1895** Inauguració del tram saltenc del tren d'Olot.
- 1909** Incendi de la fàbrica Mulleras.
- 1910** Joan de Coma i Cros esdevé l'únic propietari de les fàbriques tèxtils de Salt.
- 1919** Organització del Sindicat Únic.
- 1921** Creació del Centre Obrer de Cultura Floreal.
- 1923** S'instal·la a Salt l'empresa Manufactures Antoni Gassol.
- 1924** Construcció de la central del molí.
- 1927** Construcció de les Escoles Nacionals.
Projecte d'eixample de Giralt Casadesús.
- 1931** Proclamació de la República.
- 1932** Creació del Casal Saltenc.
- 1936** Constitució del Comitè de Milícies Antifeixistes.
- 1937** Col·lectivització de les propietats del marquès de Camps.
- 1943** Trasllat de la presó provincial al Veïnat.
- 1954** Inauguració de la Biblioteca Municipal.
- 1956** Inauguració del grup de cases Sant Cugat (cases barates).

1974 Salt és annexonat a Girona.

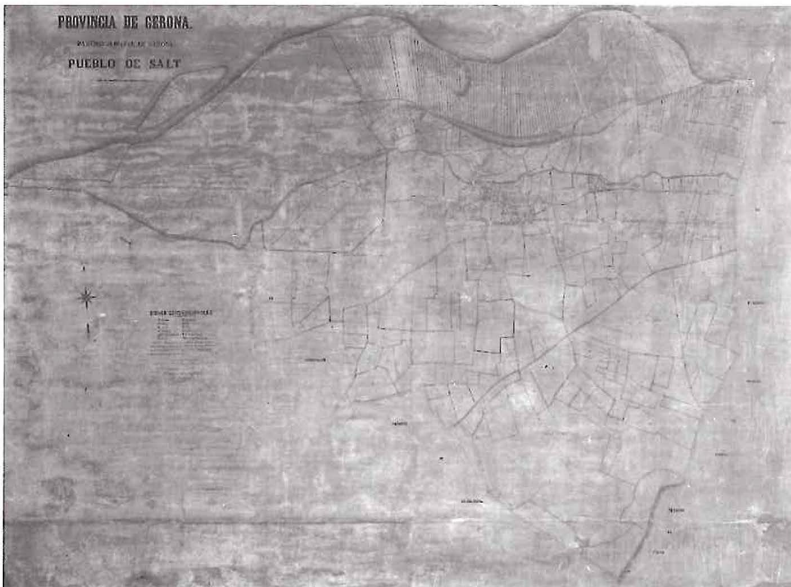
1975 Constitució de l'Assemblea Democràtica de Girona a l'església de Salt.

1977 Es crea el Talleret de Salt.

1979 Constitució del Consell Municipal.

1983 Primeres eleccions municipals democràtiques després de la segregació.

1988 Agermanament Salt-Quilalí.

*Escut de la vila
utilitzat per
l'alcaldia.*

*Plànol de Salt,
realitzat l'any 1865.*

LES DEVESES

1

*El riu Ter i les
deveses de Salt.*

8

El pla de Salt és el resultat de l'aportació, per part del riu Ter, de diferents dipòsits fluvials disposats en terrasses. Així, doncs, aquest riu es converteix en l'element determinant de la configuració del pla i també és l'element central en el sistema hídric de la zona.

Aquestes terrasses, formades per argiles, sorres i còdols (que s'han emprat tradicionalment en totes les construccions saltenques), arriben en alguns punts a més de 20 metres de profunditat i permeten l'especial comportament permeable d'aquests terrenys, que es configuren com un aquífer lliure d'on prenen l'aigua bona part

dels pous del poble, tot i que avui dia la sobreexplotació, la desviació de diferents corrents fluvials i la contaminació subterrània n'ha minvat la seva quantitat i qualitat.

Amb tot el que s'ha exposat, es veurà clarament l'especial importància del factor aigua en la configuració de l'espai natural saltenc. La xarxa hídrica troba la seva base en el riu Ter, que creua el terme d'est a oest i marca el límit nord del terme municipal, alhora que permet la formació d'un seguit d'espais característics, com les illes fluvials i els cursos abandonats, on s'embassen les aigües, tan representatius del curs mitjà-baix d'un riu.

Tota la xarxa hídrica ha sofert un continuada transformació per la mà de l'home; així, el Reramurs, que travessa el pla d'est a oest, vessa a la sèquia Monar; la Maçana, que recull les aigües de Vilablareix i del sud-oest del pla, desembocava al Güell (amb recordades i tristes inundacions al Veïnats), però avui, desviada i canalitzada, segueix paral·lela a l'autopista A-7 i aboca les seves aigües al Ter. Finalment, el Marroc, que neix a Estanyol i drenava el sud-oest del pla, ajuntant-se al Güell a Santa Eugènia, circula avui convenientment canalitzat.

No menys important és la xarxa

artificial, que comprèn el circuit Ter-sèquia, amb les seves complexes ramificacions, i la xarxa creada en els anys seixanta per l'IRYDA, que es manté en l'actualitat pràcticament inoperant.

El paisatge més destacat és el complex format a la banda nord del terme municipal, allà on la sèquia Monar ha frenat l'especulació del sòl. Deixant de banda els comuns i les hortes, l'espai de més interès des del punt de vista natural, i al qual s'han dedicat grans esforços, és el de les deveses.

A Salt, s'entenen les deveses com tot l'espai existent entre la sèquia i el riu i que inclou les plantacions o arbredes de

La bassa dels ànecs, un espai recuperat.

pollancre i plàtans, complementades pel típic sotabosc de ribera, a més dels espais de vegetació aquàtica. Aquest espai, protegit pel consistori saltenc, constitueix l'únic pulmó verd del municipi, així com un lloc d'esbarjo gaudit per nombrosos ciutadans.

Els Amics de les Deveses

Aquesta entitat, creada l'estiu de 1989, de funcionament per assemblea, ha aplegat totes aquelles persones preocupades per la defensa i millora d'aquest espai saltenc. Des del seu començament, han portat a terme un seguit de projectes (el molí del pla dels Socs, la presa de la Maçana, l'ordenació del pla dels Socs i la font del Paradís, el mirador de la bassa de la Quitrana, etc.), amb la col·laboració de l'Ajuntament, que han donat tota una altra cara a les nostres deveses. Aquests projectes s'han limitat al tram comprès entre el pont de l'autopista i el pla dels Socs. Per contra, s'intenta deixar lliure de l'empremta humana tota la resta, que és la que acull una flora i una fauna cada dia una mica més completa i representativa d'aquest tipus d'espai natural.

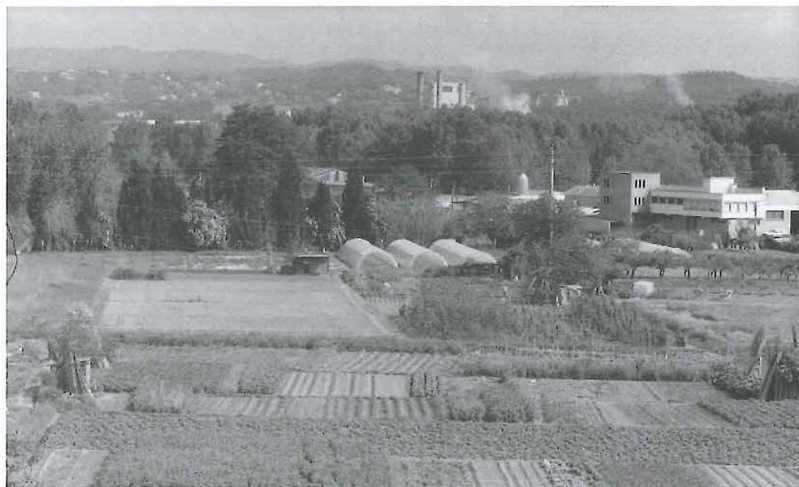
Igualment, les deveses comencen a recuperar, encara que fràgilment, el seu equilibri vegetal i animal.

Dissortadament, no sembla pas fàcil que hi tornem a veure llúdrigues, el duc reial i altres ocells i mamífers carnívors que poblaven tota aquesta zona.

Les deveses de Salt són un dels pocs espais naturals que es conserven.

LES HORTES I EL PLANTER

2

*Vista general
de les hortes.
Al fons, les deveses.*

10

Del paisatge saltenc situat al nord de la sèquia, ja hem parlat de les deveses i la seva importància com a zona natural. Ens queda per veure dos espais intensament modificats per la mà de l'home: les hortes i els comuns.

Les hortes constitueixen un dels paisatges més característics i alhora més interessants des del punt de vista humà i vegetal. Ocupen una amplada diversa, entre la sèquia Monar i el riu, i estan fraccionades en múltiples parcel·les, travessades per una intrincada xarxa de recs. Des de sempre han aparegut íntimament lligades al desenvolupament del poble

i han propiciat l'extensa xarxa de regadiu, que junt a les seves naturals condicions de fertilitat l'han fet terreny molt apte per al conreu d'hortalisses.

Acostumen a distribuir-se en petites propietats, més lligades als treballs dels menadors per a l'autoconsum que no pas a grans explotacions. Amb elles tenim un seguit de topònims, que s'hi relacionen des de l'antiguitat: les Guixeres, les Tribanes, els Comuns, els recs, els ulls d'en Barrera, els ulls d'en Botifarra, d'on es pren l'aigua del rec principal, etc.

En aquestes hortes ha pres justa anomenada el planter de Salt, que, sembrat en aquests terrenys, ha estat i encara és ben apreciat arreu, de tal

manera que se n'ha fet el principal productor de les nostres comarques.

D'altra banda tenim els comuns, o més ben dit, les deveses del comú, unes terres que tenen el seu origen en les *insulae* medievals i que trobem ja referenciades al segle XI, amb motiu d'una donació del bisbe Berenguer Guifré a la canònica de la Seu "*terras omnes nel insulas cultas nel incultas que sunt in termino ville Saltus et in termino Sancte Eugenii*". Aquestes terres, guanyades pels canvis del curs del riu, que en el seu constant progrés cap al nord modificà amb el temps el límit municipal

amb Sant Gregori, constitueixen una zona generalment de poca qualitat, molt sorrosa i exposada a les crescudes del Ter, fet que obliga a efectuar freqüents reparacions de les seves defenses.

En l'estudi que ha realitzat Joan Boades de l'amillament de 1862 (el més antic de tots els que s'han conservat sobre el poble), destaca la relació de 39 parcel·les, d'extensió entre mitja i una vessana, que cal relacionar amb aquesta zona. L'any 1877, tanmateix, 119 bracers del poble efectuen un reconeixement de propietat, davant notari, de terres del comú.

Els treballs de l'horta.

Aquest extraordinari repartiment de la propietat agrícola, reflectit en el fet que més de la meitat de les

propietats no ultrapassen, en aquests anys, les dues vessanes d'extensió, no ens ha de fer oblidar el paper d'aquesta activitat com un complement de supervivència de la fràgil economia obrera de l'època, i, d'altra banda, recordar l'actitud del marquès de Camps, que reuneix a les seves mans el 40% de les terres del municipi.

Finalment, a la banda sud del municipi, hi trobem els terrenys de secà, on es conreaven bàsicament els cereals, que representen el 70% del total de les terres aprofitables. Malgrat aquesta proporció no seran gaire rendibles, i els tardans intents per a regar-les amb la xarxa de recs dels anys seixanta no acabaran reeixint.

LES TRACES VIÀRIES

3

El carrer Major, la principal via de comunicació amb Girona.

12

Trobar-se molt a prop de la ciutat de Girona, l'estar situat en una zona molt plana i ser l'accés natural cap a diverses comarques, han fet possible que el terme municipal de Salt fos, des de ben antic, creuat per nombrosos camins que no només modificarien el paisatge, sinó que intervindrien en el procés de transformació cultural, social, política, econòmica, etc., de la vila.

El primer eix viari que tenim documentat és un camí que enllaçava probablement el pla de Girona amb el curs mitjà del Ter. Aquest camí apareix esmentat amb el nom de *Via Monera*, en documents del segle XIII.

Successor d'aquesta via va ser el camí ral que servia d'enllaç entre els diferents pobles existents al llarg del seu traçat i que quedaven, alhora, també comunicats amb la capital, Girona. No s'ha de menysprear el paper econòmic que va tenir, ja que segurament feia possible el transport de primeres matèries des del curs mitjà del riu Ter fins a la ciutat de Girona. Traçat que, segles més tard, serà tingut en compte en fer-se la construcció de la línia fèrria Girona-Olot.

Per a Salt, aquest camí esdevingué la principal via de comunicació, de la qual en sortien diferents camins que completaven una extensa xarxa de comunicació que permetia

enllaçar diferents masos entre si i l'accés de tots ells a la sèquia Monar. És, el camí ral, el gran element intern de dinamització i transformació del paisatge del pla de Salt, la qual cosa permet una fàcil entrada de primeres matèries i la sortida de productes transformats. Encara que de manera circumstancial, també contribuï a la integració de Salt en els grans esdeveniments polítics que s'anaven succeint al seu voltant; així hom ha documentat la presència, el 16 d'agost de 1467, del príncep Ferran, futur Ferran *el Catòlic*, que utilitzà el camí ral, procedent d'Amer i en direcció a Girona.

No obstant això, aquest camí no només portava beneficis econòmics i facilitats de comunicació, sinó que també comportava altres efectes més negatius, entre els quals hi ha els atacs protagonitzats per petits grups, que obligaren la població a adequar el seu hàbitat, dispers, davant el perill d'aquestes ràtzies. En aquest sentit, cal matisar el fenomen del bandolerisme. En un dels períodes de més virulència, entre la segona meitat del segle XVI i el primer terç del segle XVII, és precisament quan s'anul·len la majoria dels elements defensius de les masies de Salt i de bona part del pla de Girona.

El camí ral, procedent de Girona, passava per Santa Eugènia i després entrava a Salt per l'actual carrer de Sant Dionís. Ja en època moderna, continuava pel carrer Llarg, en direcció a l'església i, més endavant, cap al mas Ribot. Per contra, en l'època medieval el camí ral devia passar quelcom més al nord, tal com ho indiquen les afrontacions de terrenys dels documents d'aquell període que s'han conservat i les excavacions arqueològiques efectuades a la plaça de la Vila, on s'ha constatat la presència d'un important cementiri, precisament en el lloc on tradicionalment se situava part del traçat del camí ral.

L'altre gran eix és la carretera de Girona a Manresa, la N-141, inaugurada l'any 1880, que esdevé el carrer Major al seu pas per Salt. El seu primer traçat era sensiblement diferent a l'actual: de Girona a la plaça del Pi, i d'aquí, pel carrer Llarg, fins al mas Ribot. El creixement urbanístic experimentat cap al sud, sobretot al Veïnat, durant la primera meitat del segle XX, l'acabà consolidant com a primera via de comunicació de Salt amb l'exterior i com a distribuïdor de la comunicació

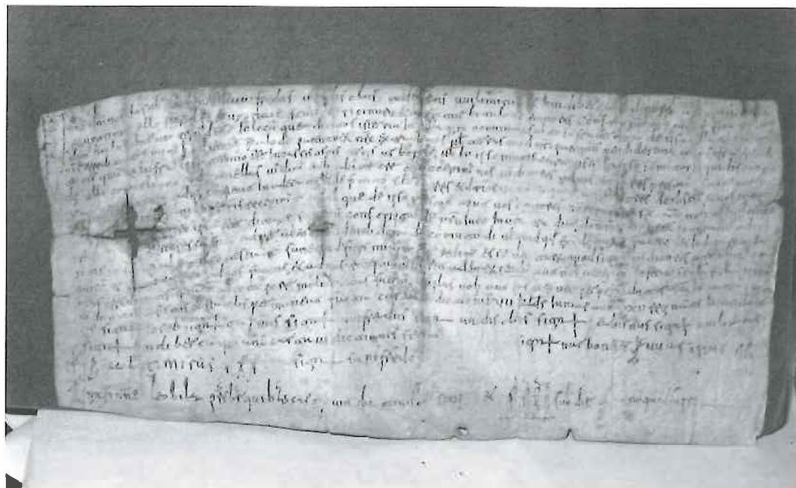
interna dins el poble. Actualment, aquesta carretera no pot absorbir el gran nombre de vehicles que per ella circulen, sobretot en les hores punta. Per això, i tot aprofitant l'antic traçat del ferrocarril, s'ha creat un segon eix viari, també d'est a oest, que descongessiona el trànsit del carrer Major. Aquest vial és el passeig dels Països Catalans, que enllaça per l'oest amb la N-141 i per l'est amb Girona, a través del passeig d'Olot.

Els noms dels carrers és una de les coses que més ràpidament canvien quan es produeixen alternances polítiques, tal i com ho podem veure en aquest quadre relatiu a la nomenclatura viària de Salt.

1932	1971	1993
Carrer de Galán y García Her.	Calle José Antonio	Carrer Major
Carrer Pi i Margall	Calle José Antonio	Carrer Major
Carrer de Sant Antoni	Calle San Antonio	Carrer de Sant Antoni
Carrer de Fernàndez i Bellés	Calle Procepción	Carrer de la Processó
Carrer de Narcís Monturiol	Calle Unión	Carrer de Sant Unió
Carrer d'Ignasi Iglésias	Calle Hernán Cortés	Carrer Llarg
Carrer de Santiago Rusiñol	Calle San Román	Carrer de Sant Romà
Rambla de J. Anselm Clavé	Calle Dr. Castany	Carrer del Doctor Castany
Carrer de Concepció Arenal	Calle Santa Clara	Carrer de l'Abat Oliba
Carrer de Francesc Layret	Calle San Juan	Carrer de Sant Joan
Carrer de l'1 de Maig	Calle San Dionisio	Carrer de Sant Dionís
Carrer de Josep Rizal	Calle Cervantes	Carrer de Miquel de Cervantes
Carrer de Blasco Ibáñez	Calle Ravetllat	Carrer de Joaquim Ravetllat
Plaça de la República	Plaza de San Pedro	Plaça del Veïnat
Carrer de Ferrer i Guàrdia	Calle Aguilera	Carrer de Fidel Aguilar
Carrer de Miquel Servet	Calle Balmes	Carrer del C. Vidal i Barraquer
Plaça de la Llibertat	Plaza de España	Plaça de la Vila
Carrer del 14 d'Abril	Calle de San Pedro	Carrer de Josep M. de Sagarra
Carrer de R. Campalans	Paseo M. de Camps	Pg. del Marquès de Camps

SALTUS

4

Document on apareix per primer cop el nom de Salt.

14

Es diversos estudiosos que han tractat sobre l'origen del nom de Salt, han treballat a l'entorn de dues hipòtesis: la primera considera que la derivació del nom prové de *Sale alte*, forma documentada l'any 1019, i la segona és la que relaciona el nom de Salt amb el mot *Salto*, existent en un document de l'any 823. La primera hipòtesi fou formulada per Balari i Jovany i reafirmada, entre altres, per Josep Calzada, l'any 1979. Aquest autor va considerar que *Sale alte* era la forma més antiga en el llenguatge parlat dels segles IX, X i XI i que la forma *Salto* era una grafia abreujada. Segons aquest mateix

investigador, *Sale alte* feia referència a algunes mansions senyoriales situades en el lloc que es descriu en el document de 1019: "des del terme del lloc anomenat *Sale alte* fins al Mercadal situat davant la ciutat de Girona".

La segona hipòtesi, formulada per l'historiador Josep Clara, també de l'any 1979 i reafirmada posteriorment en altres articles, es basa en un document conservat a l'Arxiu-Biblioteca de Peralada, on surt el nom de Salt, amb la grafia *Salto, in territorio gerundense in villa qui dicitur Saltu*, nom que hauria derivat del mot *Saltus*. Aquesta segona hipòtesi fou corroborada

posteriorment per J.M. Nolla, que relacionà el nom *Salto* amb un tipus de propietat de la terra documentat en època romana, que s'anomenava *Saltus* i es distingia per la seva extensió i la seva independència respecte a l'autoritat municipal. Entre els dos documents hi ha la notícia de la donació d'uns delmes de diverses parròquies gironines al bisbe Teuter, una de les quals és la de Salt, la *Basilicam Sancti Cucuphatis in Salto*. Aquest document és de l'any 882, és a dir, de 59 anys després del primer document. També es coneix un testament que duu data de l'any 988 i on s'utilitza la mateixa forma.

A partir de l'any 1000, el nom de Salt, amb la grafia *Saltu*, apareix cada cop més en la documentació medieval; així, entre altres, en 1182 surt *in molendinis de Saltu*; en 1242 es parla d'en Pere Mut *de Saltu*, i en el segle XIV de l'*Ecclesia parrochialis Sancti Cucuphatis de Saltu*.

Malgrat la discussió erudita tocant a l'origen del nom de Salt i l'existència de diversos estudis d'història del poble que ens han aproximat al passat medieval, la manca de vestigis arqueològics i el

Des del segle X hi ha referències de l'aprofitament de l'aigua del Ter.

desconeixement de documents anteriors al 823 fan que el

passat més remot del poble resti encara per descobrir.

El primer document sobre Salt

Josep Clara publicà, en el programa de la festa major de Salt de l'any 1981, la transcripció del document de l'any 823, conservat a l'Arxiu-Biblioteca de Peralada:

“(Crismó) En nom de Déu, El·la i la meva muller Leobilda venedors a tu Gaudila comprador, constem que hem de vendre't (...) i per aquesta escriptura de la nostra venda et venem en el territori gironí, en la vila que s'anomena *Salto* una terra del nostre dret que tenim d'alou dels nostres pares, i aquesta terra té de llargada XV dextros i d'amplada XII dextros, i aquesta terra afronta per la part d'orient amb la terra d'Ildimir, i per la part

d'occident amb la terra de Wistrulde, i per la part de cerç amb el rec que ve de Matamoros i discorre entre córrecs i *Salto* i a migdia amb terra de nosaltres venedors.

Així et venem íntegrament aquesta terra ja assenyalada i amb les seves sortida i entrada, i nosaltres venedors acceptem de tu comprador el preu de 2 sous, que tu comprador ens has donat i nosaltres venedors de present hem rebut a les nostres mans; no ha restat res del preu en poder de tu comprador; és manifest que tingueu i posseïu el dret de qualsevol manera volguer fer o judicar com a part vostra.

Que si nosaltres venedors o

algú vingués a interrompre contra aquesta venda no ho pugui reclamar, sinó que faci composició d'aquesta terra en doble amb tota la seva millora i que des d'ara aquesta venda sigui ferma i estable en tot temps.

Feta la venda el dia 12 de les calendes d'abril de l'any XX del nostre senyor Ludovico (Lluís *el Piadós*) emperador.

Signatura El·la; signatura Leobilda, que hem fet aquesta venda i donem testimonis per confirmar-ho.

Signatura Daco; signatura Prócul; signatura Sanç.

(Crismó) En nom de Déu, Argemir, indigne prevere que he escrit aquesta venda i signo en el dia i any esmentats”.

UN POBLAMENT DISPERS

5

La plaça de la Vila-hera, en l'època medieval, una àrea d'enterraments.

16

S'ha comentat repetidament que allò que caracteritza el Salt medieval i modern és el ruralisme extrem que es desprèn de la seva base econòmica i la seva estructura social.

En l'origen de Salt, tres són els elements de dinamització que ens expliquen la seva antiga conformació. D'ordre intern, la sèquia Monar i el camí ral, i d'ordre extern, la proximitat de la ciutat de Girona.

El camí ral i la sèquia, dues traces físiques que travessen paral·leles el terme municipal, determinen, la primera, l'eix de comunicació del curs mitjà del Ter vers la ciutat de Girona, així com la xarxa de camins

secundaris de comunicació del pla de Salt. La segona, l'element dinamitzador de l'activitat econòmica saltenca, l'horta i les manufactures (molins i fargues).

La proximitat de la ciutat de Girona, per contra, condiciona en alt grau la distribució del poblament saltenc. Fins ben entrat el segle XVIII, Salt no disposarà d'un nucli urbà digne d'aquest nom. En aquell moment predomina un paisatge de masos dispersos i escampats pel terme, voltats de camps de conreu. No trobarem un primer carrer a Salt fins al final del segle XVI, en què apareix l'anomenat "carrer de la ferreria vella", que cal situar prop de la torre de Santdionís.

Els exèrcits que freqüenten el pla per assetjar la ciutat de Girona, prenen molts cops com a base el poble de Salt, i queda clar que cap estructura defensiva de caràcter comunitari no només no oferia cap possibilitat de resistència a l'invasor, sinó que afavoria el paper de Salt com a base estable d'atac a la ciutat. Des d'aquesta perspectiva, la inexistència d'un nucli urbà i d'estructures defensives importants representa la voluntat de no oferir una inútil resistència ni condicions favorables a l'assentament de l'assetjant.

D'altra banda, les estructures

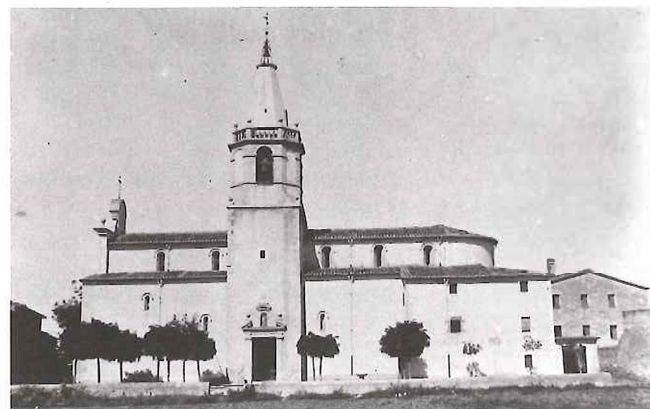
defensives existents al masos saltencs més emblemàtics, el mas Llorens, el mas Sitjar, torre Mirona i torre de Santdionís, responen més a la necessitat de protecció davant les partides de bandolers, o els continuats conflictes entre les diferents famílies del pla, com ara els Santdionís o els Sitjar, que no pas a la defensa davant d'exèrcits ben preparats.

Una de les conseqüències de la inexistència d'un nucli urbà prop de l'església, i de la tardana configuració del barri vell (segle XVIII), fou l'extensió indiscriminada del cementiri parroquial, que entre els segles XI i XVII va arribar a estendre's per bona part de l'actual plaça de la Vila. Entre els anys 1988 i 1991 van realitzar-se quatre campanyes d'excavacions arqueològiques al mas Llorens i a la plaça de la Vila, les quals han permès documentar el que serien els límits d'aquesta gran àrea d'enterrament (més de 2.500 m²), amb una extensió

màxima que va, per la banda oest, fins a tocar la torre del mas Llorens, i per la banda est fins al límit de la plaça de la Vila. Aquest fossar presenta, en els llocs sondejats, dos i fins i tot tres nivells diferents d'enterraments. Totes les inhumacions presenten el cos orientat d'est a oest, reposant dins una fossa oberta en la terra verge, amb els cossos ben estirats i generalment amb els braços paral·lels al cos, llevat dels casos en què un dels braços apareix creuat sobre el pit o bé sobre l'estómac, sense restes ceràmiques o de qualsevol altre tipus que puguin ajudar a datar-los amb precisió. Els enterraments es poden classificar en dos tipus: el primer, amb fossa oberta a la terra; el segon, amb la fossa voltada d'elements rierencs i fragments de rodes de molí i coberta, o no coberta, amb rodes de molí. Aquesta àrea d'enterrament, de manera parcial o en la seva totalitat es va utilitzar entre els segles XI i XVII.

Enterraments excavats l'any 1991 a la plaça de les Llúdrigues.

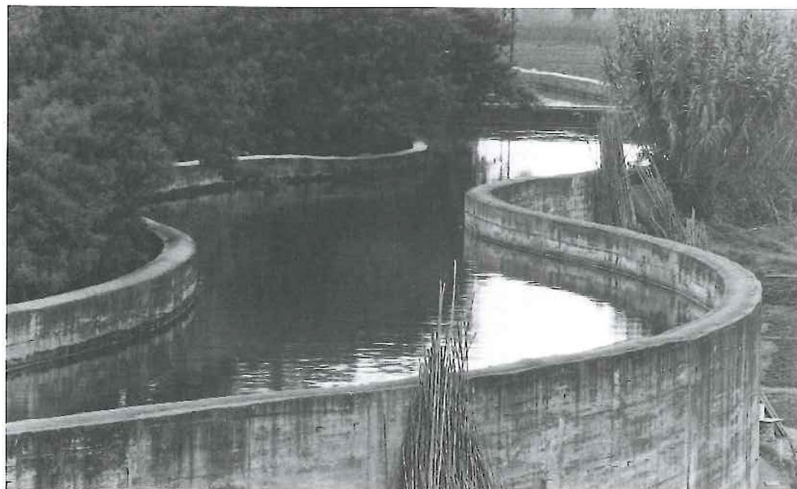
L'església parroquial de Sant Cugat.

A l'inici de la urbanització del barri vell, l'existència d'aquestes sepultures va permetre, curiosament, que aquesta àrea es configurés com el primer gran espai públic del poble, caràcter que ha mantingut fins avui dia com a plaça de la Vila.

La manca d'un nucli de població concentrat i la tardana configuració del barri vell marcaren, alhora, la inexistència d'un centre urbà. Aquesta absència es va agreujar amb el creixement del veïnat o barri de Sant Antoni, que convertí Salt en dos nuclis de població força equilibrats, però excessivament separats físicament, fins ja ben entrada l'etapa de la postguerra.

LA SÈQUIA MONAR

6

Vista actual de la sèquia Monar.

18

La sèquia Monar és un element clau per a entendre el paisatge urbà i rural de Salt. La seva existència està directament relacionada amb la configuració d'aquest paisatge, l'evolució de la base econòmica i l'estructura social del poble.

Ja en el primer document conegut del poble, de l'any 823, transcrit en un capítol anterior, es fa referència a un corrent d'aigua, *in ipso rego qui venit de Matamouros*, creat artificialment per la mà de l'home. Hom ha documentat l'existència del primer traçat de la sèquia Monar considerant-lo com de la darrerria del segle X i primers anys del segle XI, en temps del comte Borrell.

Sembla que aquest primer traçat agafava molt poc del terme de Salt, i que bàsicament travessava el poble de Santa Eugènia i el barri del Mercadal, de Girona.

En l'any 1346 es procedeix a la realització d'una ampliació d'aquesta sèquia, ordenada pel rei Pere III *el Cerimoniós*. Amb aquesta ampliació, la sèquia pren l'aigua del Ter a Vilanna, travessa el pla de Bescanó i des d'allà passa al pla de Salt, seguint paral·lela al riu Ter. La propietat d'aquest rec era comtal, però, en 1358, Pere III el concedí a emfiteusi a Berenguer de Riera i altres. Aquesta emfiteusi passà per diferents mans fins que, l'any 1620, Francesc de Cruïlles i de

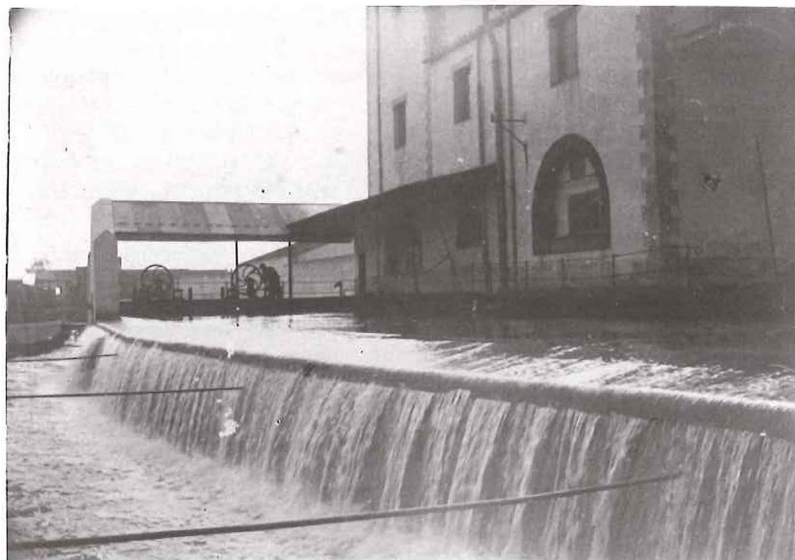
Sitjar el ven al comú de la ciutat de Girona per 21.000 lliures barceloneses. També fou important el seu ús per a l'agricultura, ja que la seva aigua esdevé imprescindible per al regatge d'hortes i camps, els quals eren la font de proveïment del mateix poble de Salt i, fins i tot, de la ciutat de Girona. La duplictat d'ús, industrial i agrícola, ja comportà, de bell antuvi, l'existència de diferents plets, documentats sobretot en els segles XVI i XVII, entre els pagesos de Salt i la ciutat de Girona, reflex de la contraposició d'interessos d'uns i altres.

Si a l'època medieval i la moderna la sèquia esdevé l'eix

sobre el qual gira la vida econòmica, ja sigui per a ús de molins o per a abastament d'aigua al planter de les hortes, a mitjan segle XIX la sèquia Monar és el factor que propicià la construcció, a Salt, de fàbriques del ram tèxtil, configurant-se així aquest important rec com una eina d'usos industrials. De la sèquia en treien la suficient energia per al funcionament de les màquines, primer a través d'embarrats i cintes i, més tard, ja en els darrers anys del segle XIX i el primer quart del segle XX, a través de l'electricitat. El procés d'electrificació finalitzà l'any 1928, després de la construcció de la central del Molí, l'any 1923, i les obres d'ampliació de la sèquia, dutes a terme dins el primer quart del segle XX.

En conseqüència, la sèquia va ajudar a configurar una estructura econòmica pròpia, a la qual, a més de l'activitat agrícola i ramadera, essencial a l'època medieval, aportà de forma molt important l'activitat manufacturera, diversificant l'estructura productiva de la població.

Més tard, en el segle XIX, el rec Monar esdevé la font d'energia indispensable per al bon funcionament de les fàbriques instal·lades en aquest indret. Fins i tot, alguns historiadors com Joaquim Nadal consideren que sense l'existència de la sèquia Monar, la industrialització de la zona de Girona durant el segle XIX no hauria existit o s'hauria retardat considerablement.

Just M. Casero reflectia, en un article publicat a Presència, el final d'una etapa per a la sèquia Monar.

“No podem evocar ara i aquí el capítol tràgic de la Monar; els suïcidis, les inundacions, els accidents. Resten lligades a aquesta història que s'acaba. El temps, el progrés, envelleix els mètodes, canvia les estructures. Convenia, doncs, parlar ara d'aquest canal que l'expansió de la ciutat reduirà cada vegada més a un protagonisme secundari; que deixarà de ser important el dia que el preu d'un kW resulti més econòmic comprat que fabricat. Aquell dia, s'haurà clos un cicle centenari pel que fa a la industrialització de la comarca de Girona. Aquell dia, la immensa col·lectora que ressegueix d'est a oest l'eix urbà, i és testimoni del seu creixement, les seves annexions, les seves emigracions, enyorarà aquells seus anys de pionera en l'electrificació de la ciutat. Degradació i brutícia: heus aquí el futur per a la sèquia Monar, i la seva contribució a les exigències de la nova Girona.”

Just M. Casero. "Anècdota i elegia d'un canal industrial". Revista Presència.

*L'aigua de la Monar,
font d'energia de les
fàbriques de Salt.*

TERRA DE MOLINS I MONARS

7

*Edifici industrial
prop de la central del
Molí.*

20

Des del seu origen, el desenvolupament de Salt apareix lligat a l'aigua, sobretot per mitjà d'un curs artificial com és el rec comtal. El seu mateix nom, Monar, que sembla una contracció del mot *molinare*, ens indica clarament, des del seu inici, una voluntat d'utilització especialment lligada a les manufactures. Malgrat que, documentalment, no podem parlar d'un traçat saltenc de la sèquia fins ben entrat el segle XIV, tenim prou motius per a argumentar l'existència d'un corrent artificial des de molt més enrere. La primera referència de molins, a Salt, la trobem l'any 988, quan Ermengarís llegà al cenobi de Sant Pere de

Galligants tres cases a la vila de Salt amb les seves terres *et molinos et molinariis*. Aquesta referència fa pensar en l'existència d'un rec o, si més no, d'un canal que conduïa l'aigua del Ter a una bassa, per a aconseguir la regularitat en el cabal i la pressió de l'aigua que necessitava aquesta instal·lació.

A partir del segle XI són nombroses les referències sobre els molins saltencs d'abans del primer traçat documentat en temps de Pere III. Als primers molins, que suposem fariners, s'afegeix el draper que edifica, en 1164, Estrader de Vilablareix.

Des d'un primer moment, tal

i com hem vist en el testament d'Ermengarís, els molins pertanyen a comunitats eclesiàstiques, primer al cenobi de Sant Pere de Galligants i més endavant a la Seu de Girona. Però a partir del segle XIII, i fins ben entrat el XVII, no estem en condicions de seguir l'evolució d'aquestes propietats, tot i que es detecta un procés de concentració dels diferents establiments pre-industrials en mans de la família Sitjar. Precisament, quan Francesc de Cruïlles i de Sitjar ven els drets de la sèquia, el 1620, al comú de Girona, hi inclou fins a un total de nou molins situats a Salt i al Mercadal gironí. Si

considerem que no totes les instal·lacions devien estar en poder seu —per exemple coneixem l'existència de dos molins a Santa Eugènia que no surten a la relació, i no hi surt tampoc la farga de Salt—, hem de pensar en un aprofitament molt més intensiu d'aquest curs d'aigua del que s'ha imaginat fins avui dia.

A partir de 1635, que és quan el rei ordena la destrucció dels molins exteriors de la ciutat de Girona per a impedir-ne la utilització per part dels invasors francesos, aquest tipus d'activitat entra en un declivi imparabile. Molts ja no rependran llur activitat, malgrat que en els anys següents als conflictes se sol·licitarà la reparació de la presa reial de Bescanó. En 1688, l'Ajuntament de Girona compra la resta de drets dels molins de Salt i Santa Eugènia que no

podien exercir per manca de suficient nivell d'aigua.

En el decurs de les diverses campanyes d'investigacions arqueològiques, i fins i tot en moltes construccions del barri vell de Salt, s'han trobat sovint restes de rodes de molí que, més que remuntar-nos a la destrucció dels molins, ens acosten a diferents moments de l'intensísim aprofitament d'aquesta activitat. Com a exemple, podem parlar de les campanyes d'excavacions arqueològiques del mas Llorens i de la plaça de la Vila, les quals, a part de permetre investigar tota aquesta àrea com una antiga zona d'enterraments, utilitzada com a mínim des del segle XI fins al segle XVII, han posat de manifest, com a dada destacable, que la coberta de bona part dels enterraments, era feta amb fragments de

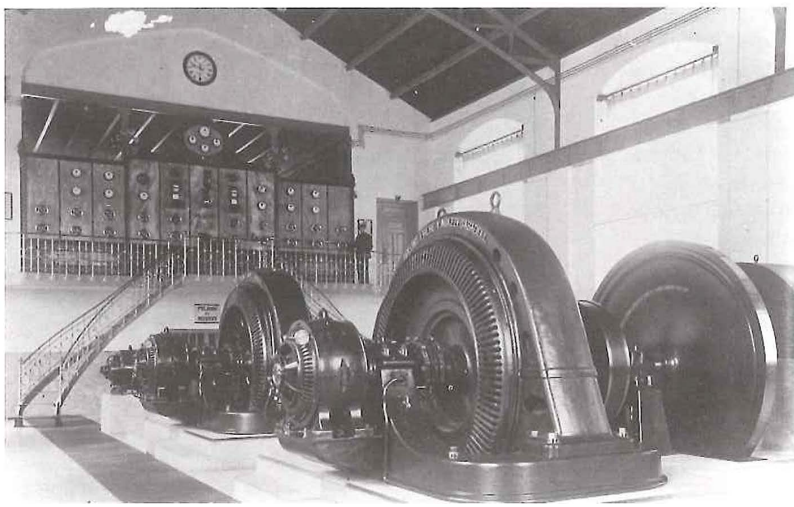
Construcció de la central del Molí.

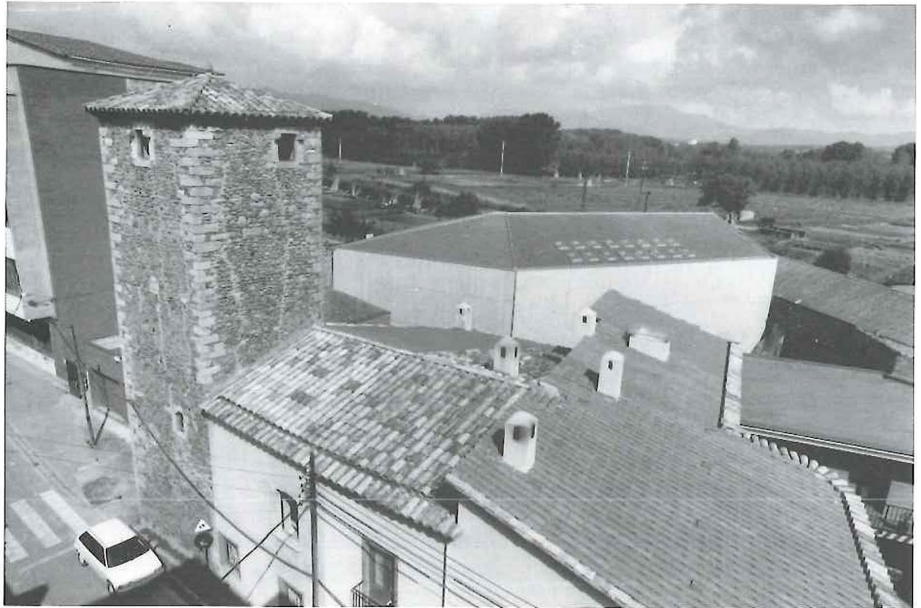
21

rodes de molí de mides molt variables i de pedra sorrenca. Només els fragments localitzats en petits sondeigs permeten identificar més d'una quinzena d'aquestes rodes.

A partir de 1860, a redós de l'actual fàbrica Coma i Cros, treballà un molí fariner fins al tombant de segle. De la resta n'hem perdut el seu traç, el qual hauríem de cercar, en bona part, als indrets on en el segle passat es van instal·lar les indústries tèxtils saltenques.

Turbines de la central de Montfullà.

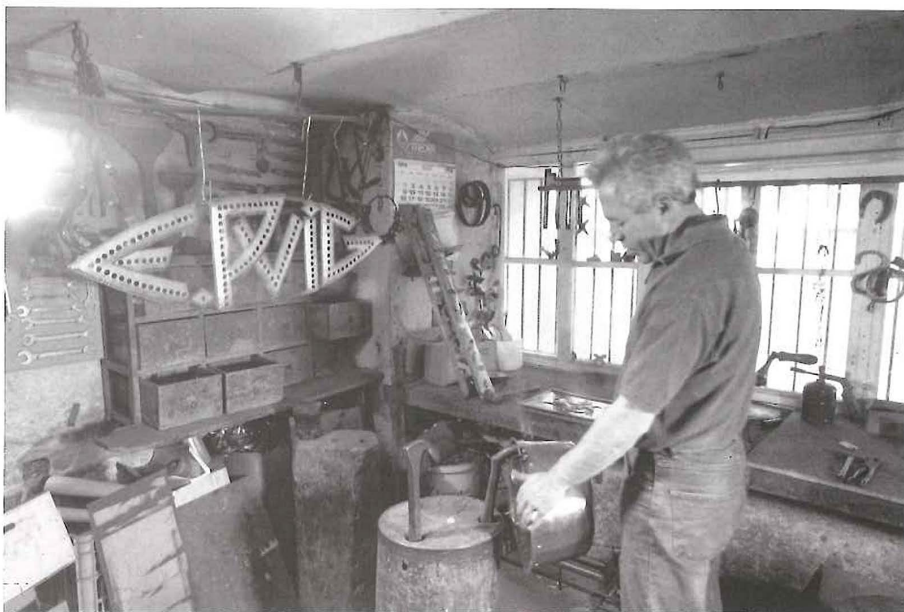

*Vista general
de la Farga.*

D'entre els diferents establiments pre-industrials destaca, per la seva singularitat, la farga d'aram instal·lada a l'antiga torre de Santdionís, a la qual ha llegat el seu nom popular. S'ha parlat d'aquesta farga tot dient que marca el límit oriental de l'expansió d'aquest tipus de manufactura en el riu Ter. Darrerament, però, en consultar el fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, s'ha pogut comprovar l'existència, almenys en el segle XVIII, d'una altra farga a Santa Eugènia de Ter, concretament a l'indret on hi ha actualment l'empresa tèxtil d'aquest barri gironí. Malgrat la tradició popular que manté el record de la seva activitat, la farga saltenca ha estat força desconeguda fins fa pocs anys, tant pel que fa a la seva activitat com pel material que s'hi treballava. Només teníem referències de l'any 1781, quan l'intendent general de Catalunya autoritzà

l'establiment d'una farga a Salt a Pere Sala, veí de Santa Eugènia.

Sortosament, gràcies als treballs de Josep Clara, podem documentar un origen molt més reculat, com a mínim des de mitjan segle XVI, i fer una aproximació de la seva activitat material. En aquest moment l'edifici és propietat, com gairebé totes les manufactures saltenques, de la família Sitjar, que el tenia arrendat, en 1560, a Joan Terrats i Simon Casadevall, els quals, al mateix temps, en cedien l'explotació a Guillem Puols, fargaire del regne de França. Els atorgants es comprometien a subministrar l'aram necessari, durant un període de quatre anys, a raó de dos quintars setmanals i al preu al 20 sous per quintar, o 30, si no el proveïen de carbó. Més endavant, en 1576, havia canviat ja el subministrador,

*El treball de l'aram,
en l'actualitat.*

23

que era en Francesc Bordas, paperer, mentre que el fargaire era Esteve Diego, tots dos de Salt.

En els dos documents es parla explícitament del material utilitzat, l'aram, quan el més comú, en aquests segles, és el treball del ferro, que donà lloc a l'anomenat "procediment català", el qual permetia l'obtenció de peces amb una qualitat que venia marcada per l'especial forma d'injecció d'aire al forn.

En la decadència d'aquest procés, cap al final del segle XIX, algunes d'aquestes fargues es reconvertiren, utilitzant desferres d'aram per a la producció d'atuells domèstics.

La documentació treu a llum per Clara, demostra rotundament la destinació antiga de l'establiment saltenc, que sens dubte devia proveir, principalment, el mercat gironí.

No en tindrem cap més notícia fins a l'anomenat establiment, o millor dit, restabliment d'aquesta instal·lació, en 1781.

És de suposar que des d'aquest moment devia funcionar sense gaires interrupcions, com a mínim fins al 1857, darrera data documentalment registrada.

En aquest any, el seu propietari, Manuel Ferran, es dirigeix a l'Ajuntament de Girona per denunciar l'abús de la utilització de la sèquia que fa l'empresa tèxtil de Llach, Portabella i Cia. per tal de donar força motriu a les seves màquines. El perjudici arribà fins al punt de no poder treballar l'aram per manca de suficient força de l'aigua. No en coneixem cap resolució, però és una mostra que ens suggereix com als tradicionals conflictes entre els pagesos del pla i les manufactures s'afegiran els corresponents a les empreses tèxtils.

Avui dia, la farga, malgrat no guardar cap vestigi de la seva activitat, es manté en la nostra memòria, lligada a un dels pocs casals medievals conservats a Salt.

MASOS I TORRES

8

La torre de Santdionís, abans de quedar envoltada d'edificis.

24

L absència, a Salt, de grans monuments arquitectònics o d'importants vestigis arqueològics, converteixen els masos del pla en un dels pocs testimonis materials que resten del passat del poble: el mas Sitjar, la torre Mirona, el mas Ribot, la torre de Santdionís (la Farga), el mas Guich, el mas Artau, el mas Llorens, el mas Mut...

Producte de la pròpia evolució arquitectònica, la majoria presenta trets molt semblants, però n'hi ha alguns que destaquen per la presència d'elements de caire defensiu, com són torres i espitlleres. Aquest és el cas del mas Sitjar, del mas Llorens, de la torre

Mirona, de la torre de Sant Dionís i del mas Ribot.

Mas Llorens - Situat al costat de l'església parroquial i delimitat, a ponent, pel cementiri vell del poble. Entre els diferents àmbits arquitectònics que actualment componen el mas, destaca una torre de planta rectangular i tres pisos d'alçària que presenta un conjunt d'espitlleres de ballesta. Aquesta construcció és anterior al segle XIV, i possiblement ja existia en el segle XII. La torre la devia utilitzar, com a lloc on protegir-se de petits atacs, una comunitat de pagesos que vivien al seu entorn i que es dedicaven, bàsicament, a

l'agricultura. Explotaven algunes terres, molt poques, en franc alou, i altres, la majoria, que estaven sota el domini directe de l'Església o d'un senyor.

Més tard, en el primer terç del segle XVI, es realitzà una gran reforma de la torre, que fou adaptada a les noves armes. Així, doncs, se substitueixen part de les espitlleres de ballesta per espitlleres d'arma de foc, i es construeix un petit reducte fortificat al costat.

Mas Sitjar - Situat a prop del camí que anava de Palau a Salt i del que venia d'Aiguaviva

i Vilablareix. L'única construcció anterior al mas és una torre de datació imprecisa. És de planta rectangular i té tres pisos d'alçària; estava fortificada mitjançant espitlleres de ballesta, algunes de les quals van perdre la seva funció amb la construcció d'un casal, adossat a la torre. Aquest casal estava format per un pati central, voltat per tres edificis independents de planta rectangular, les façanes dels quals varen ser fortificades amb la col·locació d'espitlleres de ballesta. La notable fortificació de la casa, així com la seva situació, foren de gran servei, el 1469, per a les tropes comandades pel duc de Lorena, tal i com ho reflecteix Julián de Chía: *"Quedaron por sus alrededores (de Girona), para mantener el bloqueo, algunas fuerzas catalanas mandadas por Juan Sarriera y Pedro Juan Ferrer los cuales se hicieron fuertes en la casa llamada del Sitjar, sita en el llano de Gerona"*.

Torre de Santdionís - El seu nom prové de la família Santdionís, ciutadans de Girona. La casa és situada al peu del camí ral d'Amer, a tocar la sèquia Monar. Molt probablement, al principi del segle XVI els Feixes bastiren un casal, amb torre, a prop de l'antic mas familiar. Es tracta d'una torre de defensa

quadrangular que té tres pisos d'alçària. Del moment originari són les espitlleres d'arma de foc, situades al primer i segon pis. El control del camí ral, la protecció de diversos molins i dels qui habitaven a l'entorn, ens explica el motiu de la construcció de la torre; però, pel mateix tipus de construcció, té una funció més simbòlica i de coerció que no pas de defensa efectiva.

Torre Mirona - Situada a l'entrada occidental del poble de Salt, a prop del nucli antic i del camí ral. El nom de la torre no respon a la idea de talaia, com sovint s'ha cregut, sinó que és una derivació toponímica del cognom Miró, aplicada a la construcció relacionada amb aquesta família. Aquesta torre és de planta quadrangular i té molt poques obertures, algunes de les quals foren utilitzades com a espitlleres. Fou construïda a mitjan segle XV en el lloc on hi havia un antic edifici conegut amb el nom de mas Nou.

Cadascun d'aquests masos respon a una evolució diferent, com a conseqüència de la distinta concepció per la qual foren aixecats. Totes aquestes fortificacions s'adeqüen a les possibilitats reals de defensa davant de petits perills i no pas per a fer front als poderosos exèrcits que utilitzen el pla com

L'Ajuntament de Salt va començar la restauració de l'edifici del mas Llorens l'any 1986. Un cop acabada aquesta restauració, l'edifici es va destinar a seu del Museu dels Recursos Hidràulics-Museu de Salt. La torre de Santdionís, ja poc rehabilitada, i la torre Mirona, continuen essent utilitzades com a lloc de residència. Pel que fa al mas Sitjar, l'estudi del qual és de gran importància per a la història del pla, actualment no està habitat i és utilitzat com a centre d'una explotació agrícola.

a base dels setges a la veïna ciutat de Girona.

La majoria d'aquestes cases, a partir de la segona meitat del segle XVI i, sobretot, a la primera meitat del segle XVII, van perdre la funció defensiva i es va procedir al seu embelliment amb la construcció d'àmbits arquitectònics de caire residencial i amb la utilització de nous elements ornamentals. Això no obstant, la funció de casa pairal va anar desapareixent a poc a poc i, convertides en grans casals, on en algun cas arribaren a conviure fins a cinc famílies, les seves estructures foren continuament transformades fins a l'estat en què es troben actualment.

ELS SITJAR

9

Alguns del elements defensius del Sitjar.

26

La família Sitjar fou una de les pertanyents a la mà major de la ciutat de Girona i diversos dels seus membres foren jurats de la ciutat durant el segle XIV, la qual cosa és una mostra de la importància i poder d'aquesta nissaga. Els Sitjar tenien a Salt la casa que rep el nom dels seus propietaris. Es tracta d'una gran casa senyorial, encara que el seu degradat aspecte actual ho emmascari. No era gens estrany, sinó tot al contrari, que importants famílies de Girona posseïssin en els seus voltants torres, masos fortificats, casals, etc., que eren utilitzats com a segona residència, per a protecció personal i, també, com a lloc de refugi en cas

d'epidèmies a la ciutat. Així, podem observar els casos, a part dels Sitjar, de les famílies Banyoles i Santdionís, a Salt; els Solterra, a Santa Eugènia de Ter; els Sarriera, a Palau; els Margarit, a Sant Gregori, etc. De Chía narra alguns episodis que ens permeten observar la importància d'aquestes cases fora del recinte urbà: l'any 1446, els partidaris de Santdionís "pasaron un brazo del Ter sin que el batlle y el jurado se atreviesen a continuar la persecución mas alla de los molinos de Sitjar". No obstant això, aquestes famílies no només posseïen cases al pla, sinó que també eren propietàries d'importants extensions de terra. El conjunt

de terres de Salt que eren a mans dels Sitjar fou considerable. A més de les terres del propi mas, tenien el domini directe sobre moltes altres que eren explotades, com a domini útil, per pagesos de la parròquia de Salt. En diverses èpoques van posseir el domini directe sobre diversos camps del mas Llorens i del mas Mut, la majoria de terres del mas Artau, totes les possessions del mas Feixes i bona part de les terres del mas Ribot. Aquestes terres incloïen: una peça de 10 jornals, una altra de 4, tres més de 2 i una de 15 vessanes, a

més de dues altres i una horta. La majoria d'aquestes terres eren destinades al cultiu cerealístic.

La família Sitjar també tenia una relació molt directe amb la sèquia, tant a través de la seva explotació (en 1453, Bernat de Sitjar obtingué el domini útil de la sèquia) com a través de molins de la seva propietat. Finalment, el 1620, Francesc de Cruïlles i Sitjar ven el domini útil de la sèquia Monar als jurats de la ciutat de Girona i el mateix mas deixa de ser una *domus* residencial per a convertir-se en un mas lligat plenament a l'activitat agrícola i associat a altres famílies, com els Solterra i, més tard, els Mut.

La torre de defensa, l'estructura més antiga del mas Sitjar.

Pati interior del mas Sitjar.

A l'Arxiu Històric de Girona es conserva un testament de Bernat de Sitjar, un dels propietaris del mas. En aquest testament observem l'estreta relació entre membres d'importantes famílies de la ciutat. Així, nomena marmessors seus a Geraldum Strucii, Bernandum Andree de Cigiario i Petrum de Riaria (fill de Iohannis de Riaria), ciutadà de Girona. En aquest testament, Bernat disposa que el seu cos sigui enterrat en la capella de Sant Joan construïda dintre de l'església dels fra menors de Girona, en el lloc on havia estat enterrat el seu pare, Berengarius de Cigiario. Entre altres disposicions testamentàries, ordena que Anthonius, sclavus servus et captivus meus de nacione serracenorum, i Caterina, sclava serva et captiva mea de nacione burgariorum, servissin durant sis anys, a partir del dia de la seva mort, la seva filla Elionori, a la qual nomena hereva universal, establint que si al cap d'aquests sis anys haguessin realitzat aquesta servitud, fossin alliberats.

A.H.G. Notari B. Ferrer. Girona 4, vol. 61, fol. 118 a 123.

ELS LLORENS

10

El mas Llorens, abans de la rehabilitació.

28

La primera notícia sobre la presència dels Llorens a Salt correspon a l'any 1217, quan Pere Llorens, mitjançant un precari d'establiment atorgat per Bernat de Cartellà, entra en possessió de diverses terres.

A partir d'aquest moment, els Llorens inicien la compra de diverses partides de terres durant tot el segle XIII i el XIV. En 1359, la majoria d'aquestes terres (20 peces) pertanyen al benefici de Nostra Senyora dels Àngels, establert i fundat en la capella de l'altar major de la catedral de Girona, i de la Santíssima Trinitat de Sant Feliu de Girona, mentre que una petita part (sis peces) són en franc alou.

També devia ser important la relació dels Llorens amb la sèquia Monar. Per la documentació conservada, tenim coneixement de l'existència d'un molí, conegut com "el molí d'en Martorell", que en una quarta part pertanyia al mas Llorens, situat on ara hi ha la fàbrica Gassol.

Tot i la importància dels Llorens en l'època medieval, no és fins al final del segle XV i primers anys del segle XVI que, englobats dins un moment de creixement del camp català, assolixen el màxim d'expansió, convertint-se en uns dels principals propietaris de Salt. Aquest creixement l'hem observat a partir de diverses

compres que inclouen, a carta de gràcia, la torre de Santdionís, el mas Guich i les seves terres, la casa anomenada carnisseria, el mas Devesa, dues cases a Girona, el mas Saela a Domeny, a més a més del dret de vendre pa i vi, i de tenir hostel al terme de Salt.

Paral·lelament a tot aquest conjunt de compres, es realitza una profunda reforma en el mas Llorens, embellint-lo amb elements artístics com les gàrgoles del teulat de la torre, unes finestres d'estil gòtic tardà i una escala de cargol

que comunica aquest edifici amb la sala de nova construcció. Gràcies a diversos inventaris, coneixem el mobiliari i el parament de la casa en aquest moment, del qual destaca l'ungla "de la gran bèstia guarnida de plata" que es guardava en un cofre situat al primer pis del mas, en una habitació que a l'inventari s'anomena "la cambra petita".

L'abundant documentació que existeix sobre aquesta família, relativa als segles XVI i XVII, ha permès conèixer amb precisió la filiació familiar. Pere Llorens, mort el 1605, instituí hereu universal el seu fill Gaspar, que va morir el 1633,

La torre del mas Llorens.

Durant l'obertura d'una rasa de fonamentació d'un nou edifici annex al mas, va aparèixer casualment un important dipòsit de materials ceràmics. Es tracta d'un conjunt de ceràmica decorada i terrissa que formava part de l'embotiment d'una estructura rectangular que havia de funcionar com a receptor i canalitzador de fluids. Aquest conjunt el formaven més de dues-centes peces de ceràmica catalana decorada en reflex metàl·lic i en blau, i terrissa d'ús quotidià de decoració monocroma. També van aparèixer diverses peces d'importació, bàsicament procedents d'Itàlia. La majoria d'aquestes peces, pels motius decoratius emprats, s'han de datar dins el primer terç del segle XVII.

el qual deixa com hereva la seva filla Maria, casada amb Narcís Cortada, de Santa Eugènia de Ter. A partir d'aquest moment, i a través de diversos lligams matrimonials, el patrimoni passa a la família Font, de Girona, i més tard als Camps, futurs marquesos de Camps.

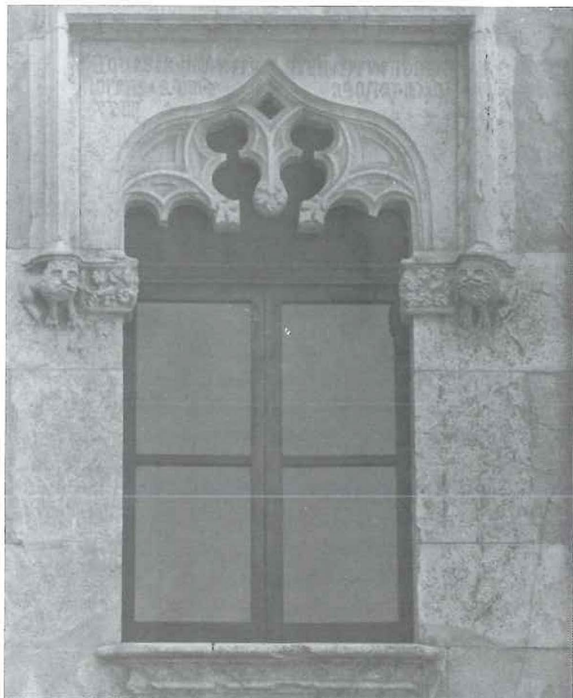
Part de la vaixela dels Llorens, de començament del segle XVII.

EL TESTAMENT D'EN PERE LLORENS

El testament de Pere Llorens és un bon testimoni per a deduir l'estatus social i el nivell econòmic d'aquesta família al final del segle XVI i començament del XVII:

"En el nom de Crist, amén. Jo Pere Llorens / pagès, senyor útil i propietari del mas Llorens de la parròquia / de Salt, del bisbat de Girona, per gràcia de Déu de cos i d'enteniment, sabent que no hi ha cosa més certa que la mort / ni més incerta que l'hora d'aquella. Per això faig i ordeno el meu / darrer testament, del qual elegeixo i poso marmessors i executors / el Rt. sor. Cristòfol Miquel canonge de la Seu de Girona, Ma / ria, ma muller, Gaspar Llorens, fill meu, Jaume Balle, menor / de dies pagès d'Estanyol, el meu gendre, i al (...) de l'església de dita parròquia de Salt, això és aquell que en dita església s'hi / troben els meus avantpassats i a la major part d'ells (...); als quals dono / i confio plens i lliures poders d'executar i complir aquest meu / testament segons a baix trobaran escrit i per mi ordenat i altra / tanta i tal potestat, qual i quanta semblants marmessors / testamentaris s'acostuma i pot donar tant de costum com de / dret.

I primerament encomano la meva ànima al meu Creador / vull i mano que els (...) i deutes meus siguin pagats simple / ment, sumàriament i de ple sense escrit ni figura de puny coneguda / dels meus marmessors. Elegeixo la meva sepultura al cementiri / de dita església de Salt en el vas dels meus avantpassats i ordenant que / el meu cos sigui enterrat amb caixa com s'acostuma i que vinguin 25 preveres, els quals celebrin missa en dita església / per la meva anima el dia de l'enterrament, als quals sigui donada la / quantitat acostumada, això és un ral, i que altrament sigui feta la sepultura com és semblant i acostumat i coneguda dels dits / meus marmessors. També vull que em siguin celebrades (...) i cap / d'any en dita església de Salt en dos dies, això és el (...) en un / dia i el cap d'any en l'altre dia següent, ordenant que

Finestra del mas Llorens, actualment al mas Ribot.

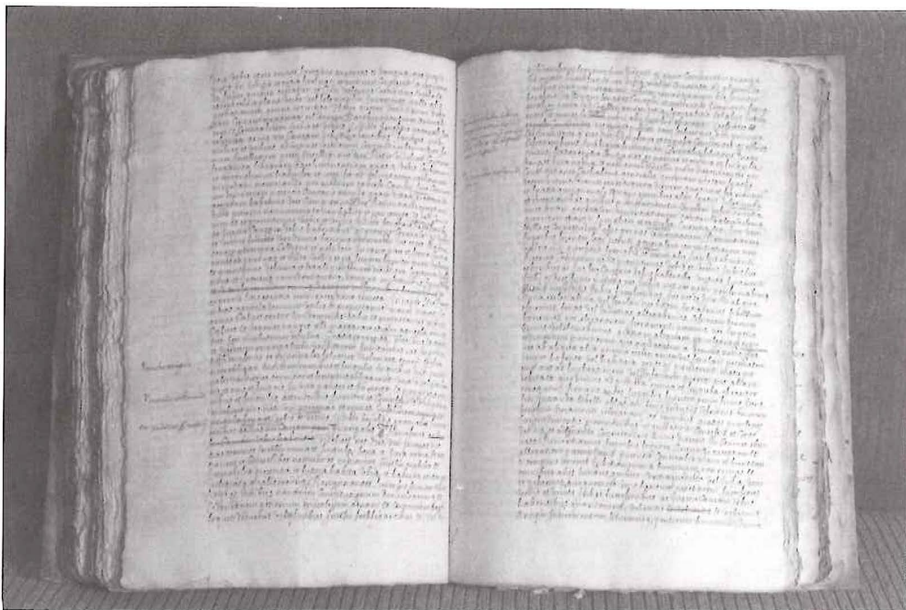
en aquests / dos dies vinguin 25 o 30 preveres que celebrin les misses / a l'església de Salt per la meva ànima i altrament diguin missa / pregant Déu com és acostumat, deixant per tot això allò necessari / conegut dels meus dits marmessors. També vull que en qualsevol / del dits dos dies siguin donades entre (...) o 20 quarteres de / forment per amor de Déu i en remissió dels meus pecats entre persones pobres / i necessitades parentes de la meva casa i altres de les parròquies de Salt, Montfullà, Bescanó, Vilablareix i de Santa Eugènia, encarregant als

meus marmessors / que primer tinguin compte i allarguin la mà a les persones pobres parentes de / la meva casa i després d'aquestes destribuiran el que sobri entre les altres / persones pobres o necessitades de les dites parròquies, deixant a la seva coneguda / distribució, forma i manera de fer dita caritat. També vull que / a la dita església de Salt i pels preveres d'aquella em sigui feta una novena / de misses i un trentenari deixant per a això la caritat acostumada. / També deixo per als morts oblidats 5 sous distribuïts en misses. També deixo / un ral a cada ciri de l'església, que són 6, i un sou a cada torxa / que són 20. També vull que em siguin dites en continent de seguida, si pot fer-se, / 20 misses en els altars privilegiats de Sant Francesc i de la Seu de / Girona, això és 10 a cadascun i altres 10 d'aquestes em siguin dites 10 en cadascun dels altars privilegiats de Girona, excepte en l'altar privilegiat de / Sant Feliu, en el

qual no vull que em siguin dites, ordenant que es diguin tan / ràpid com es pugui fer de seguida per la meva ànima i les dels meus avantpassats. / També vull i mano que a la dita església parroquial de Salt sigui pels meus marmessors / instituïda com jo ara de (...) a major cautela institueixo i fundo celebrar / vull i mano un diumenge per altre en l'altar de la Nostra Senyora de dita es / glésia una missa baixa entre la missa matinal i la major, ordenant que abans de dir / dir-ho al prevere per a dir-la, siguin tocades 5 batallades amb la campana / major de dita església i celebrada que serà vull i ordeno que el prevere que / l'haurà celebrada baixi sobre el meu vas i allí faci absoluta per la meva / ànima i les dels meus avantpassats. Per caritat de la qual missa i absoluta deixo (...) 52 lliures de moneda barcelonesa (...)"

AHG. Secció notarial. Girona 1. Notari Pere Galí, vol. 939, fol. 106.

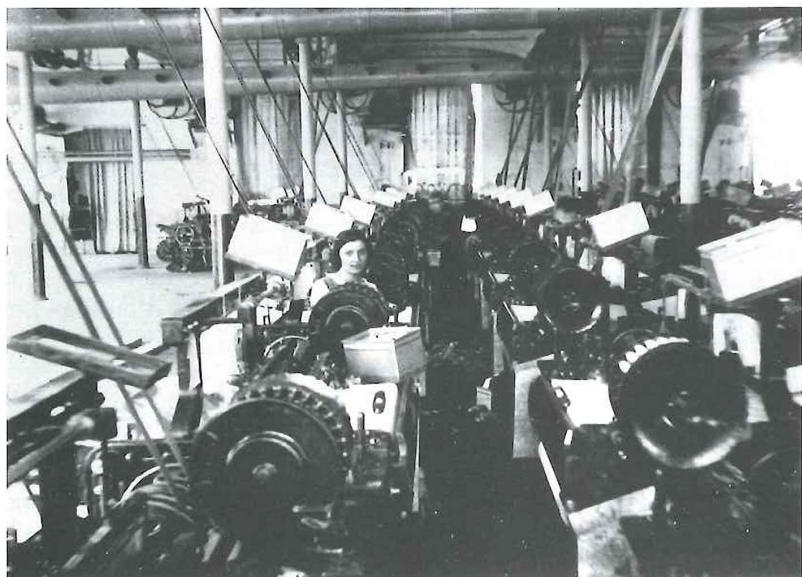
31

Manuscrit del testament d'en Pere Llorens.

LA INDUSTRIALITZACIÓ

11

Sala de telers automàtics de la Coma i Cros.

32

En diversos capítols del llibre ja hem pogut veure el paper cabdal de l'aigua, i en especial de la sèquia Monar, en el desenvolupament de la comunitat saltenca. Aquesta funció serà més activa, si això és possible, en el moment en què es propicia la instal·lació de les diferents fàbriques tèxtils que transformaran no només la base econòmica de la població, sinó el seu component social i el seu paisatge rural.

Salt, l'any 1843, té 324 habitants, i en 1857 arriba als 1.316; és a dir, multiplica la seva població per quatre en menys de quinze anys. L'impacte serà brutal, i per la forma en què es produeix

s'arrossegarà molt de temps. A Salt la industrialització agafà caràcter d'autèntica revolució, si per això entenem una transformació radical de l'estructura socio-econòmica de la població.

El 1845, un banyolí, Pere Ramió, adquireix un edifici industrial i un salt d'aigua prop de la parròquia de Salt. Aquesta empresa, Ramió i Cia., inicia ben aviat diverses ampliacions de capital, amb l'entrada de tècnics anglesos (M. Debergue i A. Remy) i maquinària anglesa moderna (Platt). En els edificis d'aquesta primera empresa treballa avui dia Manufactures Antoni Gassol, des de 1923 i després de molts canvis de propietaris.

Joaquim Nadal ha estudiat perfectament aquest procés de formació de l'estructura industrial saltenca. En el seu estudi destaca els continuats canvis de propietat de les empreses, amb tendència a la concentració de tal propietat en mans barcelonines. És igualment destacable com l'empresa fundada per Ramió arribà a funcionar, l'any 1865, en plena "fam del cotó" propiciada per la manca de primera matèria ocasionada per la guerra civil nord-americana, amb 10.000 fusos i 200 telers, ocupant uns 550 operaris; en aquest sentit, cal recordar que

en el 1861 només sis fàbriques de tot Catalunya tenien instal·lats més de 10.000 fusos.

Igualment, abans de 1861, dues empreses més s'han instal·lat en el que es dirà Veïnat de Salt o barri de Sant Antoni, a un quilòmetre del nucli del poble. La primera, iniciada per Ramió després d'abandonar la creada al barri vell i igualment dedicada al filat, i la segona (a l'actual Coma i Cros) dedicada a la fabricació de cintes.

La manca de documentació enfosqueix aquest inici, però malgrat tot es calcula que foren uns 800 els treballadors de les fàbriques; això en el context d'una població que no depassava els 2.000 habitants.

Malgrat els constants canvis empresarials, aquesta estructura s'anirà consolidant fins a arribar a més de 20.000 fusos, i a un nombre de telers que oscil·la entre els 300 i els 700.

Un fet remarcable és l'establiment a Salt de la societat Coma i Cia., la qual aconseguirà, sobretot després de la desaparició, per causa d'un incendi, de la fàbrica Mulleras, el 1909, la concentració de tota l'estructura productiva en les seves mans, fet poc estudiat però que pot

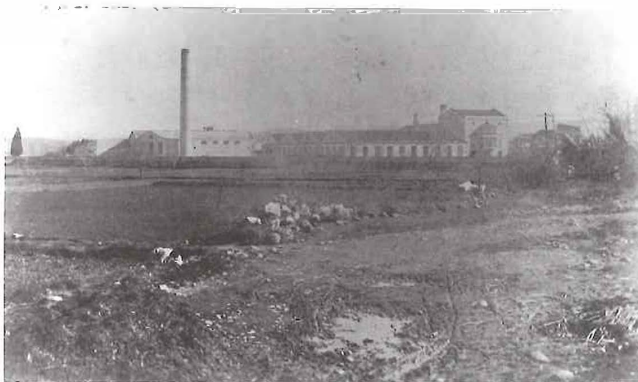
ajudar a entendre el procés de radicalització de la massa obrera saltenca. Finalment, la societat de Joan de Coma i Cros decideix traslladar el gruix de la seva activitat al Veïnat, mentre cedeix el centre del barri vell a la societat d'Antoni Gassol i inicia un ambiciós projecte de renovació tecnològica que passa per la reforma del traçat de la sèquia, als anys vint, amb la construcció de les centrals elèctriques de Montfullà i del Molí, posades en marxa en 1928 i que permeten l'electrificació total de l'empresa, en la qual s'instal·len telers amples de procedència anglesa (Heterington, Manchester).

L'excel·lència del procés industrialitzador saltenc en el context gironí, l'ha posat de manifest Joaquim Nadal, que ha examinat els imports de la

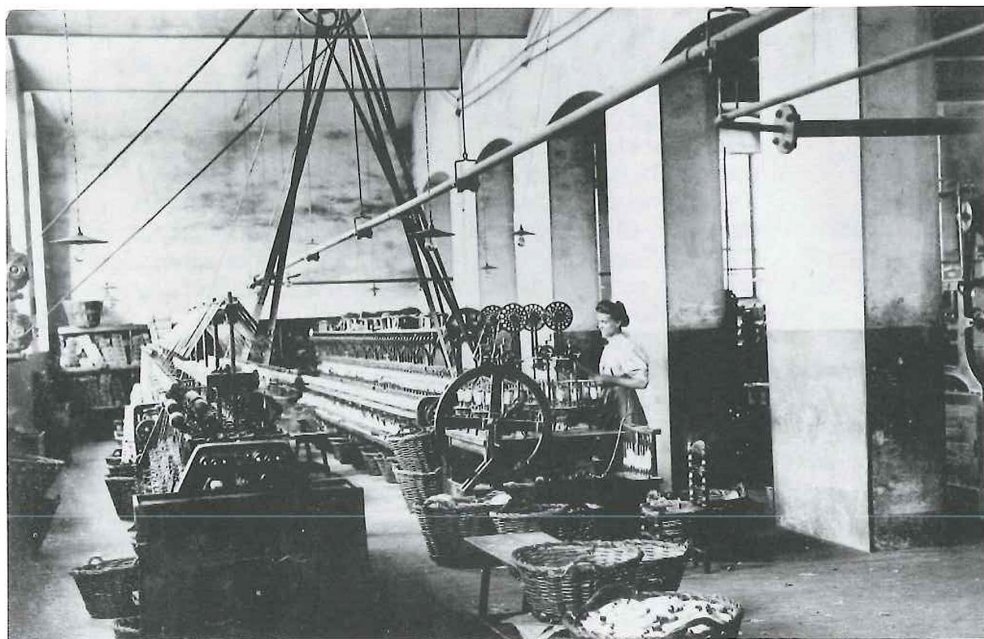
contribució industrial, a nivell provincial, dels anys 1863-1864, on Salt ocupa el desè lloc per raó de la transcendència de la seva aportació, mentre que les tres empreses saltenques figuren entre les quinze primeres. Dividint la contribució en rals/habitant, Salt passa a ser la primera, fins i tot per davant de la ciutat de Girona.

Hem de tenir present que la importància del que Nadal ha anomenat "l'exemple de Salt" no radica especialment en el pes real de la indústria saltenca en el context gironí, sinó en el seu pes interior, la seva proporció demogràfica, amb el profund trencament que això suposa respecte a una llarga etapa anterior, i l'excel·lència vitalitat econòmica, urbanística, política, cultural i associativa que es mantindrà fins a la Guerra Civil.

33

La fàbrica Gassol, vista des de les hortes.

Sala de màquines de ninyots de la Coma i Cros.

L'exemple més destacat d'aquest primer empresariat gironí és Francesc Vilardell, nascut a Esponellà el 1828. La seva relació amb el tèxtil s'originà amb el seu casament amb Maria Ramió, filla de Pere Ramió.

Aquest home fou el promotor del procés industrialitzador al poble, en haver iniciat la primera indústria, en 1845, a l'indret on avui es troba la fàbrica Gassol, i a partir de 1862 d'una segona indústria, a l'actual Coma i Cros; ambdues temptatives no van, però, reeixir.

Dels padrons saltencs, es desprèn la presència de Francesc Vilardell al poble des de 1848, per la qual cosa no és agosarat pressuposar un lligam amb les diferents empreses del seu sogre. Això li degué proporcionar els coneixements suficients per a adquirir, en 1876, la fàbrica de filats i la de teixits que, amb diferents reformes, avui constitueix la Coma i Cros, així com el molí fariner instal·lat a l'antiga farga.

De bon principi l'empresa reeixí i en Francesc Vilardell començà, alhora, a destacar en el món polític gironí. Entre 1882 i 1886 va ser diputat de la Diputació de Girona, on va tenir un paper actiu en el trasllat de l'Hospital Psiquiàtric a Salt. Igualment va ser director del Banc d'Espanya a Girona i delegat de la Companyia Arrendatària de Tabacs, càrrec, aquest últim, que continuà el seu fill Jacint.

Dins l'àmbit saltenc, va ser vocal de la Junta Local de Primer Ensenyament i de la Pericial de Contribució i Rendes, aquesta darrera ben important i de la qual també formava part el marquès de Camps. Finalment, l'1 de juliol de 1887 va ser elegit alcalde, càrrec que va ocupar fins a la seva mort, l'any 1889.

Des del començament, l'activitat de l'empresa no només es consolidà, sinó que inicià una primera expansió. Passà dels poc més de 4.500 fusos l'any 1876 als més de 6.000,

entre 1883 i 1886. És a partir d'aquest moment que comencen els problemes, i en 1887 donà de baixa la meitat dels telers i dels fusos. Aquesta crisi degué ser llarga i general; amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona, l'any 1888, es fa una enquesta entre les fàbriques saltenques i Vilardell declara que només té 150 operaris i la secció de teixits parada des de feia sis setmanes, mentre que en les dues altres empreses amb prou feines sumen 400 treballadors.

Aquests fets degueren influir en l'ànim i la salut de Francesc Vilardell, talment com degué fer-ho la mort prematura de l'hereu, Josep, que havia anat a formar-se a Anglaterra i Suïssa per tal de poder portar amb més coneixements tècnics l'empresa. D'aquests anys es conserva una fotografia dels treballadors de l'empresa, on res no distingeix Francesc Vilardell i els altres membres de la seva família de la resta d'operaris de la fàbrica, la qual cosa reflecteix l'esforç, fins i tot físic, per redreçar la situació.

Finalment, l'any 1889, Francesc Vilardell mor i l'empresa passa a mans dels seus hereus, especialment del seu fill Jacint, que la dirigeix fins a la suspensió de pagaments, l'any 1897. La inexperiència i els problemes estructurals de la fàbrica, en aquests darrers anys, els tenim excepcionalment documentats gràcies a un copiador de cartes i telegrams conservat a l'Arxiu Municipal. De bon principi es troben amb una llarga sequera que obliga a fer servir el grup auxiliar de vapor, però la seva poca potència fa que s'hagi de canviar-lo necessàriament. Després es donen problemes amb els clients, per les contínues queixes i retorns de comandes per defectes de fabricació, fet que els obligà a canviar bona part de la maquinària. No disposen de reserves de capital i l'endeutament els obliga a collar excessivament els cobraments als clients, decisió que els en farà perdre un bon nombre.

Es fa difícil d'entendre que, amb aquesta desfavorable conjuntura, a partir de 1892 s'executi una profunda reforma tècnica, amb la

unió de les dues fàbriques, la reforma de la maquinària i l'ampliació de la sala de filatura. El progressiu endeutament els portarà, inevitablement, a la suspensió de pagaments, que té el lloc el 1897.

La manca de dades respecte a la resta de projectes empresarials gironins ens impedeix fer una generalització, però sembla força clar, en aquest cas, que la manca d'uns capitals suficients i d'experiència tècnica en els processos industrials, afegit a la seva relativa desvinculació del mercat comercial barceloní, posà aquestes iniciatives locals en situació de clar desavantatge respecte a d'altres de capital i recursos externs, a les comarques de Girona. Així, doncs, a partir de 1910 el conjunt de les empreses saltenques estarà definitivament a les mans de societats de capital barceloní.

35

Magatzem de bales de cotó, al principi de segle.

ELS MARQUESOS DE CAMPS

12

*Vista del mas Ribot
residència a Salt dels
marquesos de Camps.*

36

Al final del segle XIX, la consolidació de les empreses tèxtils al poble havia suposat una transformació profunda de la societat saltenca, força fossilitzada en la seva estructura des de l'època medieval. Fins aquests moments, el control social està a les mans dels grans propietaris, que podem exemplificar en la figura dels marquesos de Camps.

Amb l'arribada de la burgesia industrial, i, el que serà més decisiu, el proletariat urbà, el control polític del municipi anirà decantant-se lentament, però de manera progressiva, cap a les mans de les classes

populars, al llarg de les primeres dècades del nostre segle.

El procés de formació del patrimoni dels Camps es basà en una continuada política de "bons casaments".

Pel que fa a Salt, al final del segle XVII la nissaga dels Llorens s'extingeix, passant les seves propietats a la família Camps en el segle següent. D'aquest patrimoni provenen la casa pairal —el mas Ribot— i un seguit de masos i terres que fan que, en l'amillarament de 1868, aquesta família aparegui com el primer propietari, amb més del 40% de les terres del terme, que corresponien, bàsicament, als

masos Devesa, Ribot, Guich, Torre Mirona, Llorens, Santdionís i Cardell (on s'instal·larà el Psiquiàtric).

Pelagi de Camps i de Matas (1828-1889), primer marquès de Camps, amb el seu casament amb Concepció d'Olzinellas incrementà el patrimoni amb propietats a l'Alt Penedès i l'Anoia. Vers el 1875 ja era el primer contribuent de la província de Girona i el vuitè de Catalunya, la qual cosa li valgué, l'any 1878, el reconeixement en forma de títol de marquès que li concedí el

papa Pius IX. Fou un actiu membre del Partit Conservador i diputat per Barcelona i Girona en diferents legislatures. Aquesta possessió de terres motivà que es preocupés pels avenços tècnics i la modernització del camp, tasca que es correspon amb la presidència de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i la conversió del mas Ribot en una granja experimental amb les tècniques i maquinària més avançada.

Bona part de les terres de Salt eren propietat dels marquesos de Camps.

El seu fill, Carles, incrementà aquest patrimoni i participà de forma més activa i destacada en activitats polítiques i culturals, com es veurà en el capítol següent.

En l'àmbit saltenc, Jordi Pons

i M. dels Àngels Adroher han estudiat el paper dels marquesos en el control dels diferents consistoris de la Restauració i el paper coercitiu que realitzaren sobre els pagesos del poble per mitjà

d'un tracte que Claudi Ametlla anomenà "entre feudal i paternalista".

37

Resta per estudiar, però, el paper dels marquesos de Camps amb relació a la instal·lació de les indústries saltenques. Tot fa pensar que hi hagué una certa resistència a la venda de terres prop de la sèquia als propietaris industrials. La seva concepció tradicionalista i religiosa de la societat entrava en crisi amb la nova realitat que sorgia del procés industrialitzador. Amb relació als diferents ajuntaments de la Restauració, els marquesos cediren terrenys per a la realització de diverses infraestructures i aprofitaren la seva influència per a afavorir la vila en diferents demandes i conflictes.

El mas Ribot de Salt era la casa pairal dels Camps. En aquest text laudatori podem adonar-nos de l'actitud, entre paternalista i feudal, que presidia la vida del casal.

"Un mismo techo cubija a amos y a criados, a propietarios y a colonos, a los señores de la tierra y a los simples cultivadores. (...) En la casa de Camps (...) los colonos y los braceros continúan formando parte de la familia, y si bien gozando de la completa independencia que exige su clase, viven sin embargo bajo el mismo

techo que su amo y le ven a todas horas. De esta manera es como se forman esas generaciones de amos, colonos y braceros que se suceden simultáneamente en una misma finca, y en las cuales los humildes criados ancianos se creen con derecho a regañar a su amo a quien vieron nacer, al paso que le consideran como un verdadero padre, como el único amparo de sus hijos que aspiran algún día a ser braceros o colonos en el mismo puesto en que lo es su padre (...)"

Luis Justo y Villanueva, *Revista de Agricultura*, XVIII, 1869.

CARLES DE CAMPS (1860-1939)

Carles de Camps.

Carles de Camps i d'Olzinellas fou el segon marquès de Camps i el més destacat de la nissaga. Enginyer forestal, fou home d'una personalitat complexa, com han destacat M. dels Àngels Adroher i Jordi Pons, que han estudiat el seu arxiu. De profunds sentiments religiosos, que s'endevinen sovint en la base dels seus escrits, fou políticament conservador i, a la vegada, defensor del regionalisme entès com un element de descentralització administrativa. En aquest sentit, és molt recordat el discurs que va pronunciar al Senat, l'any 1905, poc després de l'acció militar de Barcelona, durant el qual digué: *“queria el engrandecimiento de Catalunya dentro de la unidad de la patria, queriendo tener el derecho de decir en catalán, Visca Espanya!”* D'això, Josep Pla comentarà en les seves cròniques parlamentàries que, mentre pronunciava aquest discurs, els coronels de la guarnició de Madrid se'l rifaven per a provocar-lo en duel.

Era militant destacat de la Lliga Regionalista i fou president de la Diputació de Girona, en 1891. Fou, igualment, diputat per Olot, Barcelona i Igualada en diferents períodes, entre 1900 i 1918, i senador per Girona, entre

1903-1905 i 1919-1923. La seva defensa del regionalisme i la denúncia del paper dels partits dinàstics i sobre la corrupció de l'aparell de l'Estat, troba el seu punt contradictori en el propi comportament, apreciable a través de la seva abundant correspondència amb jutges, propietaris, secretaris d'ajuntament, fiscals, advocats, regidors i alcaldes per tal de condicionar el seu vot, en alguns casos a canvi d'afavorir-los en llurs ambicions.

Igualment cal destacar el control que exercí sobre els diferents consistoris saltencs de la Restauració, a través de la puntual informació que li facilità el secretari de l'Ajuntament i els consells i ajuts que ofereix a la corporació. Hi ha, igualment, el seu control sobre els pagesos, en aquest cas per mitjà del Gremi de Pagesos de Salt.

Trobem documentació diversa que constata la manipulació electoral que el marquès, a través dels seus representants, efectuava al poble, tot i que cap al final dels anys deu, amb l'augment de la influència republicana al Veïnat, anirà perdent de mica en mica aquest control. En aquest sentit, són especialment

significatives les eleccions de 1916 per a elegir els diputats a Corts, amb un incidents que tenen ampli ressó en la premsa gironina de l'època.

Els republicans acusen el marquès d'instal·lar-se amb els seus homes a la casa de davant el col·legi electoral i donar paperetes als votants, vigilant-los fins al moment de dipositar el vot, no fos cas que el canviessin. Un grup entrà a la casa i es produí un tiroteig, resultant-ne ferit lleument el marquès.

Aquesta major influència dels partits obrers, la reconegué el mateix Carles de Camps, que va veure com s'esvaïen les seves possibilitats. És paradigmàtica la carta que el secretari de l'Ajuntament, Rafael Turon, li adreçà al final de 1919: *“en resum, qu'amb motiu de la qüestió social, crec hem empitjorat en relació a les properes eleccions municipals, i dic això, perquè aquella quarantena de vots de la fàbrica del 1er districte (es refereix a l'actual Gassol), apenes suspitu en tindrem 6. ¿Per què?. Molt senzill: perquè son lliures, i la seva opinió es la de que no han d'ajudar, segons ells, a cap burgès.”*

No anava gens desencaminat Rafael Turon, ja que en les eleccions, on es renoven cinc dels regidors del consistori, els republicans n'aconsegueixen tres, amb un gran daltabaix regionalista al nucli de Salt.

En endavant, excepte durant el període de la Dictadura de Primo de Rivera, el control del poble passarà a mans republicanes. La pèrdua d'influència del marquès queda reflectida en la correspondència amb el seu administrador a Salt, en Josep Vilaseca, el qual l'informa de la degradació dels seus interessos i de la pèrdua de control sobre els pagesos, que en una gran majoria no paguen els arrendaments. Els fets d'octubre de 1934, i la situació subsegüent, aconseguixen esporuguir el marquès, que veu apropar-se la revolució que l'ha de privar de totes les seves riqueses. Finalment, en estallar la guerra, va refugiar-se al País Basc, on morí l'any 1939.

No completariem el retrat d'aquest controvertit personatge si no tinguéssim en compte la seva preocupació per l'agricultura i la ramaderia, cosa que va motivar que presidís, com el seu pare, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i la Federació Agrícola Catalano-Balear. Va ser cofundador de la Unió de Propietaris Surers i director general d'Agricultura, el 1917, càrrec en el qual destacà per l'elaboració de la llei sobre la conservació i foment de la riquesa forestal. Aquest home combinava l'estudi de l'aprofitament agrícola amb una visió tradicional i pairalista dels problemes del camp, lligat tot plegat a una concepció religiosa de la vida i el treball. Va escriure diferents estudis tècnics, com *Remaderia en General y Industries que poden derivarse d'ella* (1906), *Política Agrària* (1915) i *Influencia de la cuenca del Llobregat en el desarrollo de la Agricultura e Industria catalanas* (1897).

També conreà en molts dels seus escrits la llengua catalana i creà un seguit d'obres literàries, com *Del meu sarró* (1912), *Cortal marí* (1912), *Toia Virolada* (1915) i *Floren* (1923).

39

La finca del mas Ribot.

INFRASTRUCTURES DE LA INDUSTRIALITZACIÓ

13

40

La instal·lació de les fàbriques, junt a l'augment de població, provocarà una forta expansió urbana (amb la creació del Veïnat o barri de Sant Antoni) que marcarà el pas sobtat del món rural al món urbà. Aquest pas va acompanyat d'uns primers serveis públics i d'una millora de les comunicacions, malgrat que la posada en marxa d'aquests serveis vindrà fortament condicionada per la mancança crònica de recursos econòmics que pateix l'Ajuntament. Així, el cementiri municipal, proposat com una necessitat urgent el 1861, no es podrà obrir fins al 1884, i per a l'escorxador municipal s'haurà de llogar a precari un edifici

Urbanització del carrer Llarg.

l'any 1892 i no es podrà construir fins al 1930.

Les comunicacions

És un dels primers camps on es noten els canvis. De fet, en 1880 s'obre oficialment la carretera d'Anglès a Girona, que en el seu tram per Salt forma el carrer Major, la qual esdevindrà l'eix bàsic de comunicació est-oest del poble, tot substituint l'antic carrer Llarg del barri vell.

Pocs anys després, el 1895, és constitueix la "The Olot and Gerona Railway Company Limited", que ben aviat obrirà el tram del Veïnat de Salt a Amer i, el 1898, el tram Girona-Salt. És especialment significativa l'obertura d'una estació al Veïnat, fet que hem de relacionar, sens dubte, amb les necessitats de les empreses tèxtils del barri. El nucli de Salt s'haurà de conformar només amb un baixador.

Els serveis públics

Ens referim, concretament, al nou cementiri municipal (1884). L'allau immigratori va comportar molts problemes. Un d'ells era la insuficiència del vell cementiri parroquial, limitat entre els murs de l'església i el mas Llorens, per a encabir l'augment de mortalitat consegüent al creixement del nombre d'habitants. Ja en el 1861 s'havien iniciat gestions que no havien fructificat, i no va ser fins al 1884 que s'aconseguí obrir el nou cementiri, en terrenys molt allunyats llavors del nucli urbà, a l'actual zona esportiva municipal. Igualment, l'església parroquial de Sant Cugat haurà d'esperar fins al 1914 per veure's ampliada en direcció al lloc on es trobava l'antic cementiri.

L'escorxador (1892)

Per a regular la creixent activitat del gremi de taulers (*tablajeros*), es proposa la construcció d'un escorxador municipal. Els problemes econòmics obligaren al lloguer d'una casa del carrer de Baix. Aquest intent de donar majors condicions sanitàries a la matança d'animals vindrà acompanyada d'una política d'inspecció i de vigilància de l'activitat il·legal dels taulers o venedors de carn.

El nou escorxador, malgrat les precàries condicions d'aquest primer establiment, no es podrà construir fins al 1930.

El servei de Correus (1883)

Malgrat que en les actes del Ple de l'Ajuntament de Salt es parla, el 1883, d'Isidre Tomàs com a carter del Veïnat i el 12 de juliol de 1894 de la carteria pública situada a la plaça de la Constitució (avui plaça de la Vila), no tenim referències oficials fins al 30 de juny de 1899, en què per una ordre de la Direcció General de Correus es crea la carteria de Salt, nomenant-se per a la prestació del servei Felíx Bover, amb una remuneració de 100 ptes. anuals. Malgrat l'escassetat de dades, es pot destacar l'estructuració del servei en base als dos nuclis de població i amb personal específic.

El gas en l'enllumenat públic

L'any 1891 es va concedir permís a l'empresa Barrau i Cia. per a obrir rases al poble, a fi i efecte de portar el gas al manicomi provincial que feia pocs anys s'havia instal·lat al mas Cardell. En 1894, l'Ajuntament, aprofitant aquesta primera xarxa, va aprovar la instal·lació de vint-i-un punts de llum de gas (set al Veïnat i catorze al nucli urbà), obra que s'encarregà a l'esmentada empresa Barrau i Cia.

En 1903 es veu la necessitat de reinstal·lar l'enllumenat públic i es proposa la utilització del fluid elèctric. Per a aquest fi, i ja que no arribava al poble cap xarxa d'electricitat, es demana als propietaris de les empreses tèxtils que disposen de dinamo elèctrica per a l'enllumenat de les seves fàbriques, que proporcionin cadascun 160 bugies de llum, cosa que aquests concedeixen gratuïtament.

Igualment, entre 1903 i 1905, es rebutgen diferents sol·licituds relatives a portar línies aèries al poble i iniciar la distribució de ramals i connexions per al consum domèstic d'electricitat. Finalment, el 1905 s'adjudica a l'empresa d'Alfons Chopitea la instal·lació de seixanta fanals (vint-i-quatre al Veïnat i trenta-sis al nucli de població). L'augment del nombre d'habitants, clarament desequilibrat a favor del Veïnat, es reflecteix fins i tot en el nombre de fanals, que passa d'una proporció de dos a un favorable al nucli urbà, el 1894, fins al tres a dos de l'any 1905. Aquesta instal·lació no arribarà mai a donar un bon servei i anirà canviant de mans, mentre es deixen sentir les queixes dels ciutadans per la manca de qualitat del servei. En 1926 se'n farà càrrec la Cia. d'Energia Elèctrica de Catalunya.

El carretó de la carn de l'escorxador municipal.

EL TREN D'OLOT

14

El tren d'Olot travessant el Ter, al Pasteral.

42

La concessió de la línia del tren de Girona a Olot havia estat feta el 18 d'abril de 1883 a la Compañía Española de Ferrocarriles Económicos, però no és fins al 13 de novembre de 1895 que s'inaugura el primer tram, d'uns 22,5 km, que anava de Salt a Amer. Posteriorment, el 12 de gener de 1898, s'obre el tram Salt-Girona, d'uns 2 km. Després s'inauguraren els trams Amer-les Planes d'Hostoles, el 1900; les Planes-Sant Feliu de Pallerols, el 1902, i, finalment, el tren arriba a Olot el 14 de novembre de 1911. D'aquesta manera es va connectar Girona, Santa Eugènia, Salt, Bescanó,

Anglès, Bonmatí, la Cellera, el Pasteral, Amer, les Planes, Sant Feliu de Pallerols, Sant Miquel de Pineda, Sant Esteve de Bas, les Preses i Olot.

En el moment de la inauguració, la línia comptava amb 5 màquines de procedència anglesa, com anglès era també part del capital de la companyia, que passà a denominar-se The Olot and Gerona Railway Company Limited. Més tard hi hagué canvi de propietat i s'anomenà Ferrocarril Económico de Olot a Gerona, ara ja amb tecnologia autòctona, concretament de la Maquinista Terrestre y Marítima, de Barcelona.

Segons Emili Torrent, com a anècdota destacable d'aquell moment hi ha el viatge que va efectuar el rei Alfons XIII, acompanyat de la seva família, amb el tren fins a Olot. Davant de tan important presència, es decidí aplegar els alumnes de les escoles nacionals al llarg del baixador, per tal que saludessin el rei. Finalment, a dos quarts d'onze del matí passà el comboi reial, però, amb gran desencís de la gent que allà s'aplegà, totes les cortines de les finestres del vagó on viatjava el

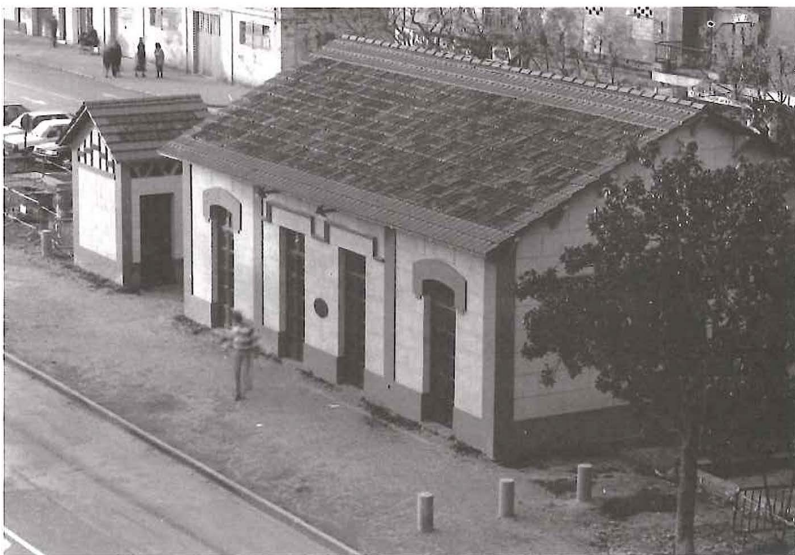
monarca i els seus acompanyants estaven baixades, la qual cosa impedí veure cap component de la família reial. Era el mes d'octubre de 1927.

A Salt construïren una estació al Veïnat, mostra de l'especial rellevància que aquest havia aconseguit durant la segona meitat del segle XIX.

Per contra, el nucli de Salt s'hagué de conformar amb un baixador. L'estació del Veïnat és un edifici de planta baixa, amb un annex per a funcions de cotxera. Aquesta construcció va estar habitada fins fa uns anys, i fa poc, després que

patís un procés de degradació, que s'ha restaurat. El baixador de Salt, construït l'any 1950, ha estat enderrocat, perquè es trobava en molt mal estat.

La construcció de la via fèrria va tenir un gran impacte en el paisatge saltenc, suposant, fins fa pocs anys, un dels límits per al creixement urbà de la població. Aquesta línia ferroviària fou suprimida el 16 de juliol de 1969 i el seu traçat ha estat ocupat per un vial (passeig dels Països Catalans) que ha de servir per a descongestionar el trànsit del carrer Major.

De l'estació al baixador

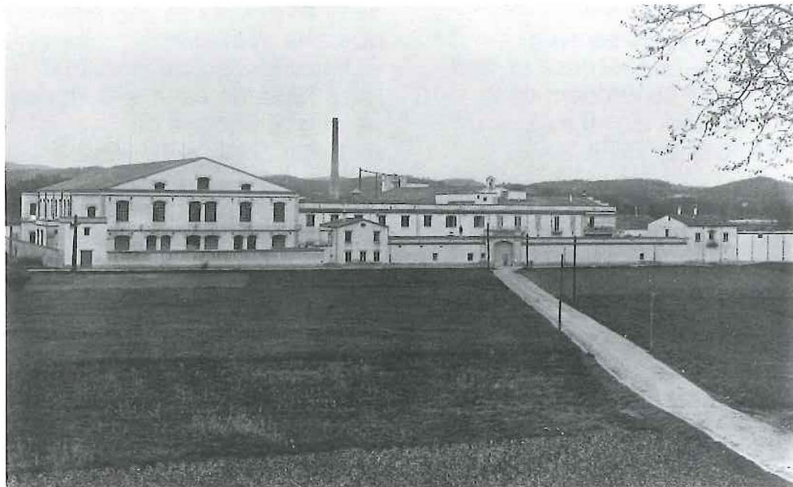
La tradicional rivalitat entre Salt i el Veïnat arribà també amb el tren. El barri de Sant Antoni disposà des d'un principi d'una estació, mentre que el nucli de Salt no va tenir ni un trist baixador. El consistori saltenc no parerà fins a canviar-ho. L'Ajuntament sol·licità primer un baixador per al nucli del poble, al·legant les dificultats de desplaçament de molts ciutadans. La companyia ho concedeix, l'any 1903. Més endavant, en 1915, es demanarà la supressió de l'estació del Veïnat, deixant-ho com a baixador, cosa que concedirà la companyia l'any 1916. Un temps després, en 1921, se sol·licitarà que el baixador de Salt tingui la consideració d'estació, i, finalment, aquest mateix any es fa la petició que el tren correu, que s'atura al Veïnat, faci també parada al poble.

Avui, el vell edifici de l'estació del Veïnat ja s'ha venjat. El seu rival ja fa anys que va ser enderrocat, però ell ha recuperat la seva imatge i dona, encara que d'un tipus ben diferent, un nou servei.

L'estació del tren d'Olot al Veïnat, actualment rehabilitada.

ARQUITECTURA INDUSTRIAL I CIVIL

15

Vista general de la fàbrica Coma i Cros.

44

El fenomen de la industrialització canvià radicalment les estructures econòmiques que havien existit a Salt fins a mitjan segle XIX. Paral·lelament a aquest procés econòmic, l'arribada d'un important contingent de proletariat industrial fa quadruplicar la població en pocs anys i canvia el teixit social de la vila. Aquests canvis provocaran, evidentment, una profunda transformació en la trama urbana del poble, que es caracteritzarà per l'aixecament d'importants fàbriques a tocar la sèquia Monar i la creació d'un nou barri que rep el nom de Sant Antoni, més popularment conegut pel Veïnat.

La construcció de les fàbriques tèxtils suposà un trencament arquitectònic considerable amb les característiques edificacions existents fins aquells moments al poble, destinades bàsicament a usos agrícoles. Així, sorgeixen construccions que es caracteritzen per l'existència de grans naus, d'extensió horitzontal, amb una important utilització del ferro entre el material constructiu. Segons Lluís Buch, la fàbrica Coma i Cros seguí "*l'esquema constructiu de llums petites per a càrregues considerables. Repeteix les quadres en alçada i l'estructura correspon a l'esquema de retícula*". Entre les altres construccions industrials, cal esmentar la

fàbrica Gassol i una altra, avui desapareguda, que estava situada al Veïnat, els darrers propietaris de la qual foren els germans Mulleras. La construcció d'aquestes fàbriques va anar acompanyada de la d'edificacions complementàries, com per exemple la central del Molí (1924), la de Montfullà (1928) i els treballs a la sèquia (1920), que permeteren l'electrificació total de la Coma i Cros.

Per altra banda, l'augment de població, que passà dels 324 habitants el 1843 als 1.371 de

l'any 1857, comportà veritables canvis urbanístics i d'arquitectura civil al poble. Pel que fa al nucli vell de Salt, es formen algunes illes de cases situades entre el carrer Llarg i el de la Processó. Així mateix, es forma un barri industrial a migdia de la fàbrica Coma i Cros, barri que quedarà limitat per la sèquia Monar al nord, barrera arquitectònica respectada fins i tot pel creixement urbanístic dels anys seixanta i setanta, i la carretera de Girona a Manresa pel sud. A la segona meitat del segle XIX es construeixen al Veïnat uns cent habitatges amb uns trets urbanístics poc típics per a l'època: disposició i orientació molt racional i carrers amples, els quals reberen noms propis del moment, com carrer de la Indústria, carrer de la Unió, carrer de les Fàbriques...

L'habitatge dels obrers es caracteritza, seguint els esquemes utilitzats per l'arquitectura civil de l'època, tant al Veïnat com a Salt, per cases de planta baixa i pis, d'una sola crugia, coincidint l'amplada de la casa amb la totalitat de l'amplada de la parcel·la precedent, el mig sòtol, de vegades doblat formant el sòtol. La llargària d'aquesta parcel·la es dividia en una part edificada i un darrere o fons destinat a hort. La distribució interna d'aquestes

cases reflectia molt bé, alhora, l'estratificació social i l'ocupació laboral dels seus habitants, ja que permetia la combinació de certa activitat agrícola, desenvolupada majoritàriament a l'horta, i el treball industrial a les fàbriques tèxtils: a la planta baixa, un gran espai d'entrada, que comunicava per un estret i llarg passadís amb la cuina, situada al darrere, i, al primer pis, tres habitacions destinades a dormitoris que també estaven comunicades per un passadís, habitacions que seguien la disposició i mides de l'àmbit corresponent del pis inferior.

Avui dia, aquest barri està patint una profunda transformació, que si bé és positiva pel que fa

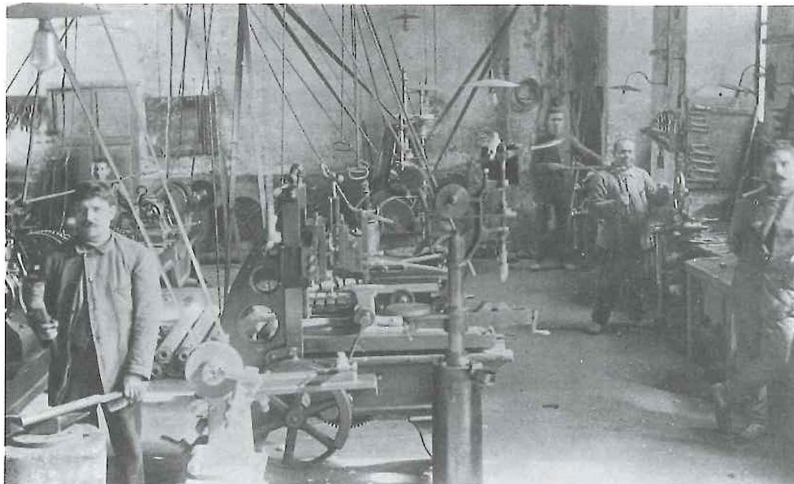
a la recuperació de molts habitatges i demostra la voluntat dels seus ocupants de millorar les condicions de residència i de serveis, propicia la introducció d'elements estranys al conjunt, que degraden la imatge del barri i no constitueixen, generalment, cap aportació qualitativa a l'urbanisme del Veïnat.

*El carrer de la Unió,
típica imatge
del Salt industrial.*

EL PROLETARIAT INDUSTRIAL

16

Manyeria de la fàbrica Coma i Cros.

46

Com ja hem vist, a mitjan segle passat Salt multiplica la seva població per quatre en menys de quinze anys. Aquest important contingent humà que arriba a Salt per treballar a les fàbriques, procedeix de les mateixes comarques gironines i molt especialment de l'àrea banyolina, la qual cosa, com molt encertadament ha assenyalat Josep Clara, s'ha de relacionar amb l'ascendència banyolina del primer impulsor de la industrialització, en Pere Ramió.

El primer problema que es devia plantejar degué ser el de l'allotjament. De primer s'improvisaren barracots a

l'interior de la fàbrica, però aquest experiment no arrelà en forma de colònia industrial com a d'altres llocs, i el creixement del barri vell, i sobretot la formació del barri de Sant Antoni, anirà encabint aquest allau de població.

Les condicions de treball dels obrers, malgrat algunes descripcions idíl·liques, no es diferencia pas gaire d'altres centres industrials de Catalunya, amb torns de treball que en la dècada de 1850 eren de dia i de nit, sense interrupció, i que en la dècada de 1870-1880 anaven d'igual manera, o bé de les cinc del matí a les nou del vespre, segons les empreses, mentre

que els jornals estaven clarament per sota dels que es pagaven a Barcelona. D'aquest moment també cal destacar el treball dels nens. En relació a aquest fet, l'anàlisi, efectuada en un estudi fet per Xavier Corominas, dels llibres de salaris de les fàbriques Coma, Ciuró, i Clavell i Borràs, de l'any 1880, demostra que, la setmana del 21 al 26 de juny, en un total de 164 treballadors s'inclouen uns 32 nens i nenes d'entre 7 i 13 anys. Si a tot això hi afegim l'especial duresa del treball, amb soroll constant, manca d'il·luminació i ventilació suficient, la imatge final és comparable a la dels inicis de la revolució industrial anglesa.

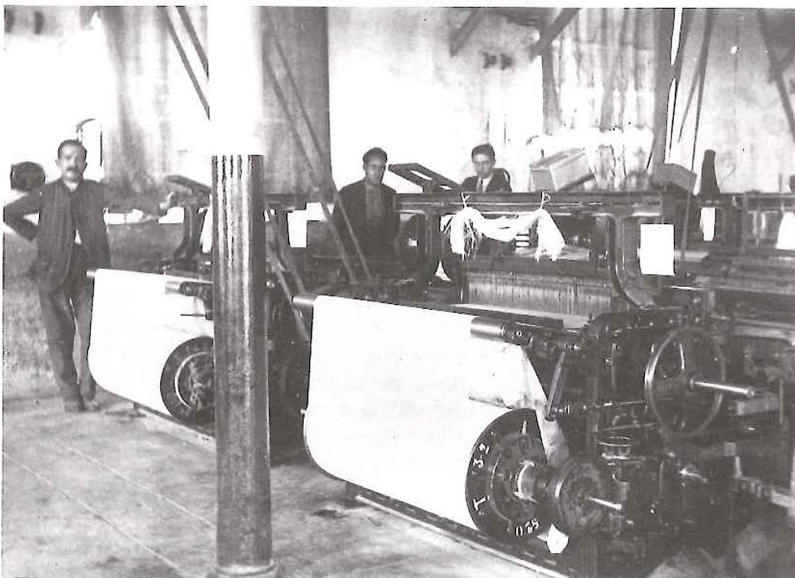
L'augment demogràfic al qual hem fet esment no s'atura, sinó que va perdurant.

Així, al començament dels anys vint la població de Salt és de 4.176 persones, i l'any 1930 ja sobrepassa els 5.000 habitants. Aquest augment, talment com el produït al principi de la industrialització, ve caracteritzat per la immigració, no pas pel creixement vegetatiu de la població procedent de les comarques gironines.

No obstant això, hem de destacar que en aquest moment bona part de la població activa saltenca ja treballa a Girona i, per tant, és possible que part d'aquesta

immigració només s'hagués instal·lat a Salt cercant el veïnatge amb Girona.

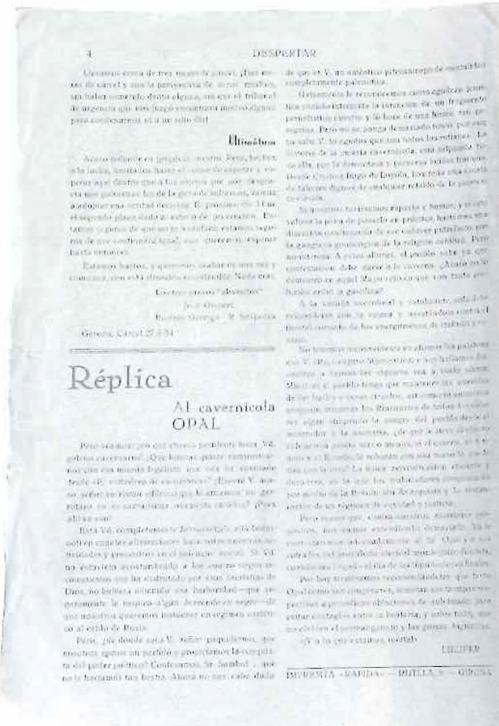
La presència d'un contingent de proletariat industrial important va fer que les associacions obreres arrellessin al poble i que ben aviat s'estructuressin en cooperatives, sindicats, etc. Pel que fa a les associacions obreres, cal destacar l'hegemonia del Sindicat Únic, anarquista i de forta implantació al Veïnat, i del Sindicat Local, adherit a la UGT a partir de 1933, amb bones relacions amb el Centre Republicà i de més gran implantació a Salt que al Veïnat.

L'arrelament dels dos sindicats i la presència d'immigrants era contestada, per alguns sectors saltencs, a través de la publicació *L'amic del poble*:

"És un atropellament a la llibertat de treball el procediment emprat pels sindicats d'impedir la lliure contractació de l'obrer, àdhuc entre els individus que pertanyen al propi sindicat. (...) Aquesta tirania que priva del pa a molts obrers honrats (...) Cap obrer català no s'atreveia d'anar a cercar feina a Sevilla, a Múrcia o a Extremadura; en canvi, a Catalunya, a les llistes dels sindicats són preferits els obrers d'altres terres als nostres bons obrers (...). És clar que en anomalies de caràcter social el nostre país és un model, si tenim en compte que la llibertat sindical és monopolitzada pels dos sindicats. I l'exigència, la tirania d'aquests dos organismes, impedeix que es faci l'obra social de cara al benestar i l'esdevenidor de l'obrer".

ESTILLES, J. "L'atur forçós i la llibertat obrera." dins *L'amic del poble*; 1932, núm. 25.

L'any 1919, ja existia a Salt el Sindicat Independent del Ram Tèxtil, de tendència cenetista. Poc temps després es va constituir la Federació Comarcal de Sindicats adherits a la CNT, que incloïa els sindicats de Salt, Celrà, Bonmatí i el tèxtil de Girona. Al nucli original s'anaren afegint més individus, fins que arribà a tenir uns set o vuit mil associats. Tot i la importància del sector industrial gironí, l'eix fonamental fou el sindicat de Salt.

El Sindicat Únic va anar adquirint més importància, i és analitzant la seva influència que es poden entendre molts dels fets ocorreguts a Salt durant els anys vint i trenta. Entre les accions dutes a terme fora de Salt cal

destacar el suport donat a la vaga del suro, de Palafrugell, on cada setmana s'enviaven quasi totes les cotitzacions dels associats del sindicat de Salt, que pujaven, en total, unes 1.500 ptes. setmanals. La coordinació d'aquest sindicat amb l'exterior també queda palesa amb l'ajut de 5.000 ptes. que va rebre de Salvador Seguí, el Noi del Sucre, per a poder organitzar una cuina pública que oferia dinar, escudella i carn d'olla, i sopar, bullit, durant la vaga de l'any 1919 a la fàbrica Coma i Cros, ajut que va permetre que la inactivitat laboral durés 10 o 15 dies.

A partir de 1931 es va radicalitzar, i durant tota la República va tenir una gran influència,

Despertar, publicat s'altena d'ideologia anarquista.

*El cafè-bar
anarquista, segons el
projecte inicial.
Actualment és ocupat
per la policia
municipal.*

49

que sobrepassà l'activitat sindical. La decisió del seu vot podia marcar el resultat d'unes eleccions i, en aquest sentit, les recomanacions abstencionistes de l'anarquisme van provocar que en les eleccions al Parlament de Catalunya, l'any 1932, només votés el 59,3%, davant el 86,5% de les eleccions del juny de l'any 1931. En les eleccions legislatives de l'any 1933 el percentatge de participació es va situar en el 61,2%, fet que comportà, entre altres causes, la victòria de la Lliga (732 vots) sobre l'Esquerra (694 vots).

El seu centre era *La Floreal*, situat al nucli de Salt, tot i que el sindicat estava més arrelat al Veïnat, a la fàbrica Coma i Cros. Aquest centre disposava de cafè, saló d'actes on es representaven obres d'Émile Zola, Ibsen, etc.,

i d'una escola, a més a més de les oficines de la CNT local. Fou clausurat des de l'any 1934 fins al 1936, exceptuant-ne la sala d'espectacles, que fou utilitzada com a cinema els dissabtes i diumenges. Durant la Guerra Civil projectaren un saló-cafè, obra de l'arquitecte Ricard Giralt i Casadesús. Aquest edifici és ocupat, actualment, per la policia municipal, que hi té les seves dependències.

Durant el període 1932-1934, el seu òrgan d'expressió fou *Despertar*, d'edició quinzenal primer, i més tard setmanal, que s'escribia principalment en castellà. A part les notícies sobre el món laboral i social de Salt, la major part de la publicació es destinava als articles d'opinió. Destacava pel seu to anticlerical.

JOAQUIM RAVETLLAT I ESTECH

17

Joaquim Ravetllat.

l'Escola de Saragossa, s'hauria perdut.

Retorna a Salt, on compagina l'exercici professional com a veterinari del poble amb una dedicació constant, gairebé obsessiva, a la investigació de la tuberculosi. Vivia sol, en un immoble gris i auster del carrer Sant Jaume. No era home de cafès ni de tertúlies, i se li coneixien pocs amics; tot el seu temps el dedicava a les investigacions. Va instal·lar el seu primer laboratori en una cort, on va invertir els seus reduïts guanys en material científic. En aquest laboratori passa la major part del seu temps lliure, inoculant el bacil de Koch a conills porquins que guarda en gàbies.

Introduïa la tuberculosi als animals i els re infectava. De la lesió local de la re infectació en separava un líquid serós que, malgrat resultar mortal, no reproduïa la tuberculosi clàssica. Aquests bacils que inoculava es transformaven en formes focals capaces de provocar immunitat contra elles mateixes. Amb això no sols demostrava que el bacil de Koch no era l'únic causant de la tuberculosi, sinó que obria un camp importantíssim d'investigació en el guariment de la malaltia.

50

Endinsar-se en la vida de Joaquim Ravetllat i Estech constitueix una experiència fascinant. Esperem trobar la humil existència d'un veterinari de poble i ens sorprèn, abans de res, l'home, la seva personalitat exemplar i el paradigma dels científics de l'època. Un home entestat a treballar enmig de la indiferència, si no del rebuig, del "que inventen ells".

Neix a Salt el 19 de març de 1872 i és fill del veterinari del poble. Estudia el batxillerat a Girona, i a l'edat de 15 anys es trasllada a Saragossa per fer l'examen d'ingrés a l'Escola de Veterinària, prova que suspèn. Malgrat la seva edat, pren una

decisió que parla, ja aleshores, de la determinació i constància del seu caràcter: no tornar a casa i anar a Madrid a veure el seu cosí germà, també veterinari, perquè l'aconselli. Gràcies a aquest, aconseguix l'ingrés a l'Escola de Veterinària Central i pot practicar a la Clínica Veterinària Reial.

L'any 1890, aconseguix el seu títol i continua amb el seu parent, ajudant-lo en els seus estudis sobre la tuberculosi i la microbiologia a l'Institut d'Alfons XII, llavors dirigit per Santiago Ramón y Cajal. No hi ha dubte que aquests anys forgen el Ravetllat investigador que, de segur, en cas d'haver superat l'examen d'ingrés a

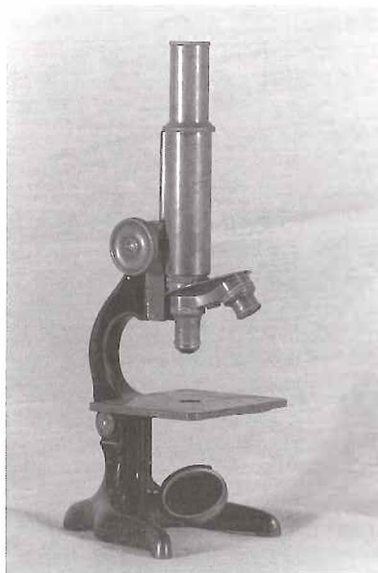
En 1907 publicà a la *Gazeta de Medicina Zoològica de Madrid*, després de catorze anys d'experiments constants, aquests primers resultats. De seguida va merèixer l'atenció de la comunitat investigadora i, especialment, de la Societat de Nacions, que va recomanar la utilització d'aquest sèrum en la prevenció de la tuberculosi humana. A partir d'aquest moment rep nombroses visites, a Salt, de persones interessades en comercialitzar aquest producte, a la qual cosa sempre es va negar.

Encoratjat, continuà perfeccionant els seus estudis de manera incansable. L'any 1915, es quedà sense recursos econòmics per a prosseguir-los; llavors, l'Assemblea de Veterinaris de Madrid i el Congrés de Tuberculosi de Sant Sebastià adrecen cartes i telegrams al ministre d'Instrucció Pública demanant ajuts per a Ravetllat, petició a la qual s'adhereixen un bon nombre de veterinaris de tot el país. Malgrat això, Ravetllat haurà d'esperar fins al 1918, en què l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Barcelona demana a la Mancomunitat de Catalunya que l'ajudi perquè pugui reprendre les seves investigacions.

La Mancomunitat li cedeix un pavelló del Psiquiàtric de Salt,

amb les instal·lacions necessàries per a mantenir els cavalls —dels quals s'extreia el sèrum antituberculós— i per al treball de Ravetllat i els seus col·laboradors.

Diferents investigadors i industrials farmacèutics continuen interessant-se pels seus estudis i la comercialització de la solució. Un d'ells, el doctor Pla i Armengol, hi entra en contacte per mitjà del llavors director del Psiquiàtric, el Dr. Vives, amb l'ajut del qual venç la resistència de Ravetllat. D'aquí en sorgirà la teoria Ravetllat-Pla i la fundació de l'Institut d'aquest nom, que començà a produir, l'any 1922,

l'hemo-antitoxina i el sèrum Ravetllat-Pla, obtinguts de cavalls immunitzats contra la tuberculosi en el laboratori de Salt. L'èxit del producte és immediat, amb comandes que provenen de tots els racons de l'Estat. Ben aviat, però, l'any següent, en el moment que amb més comoditat podia desenvolupar les seves investigacions, un càncer d'estómac posà fi a la vida de l'investigador.

La línia d'investigació de Ravetllat va ser confirmada més endavant per investigadors de tot el món, que van haver de basar-se en els seus estudis per continuar desenvolupant actius eficaços contra aquesta malaltia, després del desencís per la manca d'efectivitat de la tuberculina de Koch.

Repassada la seva trajectòria, i deixant de banda l'extraordinària vàlua dels seus estudis, Ravetllat, com a home, se'ns descriu, en paraules de Carles Rahola, com "*el nostre ermità de la ciència () de la pasta dels bons investigadors, d'aquells que no necessiten laboratoris magnífics ni aparells brillants ni complicats per a complir llurs recerques*".

*Microscopi "Wild",
de l'Escorxador
Municipal.*

UN PROJECTE NO REEIXIT

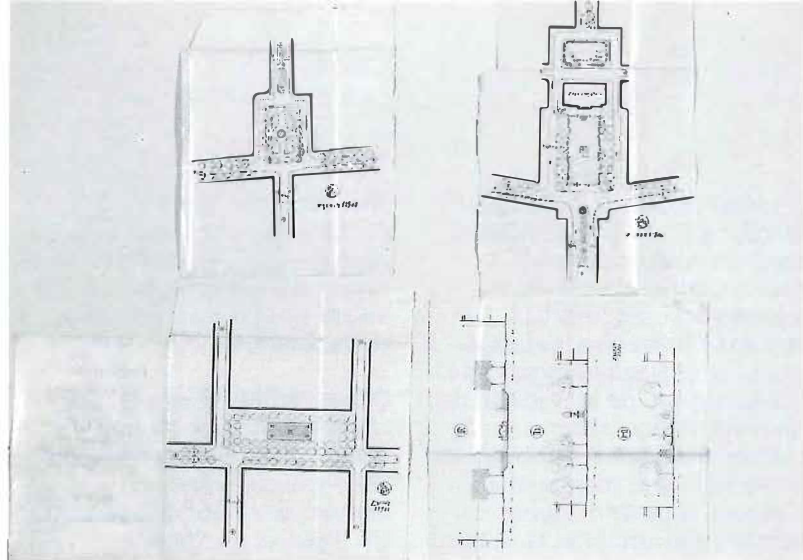
18

52

El projecte de l'eixample de Barcelona, de l'any 1857, imposà ben aviat aquesta línia de planejament urbanístic a diferents ciutats de Catalunya, que es mantingué fins al final de segle: Terrassa, Mataró, Reus, Valls, etc., fins a arribar al projecte d'eixample de la ciutat de Girona, de 1897.

Aquest model pretenia ordenar de forma global les ciutats a partir de les mancances dels nuclis industrials que tenien necessitat de sòl industrial i d'habitatge com a conseqüència del seu creixement econòmic.

El projecte saltenc va aparèixer en un moment ja tardà d'aquest procés. El desembre de 1926,

Plànols de les places previstes en el projecte d'eixample.

l'Ajuntament de Salt va encarregar a l'arquitecte Ricard Giralt i Casadesús la redacció d'un projecte d'urbanització de noves illes de carrers a Salt, en l'espai comprés, d'est a oest, entre els nuclis de Salt i el Veïnat, i, de nord a sud, en el terreny limitat pel carrer Major i la línia del ferrocarril, amb l'afegit d'un espai, al nord de la carretera, que l'indava amb la sèquia Monar. L'abast de l'estudi era de més de 340.000 m² de superfície.

En el completíssim projecte que va presentar Giralt i Casadesús, el 1927, s'exposen en la seva memòria prèvia un seguit de reflexions urbanístiques premonitòries del paper que havia de tenir aquest espai, destinat a ser centre urbà i clau de l'expansió veïnal de Salt.

Giralt proposà dues zones amb un tractament ben diferenciat:

d'una banda, l'espai entre la carretera i el ferrocarril, com un eixample d'illes tancades, rectangulars, amb construccions de poca alçària. En aquest sentit, és de remarcar l'extraordinària importància que Giralt donà al que anomena factor higiènic, que s'explicita amb un detallat estudi de les alçàries i les perspectives, de les amplades dels carrers i de les zones verdes del conjunt, amb l'objectiu d'aconseguir un espai més habitable. Ell parla, tot calculant els habitants futurs d'aquesta zona, d'uns 100 m² per persona, en comparació amb altres eixamples de l'Estat, com els de Bilbao (20 m²), Gijón (40 m²) o Lleida (57 m²).

Aquesta preocupació el portà a calcular per a cada carrer

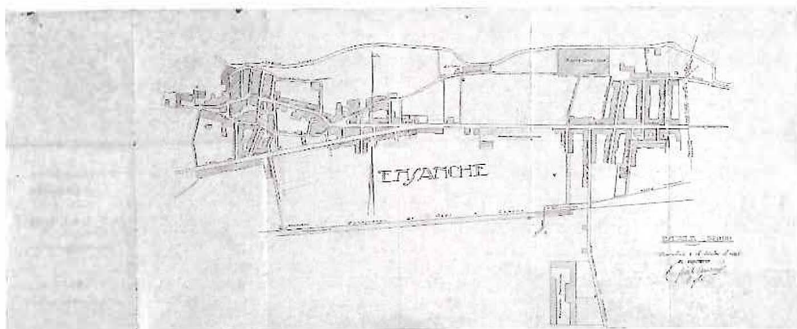
i punt cardinal les hores de sol que havien de rebre els habitatges, modificant l'alçària prevista en funció d'uns mínims que calculà en tres hores diàries d'insolació per habitatge. Igualment, la trama viària es configurà amb unes amplades d'entre 15 i 20 metres.

Finalment, és de destacar la situació geogràfica central de la que anomenà "plaça F", destinada, al seu entendre, a convertir-se en el fòrum de la ciutat, i que s'articulà en dues plaçes separades pel que havia de ser el futur edifici consistorial. Tota aquesta zona es tanca, a la banda sud, amb un ample passeig arbrat a banda i banda de la línia del ferrocarril.

El segon sector, al nord de la carretera, es va planificar com un suburbi-jardí, amb un gran parc públic a tocar la sèquia Monar, i una ciutat jardí

conformada al voltant d'una plaça central. El projecte fou aprovat per l'Ajuntament de Salt el setembre de 1932. Les noves condicions polítiques van estroncar el cos central del projecte, que no s'acabà de posar mai en marxa. Només s'executà una part de la ciutat jardí (actual Grup Sant Jaume) i una part de les illes de la zona sud-est (la més propera al Veïnats), que és precisament la que guarda actualment més harmonia amb aquest nucli.

L'extraordinària importància d'aquest planejament hauria permès no només la unió física dels dos nuclis de població, sinó també dotar-se d'un centre urbà clar (manca que avui encara es pateix) que hauria evitat en bona part, amb el seu nivell de baixa edificació, el poc exemplar espectacle de carrers estrets i blocs de pisos alts que ens portà l'especulació dels anys seixanta i setanta.

Una memòria urbanística premonitòria:

“El ferrocarril (...) será durante años la moderna muralla que limitará el crecimiento del pueblo por la parte sur, así como la Acequia Monar lo limita por el norte. La carretera de Gerona a Manresa y Olot, viene a ser el eje de simetría de Salt (...) y desde el punto (de vista) urbanista, la carretera fijará el desarrollo y formación de Salt, y ser por razón de su tráfico la calle más importante. A medida que los medios de locomoción la unan con la capital, iniciará su crecimiento y harán de su terreno el medio a propósito para la habitación. Y como la única zona aprovechable para la edificación es el trozo de terreno comprendido entre Salt y el Vehinat por una parte y la Acequia Monar y la vía del ferrocarril de Olot por otra, queda bien justificada la necesidad de someter dicha zona a un plan de urbanización que al mismo tiempo que sujete la edificación a ciertas reglas, dé a los ciudadanos las garantías modernas de higiene, y el bienestar social que a todos ha de procurar la moderna urbanización”.

Ricard Giralt i Casadesús. Memòria del projecte d'eixample de Salt. 1927. (AMS. Obres Públiques i Urbanisme. XIII.1, lligall 1)

Plànol general del projecte d'eixample.

LA SEGONA REPÚBLICA

19

Manifestació en record dels republicans executats.

54

La notícia de la proclamació de la República es va rebre el 14 d'abril de 1931, a primera hora de la tarda. Al vespre va sortir des del Centre Republicà, situat a l'actual plaça del Veïnat, un grup de gent que va anar a prendre possessió de l'Ajuntament, situat al carrer Llarg, amb la bandera tricolor que es conservava des de la Primera República.

Les eleccions municipals del dia 12 van donar el triomf a les forces republicanes en els dos districtes en què estava dividit, evidentment, el poble: el de Salt i el del Veïnat. A conseqüència del resultat de les votacions, el nou Ajuntament quedà format

per deu consellers de la candidatura republicana i dos de la Lliga Regionalista. La correlació de forces es mantingué durant el sexenni republicà, exceptuant les eleccions de l'any 1933, en què guanyà la Lliga Regionalista.

En aquesta època es produeix una important activitat política i cultural, fruit de les moltes associacions i entitats que es creen a la vila. Pel que fa a l'activitat política, on destaca un important grup anarquista, el Centre Republicà va gaudir de gran popularitat. A més a més de l'activitat política, dugué a terme conferències i sessions de cinema i participà en l'organització de les festes

majors, exposicions, etc. El seu òrgan d'expressió fou el periòdic quinzenal *El poble de Salt*, que passà a ser el portaveu de les Joventuts Republicanes, adscrites al Centre. El director d'aquest diari fou l'Agustí Cabruja, que tingué entre els seus principals col·laboradors l'Iu Bohigas. Dos dels seus membres, Emili Pibernat i Manuel Termes, foren els alcaldes de Salt durant la Segona República.

La segona força política era la Lliga Regionalista. El seu òrgan

d'expressió era *L'Amic del Poble*, editat entre 1931 i 1934 i de periodicitat quinzenal. Molts articles eren signats amb pseudònim, però alguns portaven la firma de personalitats ben conegudes, com J. Ruyra. Era escrit en català. El cap de la Lliga, durant els anys trenta, fou Dídac Bover.

A part l'existència de tres publicacions lligades a centres polítics, i de la tasca cultural portada a terme per aquests mateixos centres, durant els anys trenta es va produir un important moviment creatiu d'associacions de caire cultural, com el Jovent d'Ara, el Casal Saltenc, etc.

Senyera de l'Orfeó Rossinyolenc, dirigit per Dídac Bover.

55

Una de les discrepàncies entre Esquerra Republicana i la Lliga Regionalista fou la relació entre l'Església catòlica i l'Estat. La majoria republicana era partidària d'una divisió radical entre l'Estat i l'activitat religiosa. Conseqüents amb aquest pensament, a proposta d'un regidor republicà, el Ple de l'Ajuntament acordà, el mes de maig de 1931, sol·licitar al govern provisional de la República la separació entre l'Església i l'Estat, i l'expulsió dels ordes religiosos. Un mes més tard, el 20 de juny, a proposta de l'Ajuntament de Barcelona, s'aprovà per deu vots

(republicans) contra dos (Lliga) una resolució demanant l'expulsió dels jesuïtes. La Lliga era l'altre plat de la balança, i des de les pàgines de *L'Amic del Poble* acusava l'esquerra de no respectar el sentit catòlic de la població: "Deixeu la creu, símbol de justícia, d'honradesa, de dignitat, d'ordre, de bones costums (...) Ja n'hi ha prou!, s'han tret els noms dels carrers; l'Ajuntament no assisteix a les funcions religioses de constitució popular; per la passivitat de l'Ajuntament no es poden celebrar les processons religioses; des del periodicot que fan servir per a publicar els seus

acords, es malparla de la clerecia, de l'Església, de la religió, de les coses sagrades i de la gent sensata del poble, es treuen els Sants Crists de les sales públiques, els obrers municipals han de treballar els dies de precepte; volen l'expulsió d'ordres religioses; es confisca l'alcaldia, sense ésser publicada la llei del cementiri parroquial; es priva que el cotxe dels morts porti la creu, i per últim, es destrueix la creu del portal del cementiri".

L'Amic del Poble, núm. 16, Salt, 23-7-1932.

ELS CONFLICTES OBRERS

20

56

Vista la situació laboral, no ens ha d'estranyar que, en aquesta etapa, l'obrerisme saltenc tingui l'anomenada d'especialment insurrecte en el context provincial. Moltes de les iniciatives obreres de la comarca provenien de Salt, i quan partien d'algun altre indret ràpidament es buscarà el suport de l'actiu moviment saltenc com a eina per a donar força a les seves reivindicacions. Davant d'aquesta situació, és comprensible l'afany del consistori saltenc de sol·licitar, insistentment, la reobertura de la caserna de la Guàrdia Civil, que abans de l'acabament del

Sortida de treballadors de la fàbrica Coma i Cros.

segle tornarà a instal·lar-se en un immoble del carrer de la Princesa. Tot i això, per a controlar el moviment saltenc caldrà, molt sovint, l'aportació de reforços provinents de Girona.

Hi ha documentades diverses vagues, els anys 1870, 1900, 1919, 1922 i 1924, però es van aguditzar a partir de l'any 1932 i van persistir durant tota la Segona República. Bona part d'aquests conflictes s'expliquen per la crisi econòmica que patia el ram tèxtil durant els anys trenta, amb els magatzems de les fàbriques plens de grans estocs que no tenien sortida al mercat. Per a solucionar

aquesta situació, la patronal intentà reduir les jornades laborals i propicià l'acomiadament del personal. En aquest sentit, la fàbrica Coma i Cros passa dels 600 treballadors de l'any 1931 als 438 de 1933, moment en què s'inicia una recuperació de llocs de treball, arribant als 528 de l'any 1936. A conseqüència de la crisi, a Salt, l'any 1935, hi ha un total de 191 treballadors en atur, provinents sobretot del ram tèxtil i la construcció, nombre que representa el 7,13% del total de població activa. No obstant això, aquestes dades són enganyoses, ja que no es té en compte l'atur femení, tot i ser la mà d'obra majoritària en les fàbriques tèxtils.

La crisi econòmica en general i del tèxtil en particular, de tanta importància a Salt, la política patronal de reduir jornades i realitzar acomiadaments, les dures condicions de treball i la radicalització consegüent d'algunes postures dels sindicats, que algunes vegades eren la resposta a l'intent d'aconseguir l'hegemonia sindical, van comportar un seguit de conflictes,

especialment nombrosos i virulents l'any 1932.

El gener de l'any 1932 s'inicià, a la fàbrica Coma i Cros, amb una reconversió de maquinària que podia propiciar l'acomiadament d'un important nombre d'obrers. La secció de teixits començà una vaga, que va venir seguida d'un locaut per part de la patronal. Després de diverses reunions s'acabà imposant la proposta de la Delegació del Treball, acceptada pel Sr. Coma i Cros però rebutjada pels sindicats. Com a conseqüència d'aquest fet, només una part dels obrers es van reintegrar al treball.

El desembre d'aquell mateix any s'inicià una nova vaga, convocada per les ajundantes de teixidores, que passaven de seixanta. El conflicte s'allargà fins al mes de gener de l'any següent, en què s'arribà a un acord. No obstant això, el conflicte més important d'aquell any s'inicià el mes de juny a la fàbrica Gassol, quan el Sindicat Local va sol·licitar celebrar la festa del Corpus i canviar el calendari de treball vigent, petició que no va comptar amb el suport del Sindicat Únic. El governador civil va portar la qüestió a la Delegació Provincial del Consell del Treball, que va acceptar la petició del Sindicat Local, recuperant cada dia la festa

amb uns quants minuts més de treball. El Sindicat Únic va rebutjar aquesta decisió, fet que comportà que a la fàbrica Gassol una part dels obrers treballassin diàriament uns minuts més i altres no ho fessin. Davant d'aquesta situació, el patró va amenaçar d'acomiadar els obrers que no acatessin la decisió de la Delegació del Consell del Treball, de compliment obligatori per a totes les parts. Després de diverses temptatives de solució per part del governador, totes elles fracassades, el conflicte s'agregà amb l'acomiadament, el mes de setembre, de 109

treballadors. El 7 de març de 1933, és a dir, nou mesos més tard d'iniciar-se el conflicte, els obrers afiliats al Sindicat Local van acordar la declaració de vaga fins a la total resolució del conflicte i la readmissió dels treballadors del Sindicat Únic. Dos dies més tard s'arribà a un acord entre totes les parts, establint-se un horari laboral de vuit hores i vint minuts diaris. Els afiliats al Sindicat Únic es reintegraren al treball, cobrant l'import d'onze setmanes íntegres.

El 16 de maig de 1934 s'inicià una vaga convocada pel sindicat de contramestres "Radium", en demanda d'un fons per a la invalidesa i la vellesa. Aquesta vaga va durar fins al mes de juliol i provocà la protesta dels altres obrers, que temien un nou locaut.

El 26 de juny de 1936 es produí un tancament a la fàbrica Coma i Cros, perquè el patró es disposava a reduir, a causa del descens de la demanda de teixits, dies de treball setmanals, que es quedaven en cinc, i, per tant, establir una reducció proporcional de jornals. El 8 de juliol de 1936 les negociacions fracassaren, la qual cosa acabà amb la dimissió del càrrec per part de l'alcalde.

Treballadors de la Coma i Cros.

L'ENSENYAMENT

21

58

En l'any 1930 s'enregistrava a Salt prop d'un 40% d'analfabetisme, tot i l'existència de diverses escoles en el terme municipal: les escoles nacionals, la de les dominiques i la dels germans de la Salle. A partir de 1933 hi hagué també l'Escola Racionalista. Les escoles nacionals foren estrenades l'any 1929. Això no obstant, amb la seva construcció no se solucionaren pas els problemes d'escolarització (no podien ser admesos molts nens i nenes per excés de matrícules i manca d'espai), als quals s'afegiren altres dificultats, com la gratuïtat de l'ensenyament i l'horari escolar.

A poc a poc, però, s'anaren trobant solucions a aquests problemes. Així, a partir de 1934, l'Ajuntament abonà als professors 60 ptes. mensuals, exceptuant els dos de vacances, s'amplià l'horari lectiu, que passà de cinc a sis hores diàries, s'estipulà el caràcter totalment gratuït de l'escola, i s'establí la prohibició de donar classes extraordinàries, gratuïtes o remunerades, per part dels professors. L'any 1935, s'organitzà una guarderia estiuenca, oberta del 15 d'agost a l'1 de setembre i amb horari de nou del matí a dotze del migdia i de tres a sis de la tarda. Aquest mateix any es donaren classes d'adults, per part dels professors de les escoles nacionals, cobrant quotes assequibles a totes les classes socials. En 1936 s'acordà sol·licitar l'ingrés a l'Associació Protectora de

Alumnes de les escoles nacionals amb el mestre Lluís Moreno.

l'Ensenyança Catalana. Entre els professors més recordats cal destacar en Lluís Moreno i la Gertrudis Moret. Aquestes escoles foren enderrocades en la dècada del setanta i se substituïren per una altra, la Menéndez Pidal, al costat mateix de l'antiga. Avui dia, aquesta escola s'anomena La Farga.

Les dominiques vingueren l'1 de gener de 1892 i s'establiren, amb la seva escola, al carrer del Rec, cantonada amb el Mollera. En aquell moment comptaren amb uns 130 alumnes: nenes i nens a la parvulari, i només nenes a la primària. Feien classes nocturnes per a la gent adulta. Els locals que ocupaven ben aviat es van quedar petits, i es van traslladar al costat de la rectoria, l'any 1894. S'implantà un pensionat, augmentà la

comunitat de religioses i es crea l'escola Dominica, que tenia l'esbarjo com a finalitat. En 1903 es construí una església annexa. L'any 1923 s'obrí una filial al Veïnat, en el pis principal d'una casa situada al carrer de la Princesa, avui carrer Major, centre que va funcionar fins al 1936.

Durant la Segona República continuaren fent classes, però sota la gestió d'una comissió de pares, i el seu nom canvià pel de Mútua Escolar Baldiri Reixach. Durant el període de la Guerra Civil, es clausurà el col·legi després que es produís la dispersió de la comunitat de religioses del centre; algunes d'elles es refugiaren al Psiquiàtric, però el capellà fou assassinat. El 20 de març de 1939 tingué lloc la reobertura, i és entre els anys quaranta i seixanta que el col·legi assoleix el seu màxim esplendor,

doblant-se el nombre de religioses. Actualment hi ha uns 400 alumnes, en una escola mixta de pre-escolar i d'EGB.

L'Escola Racionalista fou fundada a Salt per Joaquim Trias i Coll. Ocupava les dues estances superiors del Centre Obrer de Cultura Floreal. Lligada a l'anarquisme, el seu ideari bàsic era el laïcisme, la coeducació, l'escola activa, la col·laboració del pares dels alumnes i l'amor a la natura. Fou clausurada el 1933 per ordre governativa i no tornà a obrir les seves portes fins al 1936, a conseqüència del canvi polític derivat de la victòria del Front Popular en les eleccions.

La totalitat dels nens que assistien a aquesta escola eren de classe obrera; per tant, l'horari que es realitzava s'adaptava al que feien els seus pares a les fàbriques. Pere

Cornellà, que ha fet un estudi de l'Escola Racionalista de Salt, confirma amb dades l'origen social dels alumnes i els seus pares: de 87 persones anotades, 40 treballaven a la indústria tèxtil. També és destacable l'origen geogràfic d'aquests individus, ja que més del 60% eren immigrants.

L'ideari de l'Escola, tal com estava definit en els seus estatuts, no era "*ni religioso ni laico*". Segons Cornellà, la contradicció d'aquest postulat devia fonamentar-se en la necessitat de diferenciar-se de l'escola pública laica que impulsava el Govern republicà. Pel que fa a les matèries impartides, destaquen les de caire racional i empíric: aritmètica, càlcul, geometria i ciències naturals.

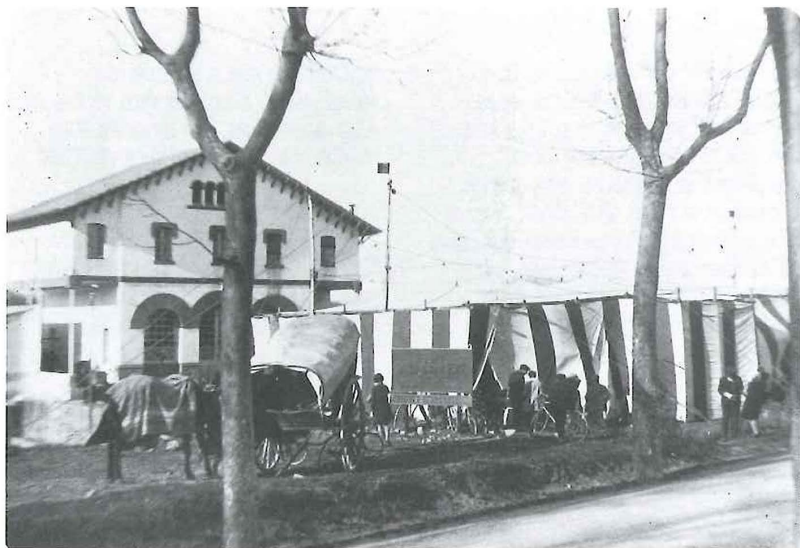
També cal destacar altres escoles, com el col·legi La Salle, dels germans de la Doctrina Cristiana, fundat el 1903 i situat on ara hi ha l'Ajuntament. L'escola de Pere Gallostra, als anys vint, que estava situada a la plaça del Veïnat, i les que són ja més modernes, com el primer centre de secundària de Salt, l'Institut Salvador Espriu; l'Escola d'Adults, o l'Escola d'Educació Especial La Maçana.

Alumnes de l'Escola Racionalista de Salt.

ELS ENVELATS

22

Envelat muntat amb motiu de la inauguració de la central de Montfullà.

60

L' envelat era una construcció tradicional catalana, originària de la zona del Maresme, basada en la tecnologia marinera de la vela i el nus. Era lleugera i desmuntable, i necessitava de la col·laboració de diferents artesans i especialistes per a la seva construcció. A més de l'envelador, hi intervenien el fuster, el decorador, el cadiraire i l'instal·lador de l'enllumenat. Hom l'ha considerat una de les aportacions més originals de Catalunya a l'arquitectura popular mundial.

La seva funció, com a espai efímer de caràcter lúdic i festiu, ha marcat bona part de les festes del nostre país al llarg de

molts anys. Parlem d'ell en passat, perquè l'autèntic envelat és mort, substituït a partir dels anys setanta pel pavelló d'estructura metàl·lica, més pràctic i segur però plàsticament menys aconseguit.

Els primers envelats apareixen cap al 1840 a diferents localitats del Maresme i el Barcelonès. Els primers problemes que presenten són la manca d'impermeabilitat i la complexitat estructural, que no permet gaire espai lliure a l'interior. Al principi del segle XX trobem ja resolts molts d'aquests problemes i arriba l'època més brillant dels envelats, amb l'aparició de la vela sense suports interiors que

permet utilitzar lliurement l'ampli espai interior.

Les comarques barcelonines són les que concentren la major part dels enveladors. Fora d'aquestes comarques només es destaquen les ciutats de Valls, les Borges Blanques, Agramunt i, a les comarques de Girona, Salt.

En l'estudi que Francesc Albardané ha dedicat als envelats de casa nostra, es posa de manifest la importància de Salt, no només com a capital dels enveladors

gironins, sinó justament a nivell català.

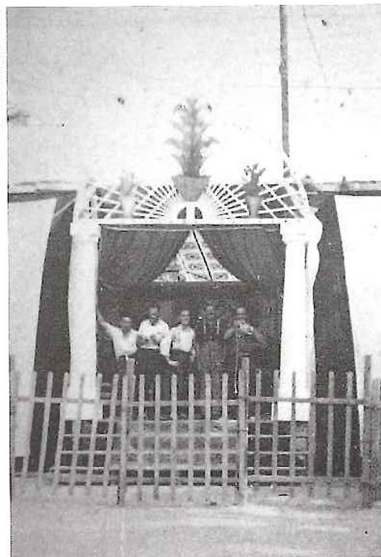
El primer envelador saltenc fou en Pere Joan, dit *en Peret Bota*, que entre la darrería del segle passat i començament de l'actual arrenca aquest ofici, que exercí fins a l'inici de la Guerra Civil, moment en què va deixar-lo.

El recollí i continuà Jaume Barris, del qual se separaren l'Isidre Ventura i Francesc Fàbregas, que iniciaren una col·laboració de les dues famílies amb la creació de la societat Envelats Isidre Fàbregas, negoci que més endavant continuaren els seus respectius fills, Josep M. Ventura i Joan Fàbregas.

D'altra banda, també treballà a Salt en Francesc Crous, *el Xixu*, amb el seu germà Emili.

Finalment, a Jaume Barris el succeí el seu fill Jordi. Tot plegat fa que, en el moment de màxima expansió de l'activitat dels enveladors, hi hagi tres empreses funcionant al poble i subministrant els seus muntatges a diferents punts del país.

A partir dels anys quaranta, a causa de la major sofisticació dels muntatges, l'envelador es va convertir en l'únic industrial de l'envelat, ja que és el proveïdor de tot el material que s'hi relaciona, com les llotges, les cadires, la decoració i l'enllumenat. Avui dia algunes

Envelat de l'empresa Crous de Salt.

61

d'aquestes empreses es mantenen com a subministradores d'infraestructures per a actes festius. Poques d'elles guarden envelats sencers, i comença a ser difícil trobar gent capaç de muntar-los.

L'orquestrina Moderna, de Salt, en 1926-1927.

EL MOVIMENT COOPERATIU

23

62

El fenomen del cooperativisme arrenca amb força al nostre país en el nou-cents, en un triangle on junt al mutualisme i la sindicació s'identifica l'obrerisme industrial. Des d'aquesta perspectiva, no podem aïllar el moviment cooperativista de l'augment del teixit industrial i de la presa de consciència dels treballadors saltencs, que donà lloc, en el primer terç del nostre segle, a un actiu moviment social, associatiu i polític, amb iniciatives com la creació del Sindicat Únic (1919), d'inspiració cenetista, i del Centre Obrer de Cultura Floreal (1921), amb l'Escola Racionalista de Salt, al costat

L'Escola d'Adults, a l'antic local de la cooperativa.

d'altres realitzacions com el grup esperantista Regeneració (1921), o el sorgiment de diferents agrupacions mutualistes com la Germandat de Sant Josep de Socors Mutus (creada el 1884, amb dotze germans fundadors i nou germans numeraris, que a la darreria del segle comptava ja amb dos-cents socis), la

Germandat de Sant Francesc d'Assís (1917) i la Germandat la Aliança, que poc abans de la seva integració dins la Mútua la Aliança, de Barcelona, el 1921, comptava amb més de cent vuitanta socis.

En la seva base, el cooperativisme es defineix com una associació de treballadors

i empleats per a realitzar les seves operacions comercials amb l'objectiu d'evitar l'especulació econòmica en els articles de primera necessitat. L'ideal del cooperativisme vol que els guanys aconseguits amb aquesta fórmula es reinverteixin en cultura, com una eina per a aconseguir l'emancipació social del treballador. La importància d'aquest moviment a Salt ha estat posat de manifest pels estudis de Francesc Ferrer, el qual n'ha destacat el seu notable paper dins el moviment social del primer terç del nostre segle. Tenim poques dades de les primeres societats cooperatives saltenques, com La Protectora de Sant Antoni, fundada el 1870, i La Formal, constituïda el 1910, abans que es creés La Constància Saltenca, que tenia el seu estatge al núm. 10 del carrer Vidal i Barraquer i de la qual es conserva algun objecte al Museu de Salt.

Posseïm, tanmateix, més dades de l'Econòmica Saltenca, gràcies als estudis que n'ha fet l'esmentat Francesc Ferrer. Aquesta societat, que tenia el seu domicili al carrer Major, a l'actual núm. 74, va ser creada l'any 1928 a partir d'un nucli inicial de vint-i-tres socis. Ben aviat l'empresa reeixí, i en 1932 disposava d'un forn de pa

per a proveir no només els seus socis, sinó també els de La Constància i els del Sindicat Agrícola de Sant Isidre. Bona mostra de la seva funció preponderant és el fet que l'Econòmica tenia, en aquests moments, cent cinquanta-sis socis i La Constància només cinquanta.

Esclatada la Guerra Civil, la Federació de Cooperatives de Catalunya recomanà, el setembre de 1936, la fusió de les societats cooperatives de consum d'una mateixa localitat per a poder-ne racionalitzar la distribució comercial. A Salt, aquest procés culmina el febrer de 1937, quan La Constància i l'Econòmica es fusionen, donant lloc a la Unió de Cooperadors. Aquesta associació degué ser positiva pel que fa a l'activitat i a l'augment de cooperativistes. Les dades de l'exercici de 1936-1937 ens parlen d'onze persones ocupades a les seves botigues i un total de dos-cents vuitanta-nou socis.

Després de la guerra, i fins als anys cinquanta, les cooperatives deixaren de funcionar. Tot i que renaixeran, tant La Constància com l'Econòmica van acabar cedint davant l'empenta de les noves fórmules comercials que representaven els supermercats. L'Econòmica Saltenca va ser absorbida per la

Moneda d'una pesseta de la Unió de Cooperadors, de Salt.

Societat Cooperativa Delta, que va obrir en un primer moment els seus locals comercials a la planta baixa de l'edifici del carrer Major, alhora que s'hi instal·lava, al pis superior, l'Escola d'Adults de Salt. Poc temps després s'havien de tancar els locals comercials, i en el decurs dels darrers anys totes les dependències han passat a formar part de l'Escola d'Adults.

Sembla força clar, doncs, que els objectius de la gènesi del cooperativisme topen avui dia amb una realitat social ben diferent. Des d'aquesta perspectiva, aquest model de cooperativa sembla condemnat al rebost de la nostra història.

LA GUERRA CIVIL

24

64

L' alçament militar del 18 de juliol de 1936 agafà el poble de Salt sense alcalde, ja que aquest i diversos regidors més, tots ells del Centre Republicà d'Esquerra, havien presentat la seva renúncia al càrrec després de no poder solucionar el conflicte laboral originat a la fàbrica Coma i Cros el mes de juny anterior. Amb el buit de poder que significava aquest fet, els qui passaren a controlar la situació foren els elements de la CNT/FAI, a pesar de l'ordre governativa, de data 22 de juliol, on s'estipulava ja un nou consistori presidit, altre cop, per l'ex-alcalde Manuel Termes.

El període que es va iniciar amb la insurrecció militar és un dels més mal coneguts de la recent història de Salt. Dels pocs estudis realitzats cal destacar el de Pau Lanao, integrat en un estudi més ampli sobre la Guerra Civil a les comarques de Girona. Segons Lanao, els membres de la CNT/FAI, en els dies anteriors al 18 de juliol s'havien anat preparant davant la possibilitat d'un alçament militar. Aquests preparatius varen consistir, bàsicament, en reunir les armes que s'havien arreplegat durant els fets d'octubre de 1934 i la formació del Comitè de Milícies Antifeixistes. A partir de la revolta militar, uns quants

homes del Floreal començaren a distribuir les armes arreplegades i a endegar el procés de constitució de comissions previstes ja anteriorment. Des d'aquest moment, els membres anarquistes, aprofitant-se de les facilitats proporcionades per la situació de desgovern local, van controlar totalment Salt i efectuaren una sèrie de detencions, persecucions i morts que afectaren personalitats polítiques de centre-dreta, religiosos i, fins i tot, algun simpatitzant del Centre Republicà.

Destrucció del Casal Saltenc, l'any 1936.

Paral·lelament a aquest fet, es va procedir a la destrucció de diversos locals: es cremà la seu dels socialistes, la de la Federació de Joves Cristians, la del Casal Saltenc, el convent de les monges de Santa Clara i l'edifici escolar dels germans de la Doctrina Cristiana (La Salle). Per altra banda, es va clausurar l'escola de les dominiques i es requisaren totes les imatges religioses del poble, que varen ser cremades al pedró municipal. Es confiscaren l'església de Sant Cugat, la casa del marquès de Camps, que havia fugit pocs dies abans, can Tarrés, (actual Casa de Cultura Les Bernardes), el convent dels "Hermanos", el Casal Saltenc, l'edifici del convent de Santa Clara, el local dels feiocistes, i el local del Sindicat Agrícola de Sant Isidre. El 19 d'octubre de 1936 es va dissoldre el Comitè de Milícies Antifeixistes i la CNT acceptà formar part del nou Ajuntament, integrant-se al Consell Municipal que passà a ser format per onze membres de la CNT i sis del Centre Republicà d'Esquerra. Malgrat la dissolució del Comitè, la CNT continuà mantenint el poder a través de l'esmentat Consell Municipal. A partir d'aquest moment comença una etapa de confiscació i col·lectivització de diversos serveis; en els mesos de novembre i desembre es van confiscar:

el camp que es trobava al costat de les escoles nacionals, l'edifici on estava situat el Floreal, el servei d'autobús Salt-Girona i els diferents cotxes que hi havia al poble, que varen quedar a disposició del Consell Municipal. També es van col·lectivitzar els barbers, als quals es va manar que treballessin en la seu del Centre Republicà, i es creà una cooperativa de paletes, després de l'expropiació de les existents fins aquells moments. Finalment, les fàbriques tèxtils foren convertides en fàbriques d'armament, en una de les quals (la Coma i Cros) encara es pot llegir,

a la façana, el nom que se li donà: Kropotkin.

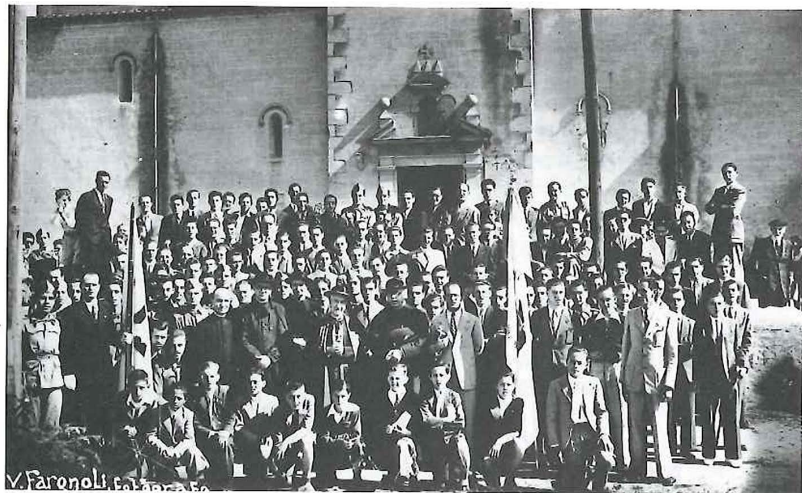
A partir del maig de 1937, la CNT i el seu programa polític van perdre força i, paral·lelament, la guerra es convertí en el principal motiu de preocupació dels saltencs. Els efectes de la contenda ja es comencen a notar: joves saltencs que es troben en el front bèl·lic, falta d'aliments i l'afluència, cada vegada més gran, de refugiats que passen per Salt, la qual cosa feu que s'habilitessin per a ells els edificis del Psiquiàtric, cal Marquès i l'església de Sant Cugat.

Soldats de Salt al front de guerra.

LA POSTGUERRA

25

Acte de benedició de la bandera, l'any 1943.

66

L'entrada a Salt, el 5 de febrer de 1939, de les tropes de la quarta divisió de Navarra, comandades pel general Alonso Vega, l'endemà mateix de l'ocupació de la ciutat de Girona, es produeix sota el signe de la tranquil·litat, de la resignació, de la por i, en alguns casos, de satisfacció en veure que, per fi, el malson de la guerra s'allunyava.

Joaquim Daban ha investigat aquesta etapa a Salt, especialment el cost humà del conflicte, fent un recompte dels morts a la rereguarda, al front i un cop acabada la guerra. Les xifres que en resulten suposen, per al conjunt de la població saltenca, una pèrdua percentualment molt més

important que la que es donà a la resta de Catalunya. Si a aquest cost directe hi afegim la reducció de la natalitat i la nupcialitat, com a conseqüència de l'absència i les baixes entre el contingent masculí més jove, tindrem un poble que no recuperarà la seva quota demogràfica de l'any 1936 fins al final dels anys quaranta.

En aquest sentit, i tal i com adverteix Daban, els padrons d'habitants no reflecteixen de forma gaire correcta les variacions demogràfiques d'aquest període, afectades per l'important nombre d'ingressats a l'Hospital Psiquiàtric, ara com a "transeünts", ara com a " presents", i també, a partir de 1943, amb l'arribada de més de tres-cents cinquanta reclusos, aquests tots "transeünts",

a la presó provincial que s'instal·là a l'antic convent de Santa Clara, al Veïnat.

En els moments inicials, el governador civil nomenà una primera comissió gestora presidida pel jutge de pau Francesc Massachs, que ben aviat, juliol de 1939, fou substituïda per l'encapçalada per Francesc Siqués, ex-militant de la CEDA i aleshores director de la fàbrica tèxtil de la Coma i Cros. La seva actuació, malgrat ser molt criticada des del nucli local de la Falange, per la seva personal forma d'actuar i per no voler afiliar-se al Movimiento, va durar fins al maig de 1948, moment en què, d'acord amb les noves disposicions del règim, els regidors havien de sortir de les eleccions per terços, en les quals es podia

votar, si més no teòricament, entre els diferents candidats presentats.

Ja en aquelles primeres eleccions, celebrades el novembre de 1948, el governador va fer memòria de la possibilitat de proclamar directament els candidats, sense necessitat de fer cap mena d'elecció, si el nombre de proposats no era superior als càrrecs a elegir. D'aquesta manera, aquell any no es varen efectuar eleccions. Més endavant hi hagueren diferents renovacions de regidors en el consistori presidit, des de 1948, per Joaquim Muñoz i Ravetllat. En aquestes noves convocatòries electorals, l'elector havia de ratllar, de la llista de candidats confeccionada, aquells noms que no volia escollir; si no ho feia, s'entenia que votava pels primers de la llista, que, curiosament, resultaven sempre ser els elegits.

És especialment interessant l'entrada al govern municipal, amb les eleccions de 1954, dels representants més destacats de la Falange a Salt, com Miquel Garrote i Jaume Calvet, els quals, amb l'alcalde Muñoz, constituïran el nucli del poder municipal.

És de destacar la relativament baixa participació en els processos electorals, el 60,6%

en 1954 i el 62% l'any 1957, sobretot si tenim en compte que el vot era obligatori. Això indica més la desconfiança d'una bona part de la població saltenca vers la utilitat de la seva participació que no pas una voluntat de resistència activa. La gent de Salt, especialment la del Veïnat, era considerada ben poc addicta al règim, tal com es desprèn del document que, l'any 1943, el comissari Angel Llinàs va trametre al governador civil. Aquest document l'ha transcrit Josep Clara i diu que *"la població que rodeja la Prisión Provincial es en su mayoría francamente izquierdista como la de Salt, dándose el caso de que fijaron su residencia en el Vehinat y en Salt muchos rojos que han venido desterrados de otras regiones y se han instalado*

precisamente en las inmediaciones de la cárcel".

Aquesta manca de participació té el seu reflex en les diverses cròniques que el regidor i responsable del Frente de Juventudes a Salt, Jaume Calvet, publica en els programes de la festa major, amb l'intent d'atreure el jovent cap a l'"Hogar Rural" d'aquesta organització. Malgrat el triomfalisme dels seus escrits, no pot deixar de reconèixer, en 1958, que *"han pasado los años y el Frente de Juventudes también los ha atravesado. No voy a negar que ha pasado sus apuros y sus malos ratos. Durante varios años ha sido el blanco de la saña y la rebeldía de un buen número de españoles"*, a pesar de ser considerat per Franco *"obra predilecta del régimen"*.

67

*El
governador
civil
inaugurant
les cases
barates.*

EL SALT DE LA IMMIGRACIÓ

26

*Ball de sevillanes al
Centro de Andalucía
de Salt.*

68

El canvi experimentat a Salt entre els anys 1960-1990 és comparable a la transformació que va viure el poble a mitjan segle XIX, en què el Salt agrícola es convertí en un Salt industrial. Aquest Salt darrer ha sofert importants canvis, en el darrer terç del segle XX, que han modificat profundament les seves estructures socials i econòmiques.

La població de Salt havia mantingut un creixement constant i regular entre els anys 1900 i 1930, augmentant la població dels 2.280 als 5.360 habitants. Entre els anys 1930 i 1950 es produeix un cert estancament, ja que la població

només va créixer en 596 persones. Per contra, a partir de 1950 el nombre de censats a Salt va augmentant, accentuant-se aquest increment a partir de 1960 (7.077 habitants), fins a arribar, l'any 1980, a les 19.893 persones censades. És a dir, es produeix un augment de 12.816 persones en vint anys, creixement que supera en proporció de vint-i-una vegades l'experimentat entre els anys 1930-1950.

Aquest augment demogràfic està relacionat amb un important corrent migratori. Les dades del padró d'habitants dels anys 1930, 1970 i 1986 són prou eloqüents pel que fa al percentatge

d'habitants de Salt nascuts fora de Catalunya:

	1930	1970	1986
Fora de Catalunya	5,60%	22,40%	30,24%

La procedència d'aquesta població és molt semblant a la de la resta de Catalunya i es caracteritza per un important nombre d'immigrants andalusos i, en menor grau, pels procedents de Castella i Extremadura. Això suposa que els primers representen, l'any 1970, el 10,90% de la població de Salt, essent originaris, sobretot, de Jaén,

Granada, Còrdova i Sevilla. En 1986, el percentatge era del 17,58%. Pel que fa als nascuts a Castella i Lleó, representen el 3,35%, i els nascuts a Extremadura el 2,04%, l'any 1970, i el 3,47%, l'any 1986.

Les raons de la seva instal·lació a Salt tenen molt a veure amb el caràcter industrial saltenc i amb la proximitat de Girona. L'existència de les diverses fàbriques tèxtils situades al terme municipal de Salt degué suposar una certa atracció, però sense dubte fou la proximitat amb la ciutat de Girona el factor més important a tenir en compte i que es concretà amb les possibilitats d'adquisició d'un habitatge a preu més assequible que els oferts a Girona, a part que el cost de vida era també inferior. Per influència d'aquest fet es produeix una important mobilitat que, l'any 1986, afecta 3.200 persones que resideixen a Salt però que treballen a Girona, la qual cosa suposa el 41,6% de la població activa saltenca.

Paral·lel al canvi demogràfic, el món laboral es va transformant i es caracteritza per una disminució en el percentatge de la població activa destinada a l'agricultura, ramaderia i mineria, indústria i construcció (sectors d'especial importància a Salt, especialment la indústria, durant tota la primera

meitat del segle XX) i l'augment de l'ocupació, en percentatges, en el sector serveis:

	1970	1986
Agricultura, ramaderia i pesca	3,08%	1,49%
Indústria	51,63%	41,66%
Construcció	12,62%	7,26%
Comerç	10,48%	11,68%
Serveis	21,90%	36,05%
Altres	0,39%	1,86%

Els canvis que reflecteixen les estadístiques evidencien un Salt molt diferent al de començament de segle: amb un percentatge important de població nascuda fora de Catalunya, una piràmide d'edat jove, una notable ocupació

“Allà on Girona va perdre el nom s'alça una geografia urbana a mig camí de la indigència i de l'heroïcitat mortal. Desolada com totes les marginalitats urbanes condemnades al trist paper de la perifèria. Salt no és un simple territori d'al·luvió, sinó un pla obert, una gran pista de ball on dansen alhora quasi tots els aires folklòrics d'Ibèria i on unes multituds d'origen probablement trist s'aferren amb un candor inefable (que és una de les úniques manifestacions de la felicitat) a la vida de cada dia”.

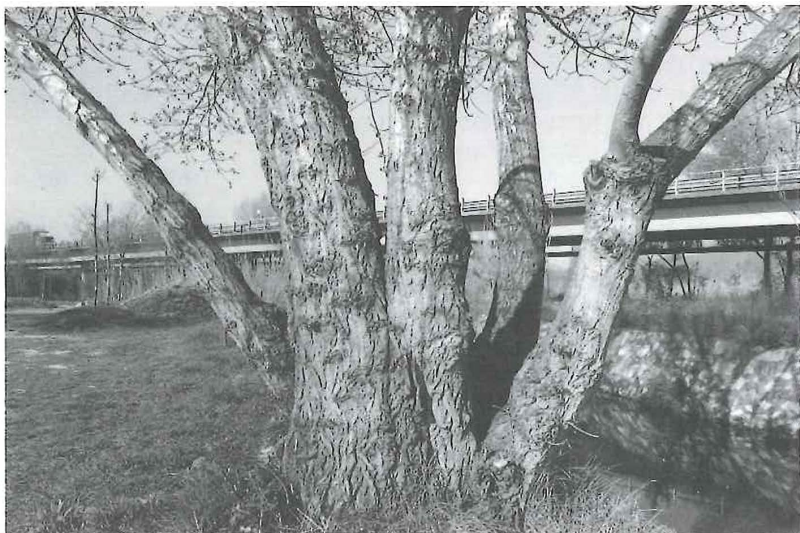
Antoni Puigvert. *L'enigma de Salt*. 1987.

laboral en el sector serveis i una gran mobilitat Salt-Girona-Salt. Tots aquests canvis socials i econòmics, que van començar a tenir lloc entre els anys 1960 i 1970, tenen el seu reflex en l'urbanisme, que ha marcat una època coneguda amb el nom del “Salt especulatiu”.

1968. Salt comença a créixer per a acollir la població immigrada.

LES INFRASTRUCTURES NO VOLGUDES

27

L'autopista parteix pel mig el pla de Salt.

70

Al llarg de la seva història recent, la proximitat de la ciutat de Girona i la seva manca de sòl per a equipaments ha comportat la ubicació a Salt de diferents institucions que no s'han sabut explicar o justificar i que els ciutadans de Salt no sempre han vist amb bons ulls. D'altra banda, projectes no reeixits i d'altres per al futur han preocupat i mobilitzat els saltencs, massa acostumats a rebre pel sol fet de ser els veïns de la capital. Ens referim, entre les institucions, a la Presó Provincial i al Psiquiàtric, la primera sortosament desapareguda i la segona ben acceptada i integrada a la vida saltenca. Entre els projectes

viaris, podem destacar l'autopista, la variant de la N-II i el projecte del TGV.

La primera d'aquestes instal·lacions fou l'Hospital Psiquiàtric, vinculat amb la Diputació Provincial, la qual adquirí per a aquest fi la finca del mas Cardell. En els primers anys, públicament no trobem cap mena d'oposició per part de les autoritats saltenques, tot i que és palpable un cert sentiment de menyspreament per part d'importants sectors de ciutadans. Per contra, i en aquests primers moments, la seva instal·lació comporta l'inici d'un procés d'urbanització d'aquella zona i permet, alhora, l'arribada del gas natural a Salt.

Els nous corrents de la psiquiatria, amb l'obertura a l'exterior de l'Hospital, han permès un relació ben activa entre el Psiquiàtric i els ciutadans. És ja tradicional la participació dels interns al Carnestoltes i la preparació del Pessebre Vivent, que acostumen a reunir un bon grapat de ciutadans del poble. I el que és més important, pel que fa a la relació quotidiana: els interns que surten a passejar pel poble són majoritàriament ben coneguts i respectats, i cal dir que en

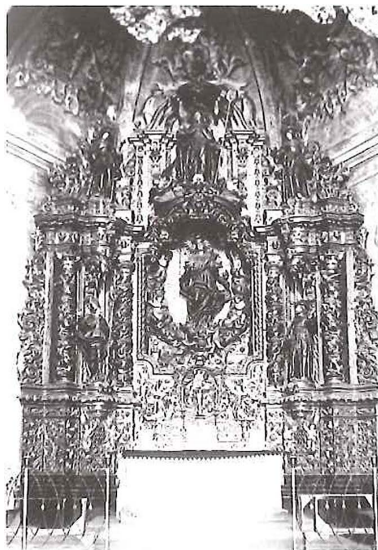
aquest sentit, gràcies a l'esforç de no recloure's, el Psiquiàtric ja no és vist com una instal·lació molesta.

No podem dir el mateix de la Presó Provincial, que ocupà l'antic convent de les monges de Santa Clara, al Veïnat, entre 1942 i 1967, després de l'ocupació del recinte pel Comitè de la FAI durant la guerra. En aquest recinte foren concentrats, l'any següent de la seva obertura, més de 350 reclusos, que en bona part eren víctimes de la repressió política de la postguerra. Dins d'aquest nucli cal recordar els que avui s'anomenen "evadits de França", un grup de francesos que havien marxat del seu país per evitar d'anar als camps de treball alemanys. La seva sort fou anar a Salt, on poc després foren intercanviats amb els americans a canvi de productes de primera necessitat. S'incorporaren a la guerra i la major part d'ells moriren en el desembarcament de Normandia.

Jaume Bosch ha comentat el trist espectacle de la presó, combinat amb el traçat de la riera Maçana, que amb les seves crescudes causava contínues inundacions de la seva vora, cosa que no semblava merèixer l'atenció de les autoritats de l'època: "els

presos polítics rentaven les seves culpes a la presó del convent de Santa Clara i els del Veïnat les rentaven amb els aiguats de la Maçana".

I és que durant la postguerra, la població de Salt, i especialment la del Veïnat, seguia tenint fama d'insurrecte, com diu l'informe que el comissari Àngel Llinàs va enviar al governador civil l'agost de 1943: "*Durante la noche suelen acudir en tertulia, los más adictos a la causa marxista, al Bar Ideal y a otro sitio en la esquina de la calle Santa Clara, el cual estuvo clausurado por dedicarse sus concurrentes a escuchar las*

emisiones de Radio Moscú." En els darrers anys, la presó acollí "clients" tan destacats com Josep Pallach i Jordi Pujol.

D'altra banda, l'autopista inicià d'alguna forma el procés de formació de les barreres de Salt, aïllant-la en la pràctica amb part del seu terme municipal. L'oposició al projecte venia fonamentada, a més d'aquesta raó, en el perjudici que causaria sobre el patrimoni natural en travessar les deveses i modificar la xarxa hídrica del poble.

En temps més propers, vindran projectes com la variant de la carretera Nacional II, el futur pas del TGV i, fins i tot, un recent projecte per a la construcció d'una autovia paral·lela a l'A-7. L'oposició a aquests projectes es fonamenta tant en el perjudici ecològic que suposarien per a un poble privat d'espais naturals, com pel fet de provocar l'encaixonament del nucli de Salt, evitant-ne la seva progressió cap a l'oest.

Retaula de l'església de Santa Clara, convertida més tard en presó provincial.

EL DESGAVELL URBANÍSTIC

28

L'exemple més eloqüent d'un urbanisme descontrolat.

72

L'any 1953 es va aixecar la primera construcció en alçària al pla de Salt. Aquest bloc, projectat per l'arquitecte Giralt i Casadesús, es va realitzar en un solar del carrer d'Esteve Vila. Això no obstant, es tracta d'un edifici de reduïdes dimensions, si es compara amb el conjunt d'edificacions realitzades entre els anys 1960 i 1970.

La primera gran construcció, correspon a l'any 1962; es tracta d'un conjunt de 200 habitatges, conegut com el Grup Verge Maria i que va ser promogut pel Patronato Provincial de la Vivienda. L'any 1964 es va construir el segon gran conjunt d'habitatges,

promogut aquesta vegada per la Caja Provincial de Ahorros de la Excm. Diputación, segons un projecte de l'arquitecte Joaquim Masramon. Són diversos blocs, amb un total de 40 habitatges i espais per a usos comercials i de serveis a la planta baixa, utilització que marca la diferència amb el Grup Verge Maria, on la planta baixa és ocupada per diversos habitatges. Molt semblant a aquest complex d'edificis és el Grup Sindical d'habitatges de Sant Jaume, construït l'any 1970.

A partir d'aquest moment, les construccions en alçària van anar proliferant i es van anar

aixecant en una zona delimitada per la carretera de Girona a Manresa, al nord; la línia del ferrocarril (actual passeig dels Països Catalans), al sud; el conjunt de cases de planta baixa del Veïnats, situades entre el convent de Santa Clara (enderrocat) i el carrer de Santiago Ramón y Cajal, a l'est; i el carrer d'Esteve Vila, a l'oest. Aquest espai bàsicament rectangular, conegut com l'eixample, va ser utilitzat per a encabir-hi un munt d'edificis entre carrers "raqútics", com diu Lluís Buch. Aquest fet comportà una

absoluta massificació de gent vinguda de fora de Salt en blocs de cinc i més plantes en una zona que destacava per la manca absoluta d'espais verds i equipaments comunitaris. Agafant dades de l'any 1986, podem observar com al sud del carrer Major s'apinya prop d'un 75% de la població saltenca, concentració molt més important que la de l'espai que hem delimitat, on s'aplega entre un 35 i un 40% de la població de Salt. Coincidint amb aquestes dades, l'única zona que no es va veure especialment afectada per l'especulació, és a dir, la zona que queda al sud del carrer Major, l'any 1986 era habitada només per 5.461 individus, sobre un total de 21.757.

Aquesta destrossa urbanística fou permesa pel Pla General d'Ordenació Urbana de Girona i la seva Zona d'Influència (Pla Comarcal), de l'any 1971, pla que, segons Ll. Buch, per *"La gran oferta que feia de sòl urbanitzable i urbà afavoria enormement els interessos especuladors i suposava un clar aprofitament del procés de creixement immobiliari iniciat amb l'onada immigratòria"*.

Entre els casos més espectaculars d'aquesta època, cal destacar el gratacel o "capsa de sabata" del passeig dels Països Catalans, de 15 plantes i preparat per a encabir 400 persones; l'edifici de pisos

de la plaça de la Vila, i les edificacions situades al costat de la Farga. Tot aquest conjunt de noves edificacions va anar acompanyat de remodelacions o enderrocs d'antics masos i de cases construïdes en el segle XIX i primera meitat del XX. La febre constructora no va anar acompanyada de la planificació i edificació d'equipaments. Els únics realitzats en aquestes dues dècades són els col·legis Menéndez Pidal i Silvestre Santaló, l'Institut Salvador Espru, l'església del Veinat, una pista poliesportiva descoberta, dues piscines i un camp de futbol. En definitiva, la forta despersonalització social, cultural i urbanística del poble,

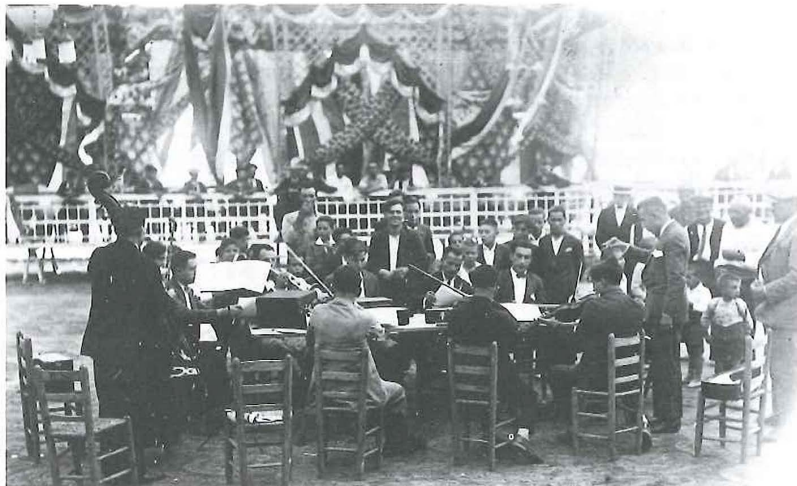
provocada per la falta total d'equipaments i la febre constructora, a més a més d'una "dependència" laboral respecte a Girona, va fer possible que Salt es convertís en una ciutat dormitori de la veïna ciutat.

El Salt especulatiu.

LA FESTA MAJOR

29

La cobla-orquestra de Girona, a l'envelat de la plaça de la Vila.

74

La situació creada en la segona meitat del segle i la consegüent despersonalització del poble, van fer que es perdessin tradicions de caire popular, situació que ha canviat parcialment amb les nombroses festes veïnals que han sorgit en els darrers anys i la recuperació d'algunes altres com el Carnestoltes, la cavalcada de Reis, la festa de Sant Antoni, etc. No obstant això, la festa major de Salt, amb molts alts i baixos, ha sobreviscut i s'ha anat adaptant a les circumstàncies que cada canvi polític ha generat. Així, doncs, aquesta festa és, potser, l'única que engloba la major part de la població saltenca en aquests

moments. La festa major de Salt se celebra el mes de juliol.

Tal com destaca Jaume Bosch, abans la festa només durava dos dies, però després de la guerra la durada ha anat variant fins a arribar a un màxim de vuit dies. Fins fa pocs anys, la festa major obligava a seguir un conjunt de ritus socials: estrenar vestits o anar ben mudats, convits de familiars i amics, etc. Actualment, aquests ritus socials s'han perdut, però no és l'únic canvi que s'ha produït: s'ha passat de les festes de la postguerra, on les celebracions religioses ocupaven els actes centrals, a la festa actual, totalment laica.

També han canviat els escenaris on es fan els actes festius. En els darrers anys del segle XIX la festa se celebrava a l'exterior, als carrers i places de la vila. En canvi, a la primera del nou segle els balls ja es feien dins els envelats. Cal parlar d'envelats perquè, abans de la Guerra Civil, a Salt se'n muntaven dos o tres, amb motiu de la festa major. En 1906, la Junta del Casino El Invencible demanà autorització per a instal·lar un envelat a la plaça de Sant Pere, i el cafeter Narcís Alsina també sol·licità la instal·lació d'un altre, a la plaça de la Constitució.

Aquest fet demostra una clara partició de la vila, que amb motiu de la festa major es convertia, a més, en una rivalitat, Salt *versus* Veïnat, que ha perdurat fins fa pocs anys. Abans de la guerra s'instal·laren tres envelats, dos a Salt, per als actes organitzats pel Jovent d'Ara i el Casal Saltenc, i un tercer al Veïnat, que acollia els festeigs programats pel Centre Republicà. La rivalitat continuà després de la guerra, amb la presència de dues comissions, de forta competència, que muntaven dos envelats: un a prop del carrer d'Esteve Vila, a Salt, i l'altre al camp de la Coma i Cros, al Veïnat.

Actualment, relacionat amb la connexió física dels dos nuclis, la festa és unificada, aprofitant el pati del Col·legi La Farga, pel que fa a la celebració dels balls programats. Deixant de banda els actes religiosos dels anys de la postguerra, el ball ha estat l'espectacle central de la festa. La rivalitat entre les comissions de Salt i del Veïnat va fer possible que, durant els anys seixanta, la festa major de Salt fos una de les més conegudes de les comarques gironines. Pels envelats de Salt han passat cantants i conjunts destacats, com José Guardiola, Los Bravos, La Trinca, Joan Manuel Serrat, Raimon, Quico Pi de la Serra, etc. A part els

balls, la festa quedava completada amb diverses activitats esportives, la més destacada de les quals era el futbol, amb el partit entre un club de Salt i un equip de fora, de categoria superior. També es feien audicions de sardanes, espectacles infantils, actes socials i culturals, cercaviles... i, al final de la festa, l'excursió al Ter, la Fexina, per a fer la berenada. No va ser fins als anys setanta que vingueren les "parades": muntanyes russes, tómboles, autos de xoc, voladores..., atraccions que han tingut diversos emplaçaments. Malgrat la importància que la festa major tenia per a Salt, aquesta començà a entrar en

crisi als anys setanta, la qual cosa va fer qüestionar la seva continuïtat. Finalment, a partir de l'any 1984 es va procedir a una reorganització que comportà la desaparició del tradicional envelat, malgrat la llarga tradició d'enveladors saltencs, el trasllat dels actes centrals a l'aire lliure al pati del Col·legi La Farga, i la potenciació de molts dels actes al carrer, lligats a les més petites festes veïnals.

El correfoc de la festa major.

“LA GRAN GERONA”

30

L'annexió a la premsa de l'època.

76

Després de conèixer la sentència del Tribunal Suprem, del dia 30 de març de 1974, “una esgarrifança d’agonia va recórrer els carrers i places de Salt”, com deia un article publicat a *Presència*. De fet, “l’agonia” ja havia començat molt abans, molt abans fins i tot del 16 d’agost de 1968, en què es va publicar al *Boletín Oficial del Estado* el decret d’annexió. Legalment, l’expedient es va formular d’ofici. L’Ajuntament de Girona va preparar un dossier amb els arguments a favor de l’agregació que va tardar més de dos anys en realitzar. Per contra, els ajuntaments afectats només van poder disposar d’un mes i mig per a contestar les consideracions de la capital. Tot i l’existència d’un informe

desfavorable del Consell d’Estat, on es descriu la inoportunitat de les noves agrupacions municipals, la inadequada tramitació de l’expedient, la falta de confusió de la trama urbana (un dels arguments principals de Girona per a aconseguir l’annexió), etc., el Consell de Ministres va aprovar el decret d’annexió. Els ajuntaments van presentar recurs, que es va resoldre finalment a favor de Girona.

Deixant de banda els procediments administratius i judicials, l’agregació de Salt i Sarrià, i d’algunes terres de Celrà i Sant Gregori, es podria qualificar com un cas de “*grandeur municipal*”, tal i com titulava un article de la revista

CAU, l’any 1974. Fins i tot una de les parts en litigi, Girona, reconeixia en l’informe favorable a l’annexió que encara no havia assimilat les incorporacions dels municipis de Sant Daniel, Palau-sacosta i Santa Eugènia de Ter, realitzades l’any 1963.

En definitiva, l’annexió responia a una determinada forma d’entendre una capital: com més gran territorialment i més poblada, més capital.

Així, doncs, Girona, amb una extensió territorial relativament petita (una de les més petites de les capitals de província de tot l’Estat), necessitava dels pobles veïns per a formar una vertadera “capital de província”, és a dir, formar “La Gran Girona”.

També hi havia aspectes econòmics i de situació d'equipaments que van influir notablement en tot el procés. Pel que fa als equipaments, Girona necessitava de més territori per a encabir l'escorxador municipal i l'abocador d'escombraries. Pel que fa als aspectes econòmics, a Girona preocupava el fet que a prop seu s'instal·lessin indústries i serveis sense que la ciutat en tragués un benefici fiscal directe; un exemple són els escorxadors privats que se situaven fora del perímetre de la ciutat, gaudint dels avantatges de la proximitat amb Girona, però estalviant-se les taxes del Servicio de Matadero Municipal de Gerona.

Si els interessos de l'Ajuntament de Girona d'aquell moment eren força clars, el panorama que hi havia a Salt en la dècada dels seixanta i primera meitat dels anys setanta no era gaire afalagador. Segons Lluís Buch, el creixement demogràfic espectacular, a conseqüència del seu veïnatge amb la capital i la "inauguració" del "Salt especulatiu", en aquest cas per efectes dels Plans Generals d'Urbanisme dels anys 1955 i 1971, no feia res més que avançar urbanísticament allò que més tard es va produir administrativament. Tot plegat, doncs, va acabar per convertir Salt en una ciutat dormitori,

En aquests dos textos podem observar com es va viure l'annexió del poble. Són uns articles publicats a Girona dos dies després de la sentència del Suprem.

"(...) a este final de un pleito que se ha resuelto en la confianza de que abra unas perspectivas de prosperidad y positiva evolucion para el nucleo capitolino de nuestra provincia".

Los Sitios, 2-4-1974.

"Gerona, cada día más rica en bienes materiales y sobretodo de índole espiritual, desea convertirse en urbe donde, junto a la prosperidad económica, la justicia y la hermandad sean realidades palpitantes de su vida colectiva cubriendo amplias etapas de progreso en todos sus órdenes. Más para ello necesita unirse en apretado haz con las poblaciones que lo rodean".

Los Sitios, 1974.

Còmic editat per l'Associació de Veïns.

legalment en un "barri" de Girona. No obstant això, i malgrat que les circumstàncies no anaven a favor, aviat sorgeix un moviment que es resistirà a perdre la identitat com a poble. De fet, el 7 d'abril de 1974 ja es duia a terme la primera acció de protesta: un grup de joves, amb braçalets i corbates negres, es van manifestar en contra de l'annexió i pintaren una ratlla de color vermell en la línia divisòria dels dos municipis.

EL PROCÉS DE SEGREGACIÓ DE SALT

31

78

El procés de segregació de Salt, coincident en el temps amb la transició política, és el darrer gran exemple de mobilització associativa i ciutadana; un moment de gran impuls cultural, amb la creació de diferents associacions i l'existència d'un autèntic caliu pel que fa a la recuperació de tradicions, història i costums, i una retrobada amb la consciència de pertànyer a una comunitat diferenciada. En podem distingir tres períodes diferents:

El primer, que comprén els anys 1975-1978, és el moment de l'inici de les reivindicacions populars, especialment per mitjà de l'Associació de Veïns de Salt, creada, com un reflex del que

La columna de Salt en direcció a Girona, l'11 de setembre de 1977.

succeïa a tot l'Estat, per donar una resposta veïnal als problemes de manca de qualitat de vida que a Salt eren especialment greus.

L'Associació, amb les seves reivindicacions urbanístiques, socials i culturals, obre un període de revitalització de la participació ciutadana, amb actes i assemblees multitudinàries que creen un efecte de multiplicació d'entitats culturals i esportives al poble.

Especialment significatives són les Primeres Jornades d'Estudis Saltencs, que marquen l'inici del procés de recuperació de la identitat del poble en base a l'estudi de la seva història, alhora que es debat sobre la necessitat d'una autonomia, malgrat que encara ningú no coneix els possibles mecanismes per a dur-ho a terme. Els anys 1979 i 1980 marquen els moments més decisius. Al principi hi ha una

clara indefinició respecte a l'objectiu a aconseguir i la manera de fer-ho, no només per part de Salt, sinó també per part dels partits polítics que s'enfronten en les primeres eleccions municipals democràtiques.

És llavors que l'Associació de Veïns fa la seva gran darrera aportació, convocant els diferents aspirants a l'alcaldia gironina a debatre el tema "L'autogovern i programes municipals per a Salt", acte previ a les eleccions i que obligà els diferents partits a prendre una decisió que, majoritàriament, sigui de grat o per electoralisme, els feia partidaris de la independència. Poc després de constituir-se l'Ajuntament de Girona, el seu Ple es pronuncià a favor de la independència de Salt i propicià la constitució del

Consell Municipal de Salt. Aquest Consell, primer presidit per Alfons Morè i més endavant per Josep Cristòfol, fou pensat més que res com un òrgan consultiu, sense cap poder real. Això desanimà molts ciutadans, que creien que aquesta constitució comportava una certa autonomia de determinació. Els problemes dins el Consell no impediren la decisió d'impulsar una Comissió per a la Independència, que des de la seva creació portà el pes de la campanya reivindicativa.

Els anys 1981-1983 marquen el signe final del procés, no exempte, precisament, de problemes. El primer, trobar la fórmula legal que permetés recuperar la plena identitat. El segon, l'aparició de diferents estudis que desaconsellaven la segregació de Salt, per la seva inviabilitat econòmica, especialment el de Clusa-Casassas-Gabarró.

L'impuls final el donà la campanya per a la independència de Salt,

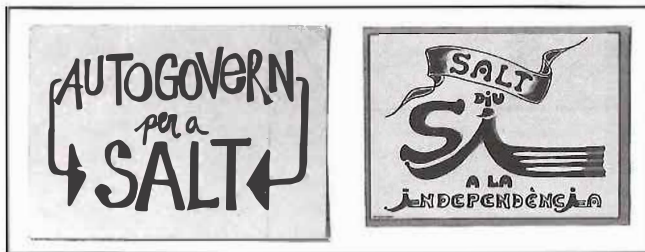
promoguda per la Comissió. Fou una campanya molt activa, amb abundància de material de propaganda i moltes accions reivindicatives, debats, cercaviles, manifestacions i col·loquis que concentraren molts ciutadans de Salt. Els escrits de la Comissió defensen la possibilitat de decidir des del poble els temes que l'afecten i contraposa als arguments polítics i econòmics el sentiment del poble. D'altra banda, es produeix un allunyament respecte al Consell, al qual s'acusa d'inoperant, i es produeix un escalfament en les relacions amb el consistori gironí, ja que mentre els primers no entenen els constants retards, els segons no comprenen les presses davant un tema, per a ells, econòmicament inviable i tècnicament i administrativament massa complex com per a dur-ho a terme. L'expedient, iniciat el 1981, no es conclou i no s'adreça a la Generalitat de Catalunya fins al mes d'abril de 1982. El 20 de gener de 1983 el Consell d'Estat emet el seu dictamen favorable, decisió que motiva l'eufòria dels ciutadans

Un dels elements que produïren més crispació en les relacions entre l'Ajuntament de Girona i la Comissió per a la Independència fou l'estudi encarregat per l'Ajuntament a l'equip Clusa-Casassas-Gabarró, el 1982, sobre la viabilitat econòmica de la independència de Salt i Sarrià. La seva conclusió és ben taxant:

"Els autors d'aquest dictamen entenen, després de l'estudi efectuat i de les conclusions obtingudes, que la segregació soluciona el problema plantejat de la falta de personalitat jurídica plena de les comunitats de Salt i Sarrià, però que aquesta solució no produeix una millora apreciable en els serveis públics que aquestes comunitats reben, avui, en el municipi de Girona. La segregació comporta la necessitat de gestió comuna per a un conjunt important de serveis, una divisió difícil d'un altre conjunt de serveis i unes dificultats de finançament als dos municipis resultants".

Clusa, J.; Casassas, L.L.; i Gabarró, A. Estudi sobre alternatives d'organització municipal. El cas de Salt i Sarrià a Girona. 1982.

79

Adhesius de la campanya per a la independència de Salt.

saltencs, que ho celebren a les dependències de l'antic Ajuntament. Finalment, el 3 de març, el president de la Generalitat signa el decret de segregació. Salt torna a tenir la identitat que l'hi havien arrabassat.

EL TALLERET DE SALT

32

El Talleret de Salt a escena.

80

Salt ha estat un poble amb una llarga tradició de teatre amateur, com L'Agrupació E.S.T.I.L. del Patronat Parroquial en els anys 1960-1965, i, ja més tard, el grup La Pastera. No obstant això, el primer grup de teatre professional creat al poble és El Talleret de Salt, que neix com a grup el gener de 1977 a partir de la vinculació d'un grup de joves en el muntatge d'uns Pastorets a Salt. En un primer moment agrupa una vintena de joves que decideixen de tirar endavant un taller. D'aquest grup inicial sorgeix una primera iniciativa amb un muntatge amb text de C. Odetts, *Tot esperant l'esquerrà*, en el qual participen Xicu Masó, Pilar Prats, Josep Domènech (els únics que

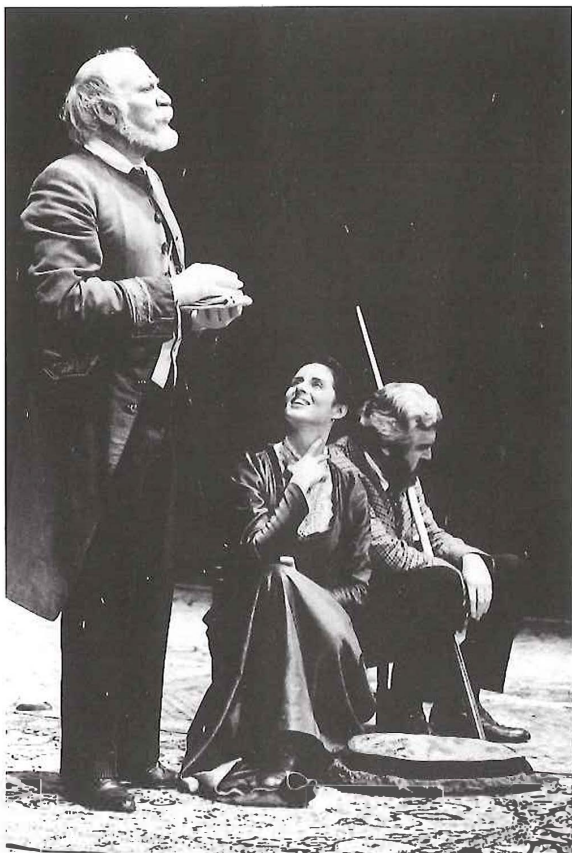
segueixen en la formació actual), Pili Alonso, Cati Lladó, Montse Soy, Lluís Belmar, Nati Juanola, Jordi Matas, Quim Ribas, M. Àngels Domènech, Gemma Boix i Josep Maria Fonolleras. En aquest primer muntatge ja es percep l'aire renovador de la seva fórmula, clarament influenciada pels muntatges del Teatre Lliure, sobretot en el repartiment escènic, i dels festivals del Grec. Seguidament realitzen, l'any 1979, *Woyzeck*, de G. Bucher, on s'incorporen altres persones que a partir d'aquest moment passaran a formar part del grup, fins ara: en Quim Masó, en Ferran Frauca i, en els muntatges escenogràfics, Julià Colomer. Aquests primers muntatges fan que el grup efectui algunes sortides, bàsicament a les comarques gironines. No serà fins a la *Comèdia de l'Olla* (1983), i sobretot amb *Les trapelleries*

d'Escapí (1984), que podem considerar com el primer muntatge amb perspectiva clarament professional, que la companyia comença a sortir de les comarques gironines, fent una gira per diferents pobles i viles de Catalunya però sense actuar encara a Barcelona. Més tard, el seu treball els porta a estrenar, en poc més de dos mesos de temps, fins a tres obres a la ciutat de Barcelona, entre el novembre de 1987 i el gener de 1988. Són: *Informe per a una acadèmia*, *Jacques i el seu amo* i *Metge per força*, fet que representa un primer i important pas per a la consolidació com a companyia professional. La possibilitat de representar tres muntatges diferents, en tan poc espai de temps, sorprèn la crítica

barcelonina, que abans no havia sentit a parlar del Talleret, un "Talleràs", segons diu el diari *Avui*. A partir d'aquí, la companyia ha seguit un procés de producció constant; l'any 1989 amb *Amants i altres estranys*, *Bertold Brecht inventa Xen-Te* i *El príncep de Dinamarca*, seguint fidels a la seva línia de muntatges que abraça, d'una banda, el teatre infantil, d'altra el teatre de petit format i, finalment, els muntatges més ambiciosos de

teatre de text. A partir de l'any 1990 s'inicia una col·laboració amb el director K. Zschiedrich, amb *Nit de Reis*, *L'hort dels cirerers* i *Tartuf*. Finalment, en la temporada 1992-1993 la companyia ha realitzat *Tartuf*, *Degustació*, *La noia del trèmol*, i la nova versió de *Nit de Reis*, amb un total de 179 funcions i 53.500 espectadors. La possibilitat de representar una obra al Teatro de la Comedia, de Madrid, els ha obert una nova perspectiva de

treball arreu de l'Estat. Per altra banda, el projecte de remodelació de l'espai de Can Panxut, de Salt, pot obrir una via de més estable vinculació amb el seu origen saltenc.

El Talleret al Municipal de Girona.

El núm. 64 de la revista *La Farga* es va dedicar especialment al Talleret, sobre el qual es van publicar alguns articles, com aquest de Jordi Soler:

"(...) Altres llocs també saben i coneixen, gràcies al Talleret, que hi ha un espectacle dit TEATRE, un món de ficció que la saviesa d'aquests nois distingeix i transfigura, tot convertint mers textos literaris en una realitat paral·lela que es mastega. Jo, que sempre m'he estimat l'univers de la Faràndula, sóc feliç podent parlar dels nois de Can Panxut, perquè darrera el teló que s'aixeca hi ha molí més que allò que es veu. Quan puja la lona, obrint-nos l'efímera meravella, es contempla el resultat d'un gran esforç de moltes hores escatimades al plaer personal, a l'oci i a la son. (...) La gent del Talleret és lliure i independent com el seu poble, i en constitueix el millor ressò. Però tira endavant i treballa a uns nivells professionals absoluts, tal com demana la dignitat de la seva feina."

Soler, Jordi; "Per molts anys, trepa!"
Rev. *La Farga*, núm. 64, Salt, 1985.

EL MOVIMENT ASSOCIATIU

33

Els bars, Hocs tradicionals de trobada.

82

Un dels elements més decisius per al manteniment de la identitat de Salt com a poble, durant els anys de l'annexió, fou la fortalesa del seu teixit associatiu, del qual provingueren bona part de les iniciatives de reivindicació i recuperació de la independència municipal.

En la història recent de Salt, trobem dos períodes d'especial rellevància d'aquest esperit associatiu: el que hem esmentat, més proper en el temps, i el primer, que es pot centrar al primer terç del segle XX, moment en el qual trobem un seguit d'associacions i entitats que neixen en aquests anys i que, en gran part, malauradament, desapareixeran amb la guerra.

Associacions que neixen, en bona part, com a reflex de la polarització de les organitzacions polítiques, conservadores i obreristes que pugnen pel control social i polític del poble.

Les diferents activitats es vinculaven a alguns dels centres, com el Casal Saltenc, el Centre Obrer de Cultura Floreal i el Centre Republicà del Veïnat (1911), que reunien els ciutadans, normalment, en funció de llur ideologia política.

Aquesta diversitat s'afegia a la rivalitat existent entre el nucli de Salt i el barri de Sant Antoni, que es manifestava amb l'aixecament d'envelats diferents els dies de la festa major. Fins i tot, en el mateix nucli de Salt, s'arribaren a muntar dos envelats, un per part del Casal Saltenc i l'altre per part del Jovent d'Ara, el qual s'instal·lava en l'espai ocupat pel carrer Onze de Setembre. El Casal Saltenc, situat

en un edifici de planta baixa del carrer Major (en aquells moments carrer de Galán y García Hernández), fou inaugurat el 25 de setembre de 1932. Aquesta inauguració constà de diversos actes, com una cursa atlètica, una audició de sardanes i un ball de nit, amenitzat per la cobla L'As d'Anglès. El Casal comptava amb diverses seccions, com la de teatre, que a més de representar muntatges propis va incorporar en les seves actuacions la d'altres companyies gironines i, fins i tot, alguna de Barcelona, com és el cas de la Companyia Catalana d'Espectacles. La primera actuació dels membres del Casal tingué lloc el 26 de març de 1933, amb l'escenificació de les obres *El cor del poble*, d'Ignasi Iglésias, i *La sala de rebre*, de Miquel M. Pala. Relacionada amb l'activitat teatral, es formà una secció

infantil que es dedicava específicament a la realització d'obres per a infants.

Més tardana fou la secció esportiva del Casal, que es creà l'any 1934 i que comptà amb un equip de futbol i una secció de patinatge. Entre les activitats més lúdiques, cal destacar la contractació d'un envelat per a la festa major de l'any 1933, la qual cosa, segons Pau Masó, deixà en mal estat els comptes del Casal. També organitzà les festes de Carnestoltes i va contribuir al manteniment de les festes de Santa Llúcia, Sant Antoni i Sant Sebastià. Tot i que sempre s'havia associat el Casal com un centre polític de caire dretà, els seus socis havien defensat el seu caràcter apolític. A pesar d'això, els esdeveniments succeïts al poble de Salt en els primers dies de la Guerra Civil van suposar la desaparició del Casal Saltenc. El teatre i el cinema tenien lloc en els locals de les entitats esmentades, de les quals en destacava l'Agrupació Foc Nou, del Centre Republicà, del Veïnat, així com també els balls i concerts que programava el Jovent d'Ara, al carrer Major, entitat que havia propiciat, fins i tot, la creació d'una orquestra de joves. El Jovent d'Ara, fundat per un grup de joves del nucli de Salt, a més d'un equip de futbol tenia, en el seu local del carrer de la Processó, una biblioteca. Organitzava, a més, una orquestra per a balls, que es feien

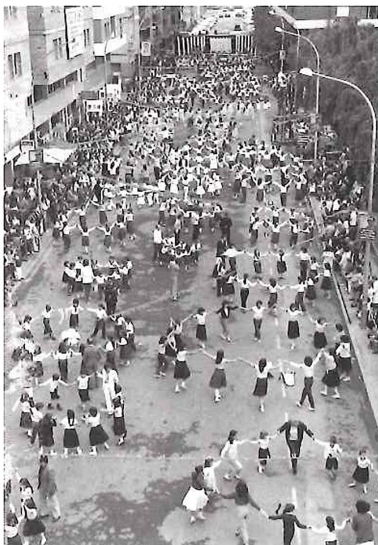
al carrer Major, en un local que quedava al mig dels bars Pep i Flor.

El Centre Obrer de Cultura Floreal, a més d'acollir l'Escola Racionalista, era lloc de debat i xerrada, amb biblioteca i un munt d'actes oberts a la ciutadania. En aquell moment, fora de Salt gaudia de gran renom per l'excepcional participació de les dones en les seves activitats.

La guerra va fer entrar en crisi aquest model associatiu, que no recuperà la seva vitalitat fins ben entrats els anys seixanta. En el període de postguerra només trobem dos focus de participació; d'una banda l'OJE, amb el local del Hogar Rural del Frente de Juventudes (sense assolir mai gaire èxit), i d'altra el que girava entorn de la parròquia, amb el Patronat Parroquial, l'Agrupament Escolta i d'altres moviments de

joves que hi estaven relacionats. Cal fer esment del paper de mantenidor de la llengua i cultura catalana que tingué l'Agrupament Escolta (que ha proporcionat bona part dels quadres polítics dirigents saltencs), i el treball de l'Agrupació Estil, amb tot un munt d'obres teatrals representades al voltant del Patronat Parroquial i de Can Panxut.

Finalment, més propera en el temps tenim l'experiència de La Pastera, amb un grup de joves que obre un moviment cultural alternatiu a redós dels murs eclesiàstics. Combinava el teatre alternatiu, la lectura d'escriptors prohibits i els debats i xerrades amb personalitats molt significatives de la resistència cultural de l'època, creant una illa de debat a la qual assistia gent de Girona per manca d'un fòrum similar a la ciutat. Avui dia es constata, i no només a nivell saltenc, una crisi en la participació i de l'associament que reverteix en la manca de renovació dels quadres directius de les mateixes entitats i provoca l'esllanguiment o pèrdua de l'activitat de moltes d'elles. Aquests temps actuals semblen més favorables a les accions individuals, i potser per això només se'n salven aquelles iniciatives de caràcter solidari.

Aplec de Salt Sardanista.

ELS ESPORTS

34

Equip de futbol del Jovent d'Ara i una selecció del FC Barcelona, any 1935.

84

Com a integrants de l'important moviment associatiu que experimentà Salt al final del segle XIX i primer terç del segle XX, els clubs i associacions esportives van tenir una destacable notorietat dins les activitats lúdiques i culturals del poble, durant aquell període.

El futbol va ser el més popular dels esports que es van practicar a Salt, i en 1919 ja es disposava d'un camp de futbol davant de can Pixera, camp que promovia el Patronat de Sant Lluís. Aviat, un cop creat el Jovent d'Ara, es va fer un segon camp en el lloc on s'aixeca actualment el Mercat Municipal. En aquest camp es van disputar partits de notable importància, com el celebrat l'any 1935 per l'equip de Jovent d'Ara

contra el FC Barcelona. Finalment, cal esmentar l'equip de la Federació de Joves Cristians de Catalunya (els fejecistes), que havien de jugar prop del Ter, en un camp de sorra i amb porteries plegables.

Tot i el trencament que suposà per al moviment associatiu l'esclat de la Guerra Civil, la pràctica del futbol va continuar a la postguerra, moment en què es creen dos dels clubs esportius més importants de Salt: el Club Futbol Salt i la Unió Esportiva Coma i Cros. El primer fou creat l'any 1948 i va jugar durant molts anys en el camp de futbol del desaparegut Jovent d'Ara; va arribar a la seva màxima fita esportiva l'any 1991, amb l'ascens a Regional Preferent.

El segon fou creat l'any 1956 i va estar estretament vinculat amb la fàbrica Coma i Cros, l'Obra Social de la qual va construir el camp de futbol d'aquest equip en els terrenys que ara ocupa l'escola del Veïnat. Durant aquest període, a Salt es van desenvolupar, a més del futbol, altres activitats esportives, algunes de les quals van assolir grans fites esportives, com la divisió d'hoquei de la UE Coma i Cros, que en els anys cinquanta aconseguí l'ascens a la divisió d'honor.

Durant els anys setanta, especialment en la segona meitat, i la dècada dels vuitanta, han sorgit nombroses

associacions i clubs que promouen la pràctica d'una gran varietat d'esports. Entre aquest ventall d'associacions esmentem, com a exemple, el Centre Excursionista Saltenc, creat l'any 1979; el Club Bàsquet Salt, fundat l'any 1979, amb un primer equip que utilitzava com a pista el pati del col·legi de les dominiques; l'Sport Ciclista Salt; el Club Esquí Salt; el Club Petanca Salt, campions de Catalunya en categoria sènior l'any 1992; l'Agrupació Esportiva Salt, amb l'organització d'activitats relacionades amb el patinatge artístic, l'hoquei sobre patins, la lluita lliure i altres; la Societat de Pesca Esportiva La Carpa de Salt i el Club Tramuntana, fundat l'any 1971 i primera escola esportiva de les comarques gironines.

La característica comuna de tots ells, i altres que no surten esmentats en aquest text, és que

Equip de futbol base del col·legi de les dominiques.

la majoria són clubs modestos, amb pocs diners i recursos. Per això, es fa completament necessària l'existència d'instal·lacions esportives públiques (com el pavelló, diversos camps de futbol i la piscina), on aquestes associacions i els particulars, tot compartint un espai, puguin realitzar l'esport.

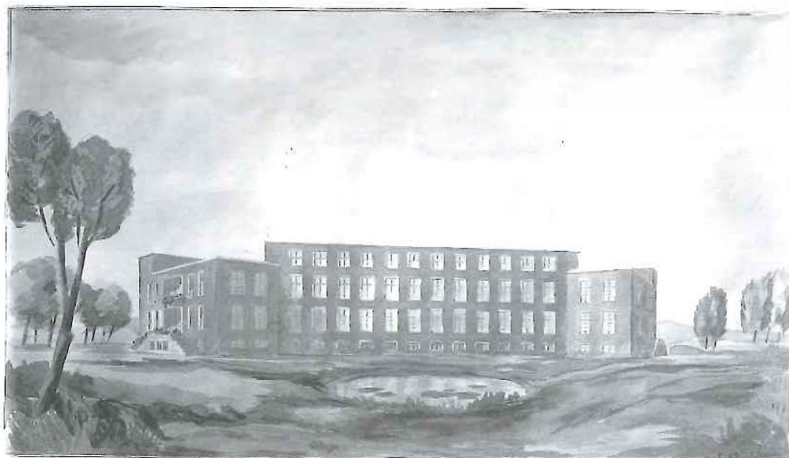
El fet que acabem d'esmentar és determinant per a assenyalar que, en general, l'esport a Salt, ja sigui en l'actualitat o en el passat, ha estat un esport de base, d'arrel popular, completament allunyat dels grans clubs o de les "estrelles" esportives. No obstant això, i segurament a conseqüència d'aquesta activitat de "pedrera", han sorgit a Salt un grup de persones que han destacat i que han assolit grans èxits esportius. Entre aquestes persones, n'hi ha de relacionades amb el futbol (en Cabezas, que va jugar amb el València; en Curta, ex-jugador del FC Barcelona, i actualment en Geli, a l'Atlètic de Madrid); el bàsquet (en Paulí, que va ser jugador del desaparegut Cotonifici); el motociclisme (en Casas, com a campió d'Espanya de Trial), i la Pili Fernández, en patinatge.

Assaig de patinatge artístic a la pista coberta.

EL PSIQUIÀTRIC

35

Dibuix d'un projecte de pavelló, anys 1931-1936.

86

El Psiquiàtric és un element molt característic del poble, sobretot des de l'exterior, ja que hom identifica Salt, entre altres coses, amb el poble on es troba el manicomi. Per contra, la relació del Psiquiàtric amb el mateix poble ha estat poca o gairebé nul·la fins fa pocs anys. En els darrers temps, l'organització de festes, com el Carnestoltes, i activitats culturals, ha permès que s'establís una relació més estreta.

Rosa M. Gil i Joan Boadas, autors d'una monografia sobre el Psiquiàtric, destaquen que la situació geogràfica del municipi (a prop de Girona) i del mas Cardell en particular (envoltat

de camps) reunien les condicions requerides per a la instal·lació d'un sanatori. La compra del mas s'efectuà a la darrera del segle passat, i ben aviat s'hi van instal·lar un petit nombre de malalts, alguns religiosos i unes quantes persones auxiliars. Els malalts escollits en aquest moment eren aptes per a poder conrear hortalisses destinades al manteniment de la beneficència. En aquesta primera etapa es posen les bases del que serà el futur manicomi, però no serà fins al 1905 que es donaran, en matèria d'infraestructures, les condicions "adequades" per a acollir tots els malalts de la província. Dins aquest context,

en 1906 els locals del manicomi veuen arribar les primeres dones; es crea la figura del metge-director; se signa un conveni (1908) amb les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, pel qual aquestes substitueixen paulatinament els religiosos que havien tingut cura del Psiquiàtric, i es publica, en 1909, el reglament del manicomi per a garantir-ne l'organització i el funcionament.

L'any 1914 s'inicia una nova etapa en la història del Psiquiàtric, ja que és el moment del seu traspàs a la

Mancomunitat de Catalunya. En aquesta etapa es canvien els principis sobre el tractament dels malalts i es construeixen pavellons nous per tal de separar els malalts segons el grau de la seva malaltia.

Aquesta etapa va perdurar fins al 1923, any en què va començar-ne una altra de força precària pel que fa a les infraestructures del sanatori (ventilació, calefacció) i de la mateixa sanitat. Amb l'arribada de la Segona República, el Psiquiàtric passà a anomenar-se Sanatori Martí i Julià i destacà per la realització de projectes que van incloure la substitució dels vells pavellons per altres de nous amb la pretensió de millorar l'estada dels malalts. Això no obstant, la majoria d'aquests projectes quedaren en un no res, ja que només es va construir un pavelló nou i s'arranjaren les deficiències de les velles estructures.

Un cop acabada la Guerra Civil, el Sanatori Martí i Julià canvià de nom altre cop i passà a ser el Manicomio de Salt. L'etapa de la postguerra es va caracteritzar per les enormes dificultats de subsistència i les deficiències en l'atenció dels malalts, a més d'un greu problema de superpoblació (l'any 1960 es registren 600 ingressats).

Coincidint amb un altre canvi polític, la transició a la democràcia, Rosa M. Gil i J. Boadas estableixen l'inici d'un nou període pel que fa al Manicomio de Salt. Aquesta nova etapa començà l'any 1974, arran d'un informe molt crític sobre l'estat del centre. Llavors s'incrementen els pressupostos, es nomena un nou director i s'augmenta el personal mèdic. També, a partir d'aquest moment, s'abandonen els tractaments més repressius pel que fa als malalts. Un exemple d'aquest canvi és l'enderroc de les cel·les d'aïllament. Per altra banda, es procedeix a una revisió dels residents, la qual cosa permet reduir-ne el nombre, i es

realitzen millores en les infraestructures del centre. A partir de 1980, i com a conseqüència d'un altre document redactat per l'equip gestor del manicomio, s'obre una nova etapa pel que fa a la manera d'entendre la psiquiatria. És en aquesta nova etapa que es procedeix a l'obertura del Psiquiàtric envers l'exterior, la qual cosa permet integrar el personal resident al centre amb el poble que l'acull.

ELS FILLS PREDILECTES

36

88

El 18 de febrer de 1988, l'Ajuntament de Salt va acordar, en sessió plenària, nomenar fill predilecte del poble Pau Masó i Fàbrega, atorgament que es féu efectiu el 3 de març del mateix any, aniversari de la independència municipal. Tal i com s'esmenta en l'expedient previ a l'atorgament d'aquesta distinció honorífica, l'Ajuntament decideix fer-lo efectiu *"en reconeixement a la seva dilatada vida de treball artesanal entre nosaltres, la seva fidelitat a la cultura del país i l'estima permanent al nostre poble"*. Pel que fa al treball artesanal, destaca la seva tasca com a flequer. De fet, Pau Masó, nascut el 28 de febrer de 1911, havia crescut al

Pau Masó.

costat d'un forn de pa. El seu pare, Pere Masó, natural de Torroella de Montgrí, es traslladà a Salt l'any 1901 i s'establí de flequer a can Falguera. Cal esmentar, especialment, que Pau Masó fou l'autor del famós pa de crostons encastat a la façana del Museu Dalí, de Figueres. Pel que fa a les activitats culturals, destaca la seva producció literària, quasi totalment en català, publicada en el periòdic saltenc *El poble de Salt*, en els programes de la festa major de Salt (des del final dels anys quaranta fins a

l'any 1987), en el *Butlletí de l'Associació de Flequers de Girona* i en altres fullets i revistes de caràcter local. Per altra banda, la seva vinculació amb la cultura queda constatada per la participació en nombrosos actes de tipus cultural i pel fet de pertànyer a nombroses associacions catalanes, en anys especialment difícils per a la cultura d'aquest país, com Pomells de Joventut de Catalunya, Capella Parroquial, Orfeó Rossinyolenc, Agrupació Teatral Art Modern i Cor del Patronat de Sant Lluís, Unió de

Joves, Casal Saltenc, Patronat Catequístic, Òmnium Cultural, Fundació del Congrés de Cultura Catalana, Amics de la Sardana de Girona, Casal de Jubilats, Club de Futbol Salt, Salt Sardanista, Càritas Parroquial i Patronat Parroquial.

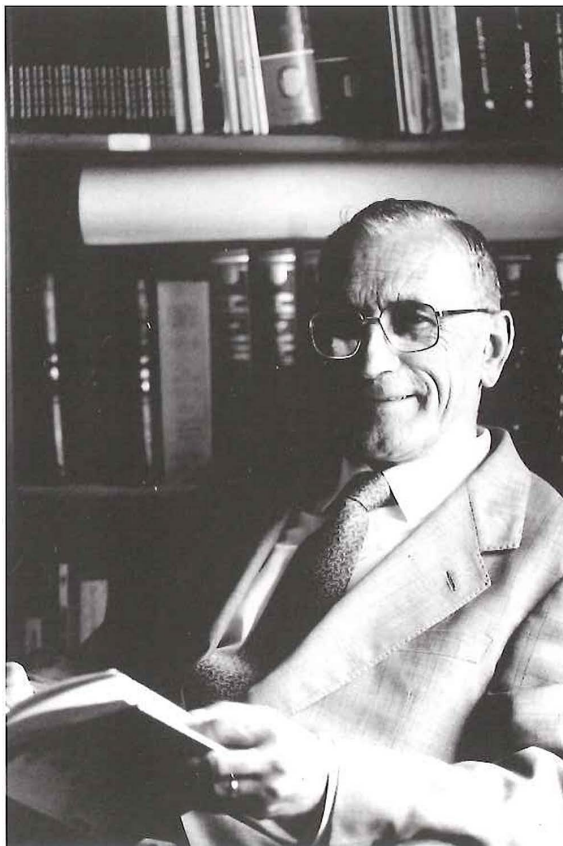
Salvador Sunyer i Aimeric neix a Salt l'any 1924. Fill d'una família treballadora, començà a treballar als 13 anys a la Farmàcia Ribes, de Girona. Acabada la guerra, entra d'aprenent a la Farmàcia Simon, de Girona, on continua treballant fins al 1977, any en què és elegit senador per la candidatura Entesa dels Catalans, essent el senador més votat de les comarques gironines. Posteriorment va obtenir un escó de diputat al Parlament de Catalunya. Un any abans d'acabar-se la legislatura és elegit alcalde de Salt, càrrec que va ocupar fins a l'any 1991. Des de l'Alcaldia va propiciar la fundació del Fons Català de Cooperació al Desenvolupament, del qual en fou escollit primer president per unanimitat.

A més a més de la importància de la seva activitat política, cal destacar la vinculació de Salvador Sunyer amb la cultura i, en especial, amb la literatura i la defensa de la llengua catalana. Aquesta vinculació ja es dona des de molt jove, quan

començà a treballar en moviments de joventut. A partir dels anys cinquanta va guanyar diversos premis literaris a Salt, Girona i Sant Feliu de Guíxols, i començà a col·laborar en revistes de Barcelona i Madrid. Va publicar diversos llibres i féu treballs en el camp del teatre. Després d'obtenir el certificat de Grau Superior de la Junta Assessora d'Ensenyament de Català, va començar a donar classes de català, l'any 1965, a casa seva. Pocs anys després ja donava classes a Anglès, a

la Normal de Girona, a la Cambra de Comerç i Indústria, al Seminari.... Finalment, en els anys 1980 i 1982 fou elegit membre de la Junta Permanent de Català.

Precisament, per tota aquesta llarga trajectòria en el seu compromís vers Catalunya, en especial amb la llengua, i en defensa de la justícia i la solidaritat, l'Ajuntament de Salt va nomenar-lo fill predilecte de la vila en un acte celebrat el 22 d'abril de 1992.

Salvador Sunyer.

UN SALT SOLIDARI

37

Reunió de la Comissió Salt-Quilalí amb alcaldes de la regió d'Estell.

90

El teixit associatiu de Salt ha tingut històricament, i té encara en aquests moments, una influència notable en la dinàmica social saltenca; no només per la incidència real de les seves activitats, sinó com a punt de relació i comunicació entre els ciutadans. Aquest caliu associatiu, orientat tradicionalment vers els sectors de promoció cultural i esportiva, s'ha destacat darrerament pel sorgiment d'altres agrupacions de caire més ideològic.

Dins d'aquestes cal assenyalar la Comissió d'Agermanament Salt-Quilalí, que des de la seva creació, l'any 1988, manté una línia d'actuacions continuada, amb un ampli ressó social.

La seva creació va venir marcada per la campanya de recollida d'arròs per al poble de Bluefields, agermanat amb Girona, destinada a pal·liar els efectes de l'huracà *Joana*. Fou llavors que un grup de saltencs varen decidir d'iniciar, amb el suport de l'Ajuntament, els tràmits per a l'agermanament amb una ciutat de Nicaragua.

Fetes les consultes amb l'ambaixada d'aquest país, es va triar el municipi de Quilalí, per raó de tenir unes característiques de població molt semblants a les de Salt. La idea d'agermanar-se amb un municipi nicaragüenc sorgia de la situació d'aquest mateix país un cop superada la dictadura de Somoza, amb unes

possibilitats de gestió popular i l'interès, per part dels seus governants, d'establir relacions solidàries amb altres pobles.

En aquest sentit, des de la Comissió d'Agermanament sempre s'ha entès aquesta vinculació no com un ajut caritatiu vers el poble de Quilalí, sinó com un procés de mutu enriquiment. Per aquest motiu, s'ha donat la mateixa importància al trasllat anual d'una brigada de cooperadors al poble nicaragüenc, com a facilitar la visita a Salt de ciutadans de Quilalí.

Les actuacions de la Comissió han estat precedides d'una

completa anàlisi de la situació del municipi, que compta amb poc més de 25.000 habitants per a una extensió de 600 km², deu vegades la de Salt, amb un nucli urbà de 8.000 persones i la resta repartits en quatre o cinc comunitats (asentamientos) de refugiats desplaçats pels combats.

La situació del municipi és de mancança gairebé total de les infraestructures que podem considerar mínimes: en el camp sanitari, manca d'equipament i de personal sanitari, de clavegueram i aigua corrent; en el d'educació, manca absoluta de material escolar; en el d'economia, basada en el conreu de subsistència, el manteniment d'un paper massa dependent de la pura recol·lecció de fruits tropicals, amb unes antigues finques productores de cafè i cotó arrassades per la

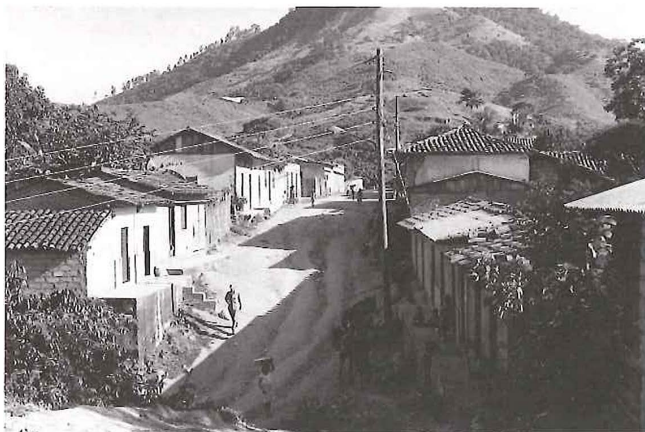
Escola de Quilali.

guerra. Si a aquest panorama hi afegim la seva situació muntanyosa, sense cap via de comunicació estable, és fàcil preveure les difícils condicions per a un desenvolupament digne. Les campanyes de recollida de material sanitari i educatiu, de projectes de cooperatives, d'infraestructures de clavegueram, de campanyes de vacunació infantil, de material esportiu, etc., han

comptat amb el suport de diferents entitats saltenques, com l'Agrupament Escolta Sant Cugat, la parròquia de Sant Cugat, el Casal de Jubilats, la Xarxa de Coneixements i l'Escola Silvestre Santaló.

Un exemple de les inexistentes bones condicions de la zona el dona el fet que l'any 1992, amb l'ajut de l'empresa ENHER,SA, es va poder fer arribar el subministrament d'energia elèctrica al local de sanitat (dir-ne centre seria burlesc) del poble. Així, doncs, l'agermanament s'ha d'entendre com un acte de solidaritat vers uns pobles mancats dels mínims instruments per a construir un futur digne. Els valors que ells poden transmetre i la seva implicació en qualsevol dels projectes a desenvolupar fan anar aquests tipus d'actuacions molt més enllà d'una acció caritativa.

Vista del poble de Quilali.

PER UN SALT INDUSTRIAL

38

La ronda Monar permetria la recuperació del Salt industrial.

92

Al llarg de tot el llibre hem tingut l'oportunitat de veure repetidament com la configuració i el desenvolupament de Salt s'ha relacionat íntimament amb la utilització de l'aigua. La realitat actual de Salt ja no respon a aquest clar fil conductor. Un conjunt de factors, interns i externs, ens obliguen a fer una lectura molt més complexa. Des del punt de vista extern, Salt ha de trobar el seu espai dins la realitat metropolitana del pla de Girona. Fora del seu innegable paper com a ciutat dormitori i la tradició històrica pel que fa a la instal·lació de serveis supramunicipals, reivindica la seva part en els beneficis econòmics i socials

del desenvolupament d'aquesta àrea, progrés al qual ha contribuït i contribueix decisivament.

En l'ordre intern, Salt busca una sortida a l'escassament agradable entorn urbanístic a què l'havia abocat el creixement incontrolat dels anys seixanta i setanta, d'una forma que semblava definitiva, i ampliar i diversificar la seva base econòmica enmig de la crisi industrial i un procés de terciarització frenat. Més encara, el creixement demogràfic i la pèrdua de la seva identitat municipal, malgrat la recuperació d'ajuntament propi l'any 1983, no amaga la necessitat interna

de cohesió social, de construcció d'una comunitat que tingui la consciència positiva de participació en el projecte de poble o ciutat.

Des d'aquesta perspectiva, la recuperació del que és l'essència de la comunitat saltenca apareix com un primer pas ineludible de reflexió, coneixement i valoració de la realitat actual de Salt. Avui, quan la sèquia Monar només representa, en bona part, el límit nord infranquejable per a l'expansió urbana, i el Ter un espai natural a protegir, s'ajunten necessitat

i oportunitat per a protegir i difondre aquest paisatge que és, alhora, essència i patrimoni de Salt i del pla de Girona.

Més encara, quan la ciutat de Girona ha donat definitivament l'esquena a la sèquia, soterrant-la en bona part i propiciant la desaparició dels seus elements industrials més característics, pren encara més importància el tram saltenc de la sèquia, com l'únic espai amb entitat que permet reconèixer i mostrar pas a pas l'essència del pla de Girona: sèquia, Ter, hortes, deveses, molins, centrals elèctriques, indústries... I amb el paisatge i les seves restes materials, tot allò que ha caracteritzat el desenvolupament de la nostra societat: els treballs, les tècniques, les relacions laborals, socials i personals, la tradició i la innovació, el progrés i el conflicte, tot allò que ens ajuda a entendre què hem estat i què som. Una actuació decidida sobre aquest patrimoni, no només hauria de contemplar la seva preservació, sinó que hauria d'esdevenir un element d'oxigenació urbana, de reflexió sobre el passat i present, d'estudi i de gaudi social i personal, per a esdevenir un element d'identificació del poble. A l'Ajuntament de Salt ja hi hem vist algun primer esquema de l'arquitecte municipal, Ramon

*Carrer de Sant Dionís.
La imatge tradicional
del Veïnat
es degrada.*

Artal, en aquesta direcció, en plantejar diferents actuacions a l'anomenada Àrea de Millora Urbana "Ronda Monar". Tal vegada caldria un pla especial per a la zona que tingués en compte els diferents aspectes de la qüestió: protecció de l'entorn natural, preservació dels valors urbans i industrials, l'aprofitament social i cultural, la rendibilitat i dinamització econòmica, etc.

Igualment, aquest estudi hauria de preveure les mesures adequades per a impedir l'especulació sobre aquest espai i les actuacions

urbanístiques necessàries per a corregir la lenta, però progressiva, degradació de la imatge del barri del Veïnat com a resultat d'esdevenir lloc de residència, factor estretament lligat al procés industrialitzador. Tot plegat demana una intervenció decidida per a la conservació del que és la imatge definitiva del pla: aigua, hortes, deveses, manufactures i indústries, disposades desordenadament en l'espai, en una imatge, si voleu, ja decadent, però imprescindible per a reconèixer la nostra comunitat.

Bibliografia

ALBERCH, X: "La sèquia Monar: motor d'industrialització de Salt". *II Congrés d'Arqueologia Industrial de Catalunya*. Igualada, 1993.

ALBERCH, Xavier, i BURCH, Josep: *Els masos fortificats del pla de Salt*. Ed. Ajuntament de Salt. Salt, 1991.

BUCH, Lluís: *Aproximació al creixement urbà de Salt*. Ed. Ajuntament de Salt. Salt, 1988.

BURCH, Josep i VIVERN, M: *El poble de Salt durant la Segona República*. Ed. Ajuntament de Salt. Salt, 1986.

CLARA, Josep: "Elements per a una història de Salt", dins *Revista de Girona*, núm. 6. Girona, 1979.

DABAN, Joaquim: *La postguerra a Salt*. Ed. Ajuntament de Salt. Salt, 1993.

DD. AA: *Salt al dos mil*. Ed. Ajuntament de Salt. Salt, 1989.

GIL, Rosa Maria, i BOADAS, Joan: *El Psiquiàtric de Salt. Cent anys d'història*. Ed. Diputació de Girona, 1987.

LANAO, Pau: *Salt. La guerra civil a les comarques de Girona*. Girona, 1987.

NADAL, Joaquim: *La industrialització al Gironès: l'exemple de Salt dins Girona al segle XIX*. Ed. Gothia. Girona, 1978.

SUNYER, X: *El paisatge vegetal del Pla de Salt*. Ed. Ajuntament de Salt, 1984.

TALLER D'HISTÒRIA: *El procés de segregació de Salt, 1974-1983*. Ed. Museu de Salt, 1993.

TORRENT, Emili: *Evolució del transport a Salt*. Ed. Ajuntament de Salt. Salt, 1984.

Agraïments

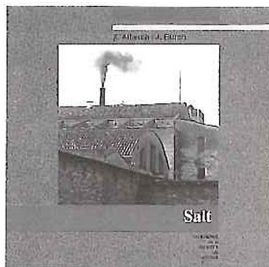
Volem agrair la col·laboració de totes aquelles persones que en un moment o altre ens han ajudat en l'elaboració d'aquest llibre, i molt especialment l'ajut de les següents persones, entitats i institucions: Carme Bover, Jordi Casals, Xon Colomer, Joaquim Daban, Josep Domènech (Talleret de Salt), Pau Masó, Salvador Sunyer, Xavier Sunyer, Arxiu Històric Municipal de Girona, Arxiu Històric de Girona i Serveis Tècnics Municipals de Salt.

Procedència de les fotografies i il·lustracions

Són de Martí Artalejo les fotografies de les pàgines 8, 9, 10, 11, 12, 15, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 36, 43, 45, 48, 51, 62, 63, 68, 70, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 85, 87, 88, 89, 92 i 93.

Són de l'Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Salt (AIAS), les fotografies de les pàgines 7, 14, 17 (baix), 24, 28, 33, 37, 39, 40, 41, 42, 49, 54, 56, 58, 64, 65, 66, 67, 69, 78, 83, 84 i 86. La fotografia de la pàgina 17 (dalt) és dels autors. Les fotografies de les pàgines 19, 21, 32, 34, 35, 44, 46, 47, 57 i 60 són del fons Vivó de l'AIAS.

Pertanyen a l'AIAS les fotografies de les pàgines 16, 33, 55, 74 i 82. Són del fons COAG de l'AIAS, les de les pàgines 52 i 53. Del fons Valls de l'AIAS és la de la pàgina 59. Procedeix del fons Ramon i Assumpció Bover de l'AIAS la de la pàgina 61 (baix). Del fons Pere Joan Sureda de l'AIAS la de la pàgina 71. Del Talleret de Salt la de la pàgina 80. De Jordi Casals les de les pàgines 90 i 91 i de la *Revista de Girona* les de les pàgines 38, 50 i 61 (dalt).

Quaderns de la Revista de Girona és una publicació de periodicitat bimestral dedicada exclusivament a temes de les comarques gironines. S'estructura en dues sèries, que es distingeixen pel color de la portada i per les planes interiors: Guies, en vermell, i Monografies locals, en verd. La primera és dedicada al tractament de qüestions d'abast general relatives a la història, l'economia, la cultura i les tradicions. La segona vol anar oferint una panoràmica sobre el passat i el present de les ciutats i dels pobles gironins, amb especial atenció a l'època contemporània.

Monografies locals

Títols publicats

Cornellà de Terri
per *Jaume Portella*

La processó de Verges
per *Jordi Roca*

Anglès
per *Pau Lanao*

Sant Feliu de Guíxols
per *Àngel Jiménez*

Llagostera
per *Dolors Grau*

Castelló d'Empúries
per *Miquel Planas*

Tossa
per *Jaume Lleonart*
i *Maria del Pilar Mundet*

Palamós
per *Rosa Maria Medir*
i *Carles Sapena*

Besalú
per *Joan López*

Les Planes d'Hostoles
per *J. Campistol, J. Canal*
i *M. Soler*

Agullana
per *Enric Tubert*

Olot
per *Jordi Canal i Morell*

Llegendes i misteris de Girona
per *Carles Vivó*

Palafrugell
per *Xavier Febrés*

La Jonquera
per *Albert Compte*

La Cellera de Ter
per *D. Pujol i Ll. Llagostera*

Cassà de la Selva
per *E. Bagué, O. Gutiérrez,*
J. Carreras

Hostalric
per *M. Duran, J. Juanhuix*
i *R. Reyero*

Figueres
per *A. Romero i J. Ruiz*

Crespià
per *J. Busquets*

Lloret de Mar
per *Joan Domènech*

Banyoles
per *J. Grabuleda i J. Tarrús*

Puigcerdà
per *Sebastià Bosom*

Begur
per *Lluís Costa*

Viladrau
per *M. Feliu, I. López,*
X. López i Ll. Pagespetit

Camós
per *M. Duran*

Camprodon
per *Sílvia Planas*

Maçanet de la Selva
per *El Taller d'Història*

Sant Jordi Desvalls
per *S. Planas*
i *N. Puigdevall*

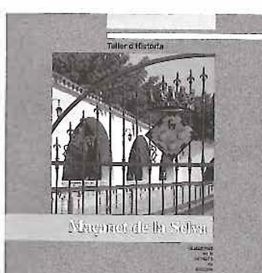
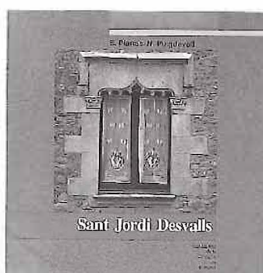
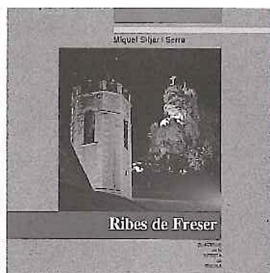
Ribes de Freser
per *Miquel Sitjar i Serra*

Salt
per *X. Alberch i J. Burch*

Propers títols

Sant Joan de les Abadesses
per *J. Albareda i J. Ferrer*

Gualta
per *Ramon Alberch*

Guies

Títols publicats

Els jueus a les terres gironines

per Ramon Alberch
i Narcís Jordi Aragó

Rutes d'art sacre (1939-1985)

per Josep Maria Marquès

Les havaneres, el cant d'un mar

per Xavier Febrés

Els estanys eixuts

per Josep Matas

El món del suro

per S. Hernández i Bagué

El Ter

per J. Boadas,
J. M. Oliveras i X. Sunyer

Trens i carrilets

per Josep Clara

Canvistes i banquers

per Narcís Castells

Màgiques, pors i supersticions

per Carme Vinyoles

Els volcans

per Josep M. Mallarach

Els indians

per Rosa Maria Gil

Els Pirineus, del Puigpedrós al Puigneulós

per Josep Clara

Cristians de Girona

per Josep M. Marquès

L'estany de Banyoles

per M. Coma i J. Gratacós

Els rellotges de sol

per M. Gil

Els maquis

per J. Clara

Els monuments megalítics

per J. Tarrús i Júlia
Chinchilla

El pessebrisme

per J. Dalmau i Corominas

La ceràmica

per Andreu Bover

La farga

per Jordi Mascarella

Castells vius

per C. Vinyoles, M. Torns
i P. Lanao

La pesca

per J. Sala i J. Domènech

La ramaderia

per P. M. Parés i T. Vilaró

Els protestants

per Josep Clara

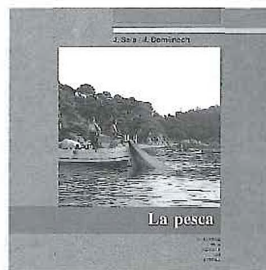
Propers títols

La tramuntana

J. M. Dacosta, X. Febrés

El Montseny

J. M. Rueda i J. Tura

El llibre que teniu a les mans és un recull històric que pretén divulgar els aspectes més destacats del passat i el present de la vila de Salt.

Xavier Alberch i Fuguera
(Sant Gregori, 1964). És llicenciat en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona (1987). Actualment és tècnic-responsable del Museu de Salt. Ha treballat en diversos camps del patrimoni cultural i concretament, a Salt, ha publicat diversos estudis locals. Juntament amb J. Burch ha dirigit diferents excavacions arqueològiques a la vila.

Josep Burch i Rius *(Salt, 1965). És llicenciat en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona (1988). Actualment és professor d'Història Antiga a la Universitat de Girona. Ha treballat en diverses excavacions arqueològiques i ha publicat, entre altres, a Salt, amb X. Alberch, el llibre Els masos fortificats del pla de Salt.*

MONOGRAFIES LOCALS

Diputació
de Girona

Caixa de Girona